

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, завідділу політологічного аналізу.

Редакційна колегія: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, завідділу оперативної інформації, Т. Дубас, канд. наук із соц. комунікацій, завідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова.

Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviap.gov.ua.

Ідентифікатор медіа R30-01101

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 14 2024

ЗМІСТ

Коротко про головне

День української державності.....3

Аналітика

Політичні акценти

Закіров М.

**Результати ювілейного саміту НАТО у Вашингтоні
в оцінках експертів.....5**

Тарасенко Н.

**Дострокові вибори у Франції: нові партійні розклади
і висновки для України.....10**

Потіха А.

**Підсумки парламентських виборів у Великій Британії
і їх значення для світу й України.....19**

Горова С.

**Прем'єр-міністр Індії Н. Моді тримає баланс:
роздуми експертів щодо візитів до Росії та Австрії.....25**

Аулін О. Східний вектор політики Угорщини-2024.....	32
--	----

Економічний ракурс

Кулицький С. Тіньова економіка в Україні під час повномасштабної воєнної агресії Росії: аналіз повідомлень з відкритих джерел інформації (Початок. Продовження в № 15)	38
---	----

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України.....	51
Сучасні дослідження та розробки академічної науки.....	54
Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти.....	55
Наукові видання НАН України.....	60
Наука і влада.....	65

Українська наука в умовах воєнного стану

Мирончук А. Міжнародна наукова співпраця у трансатлантичному вимірі.....	65
---	----

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Кулицький С. Узагальнення досвіду дослідження проблем українських вимушено переміщених осіб / біженців і ринку праці.....	69
---	----

Коротко про головне

День української державності

Звернення Президента В. Зеленського з нагоди Дня української державності

«8 липня по Києву вдарила російська ракета. Пряме влучання.

Крилата ракета Х-101. Її розробили для ураження значних військових цілей. Путін уразив нею дитячу лікарню. “Охматдит”.

Одна із сотень українських лікарень, які були, на жаль, розбиті російськими ракетами, бомбами, артилерією.

З “Охматдиту” світ побачив тисячі фото й відео. Того, що сталося. І як українці згуртувалися.

Побачив, як Україну хочуть убити. І як попри все Україна долає удари.

Як об’єднує світ, щоб захистити життя. І як світ надихається тим, що вдається Україні.

Тут, як і в тисячах подібних місць, проявила себе Україна, якою ми всі пишаємося.

За яку б’ємося. Яка чиста в серці і яка найсильніша тоді, коли ми всі дбаємо одне про одного й коли ми бачимо одне в одному свого.

І коли ми всі не боїмося захищати Україну.

Це саме та Україна, яка крізь століття зберігає себе, хоч би що відбувалося.

І хоч би які загарбники приходили на нашу землю, Україна завжди знаходить сили не тільки для того, щоб вистояти, а й щоб уберегти в собі те, що відмежовує нас – нас із вами – від зла.

Дорогі українці, українки!

Ми боремося проти страшного ворога, якого не назвеш людиною і який нескінченно далекий від справжнього християнства.

Його сутність – це руїни, смерть, яку він несе і яку ми повинні здолати.

Україна не може погодитися на менше, ніж жити. На менше, ніж зберегти себе. На менше, ніж залишитися людьми.

Україна не підкориться злу, яке проливає кров заради свого хворого самоствердження. Яке зневажає правду і людську, і Божу та знецінює всіх, крім себе.

Росія саме на цьому будує свою державність.

Але ми з вами інші.

Історія українців на цій землі сягає часу глибше, ніж тисячоліття тому.

І хоч би хто приходив сюди чужий, і хоч би хто робив усе, щоб Україна не могла бути собою, він не зламав наших людей і духу цієї землі. Не зламав те, що робить нас Україною.

Я хочу подякувати зараз кожному й кожній, хто прийшов в “Охматдит” після цього удару. І хто рятує після кожних подібних злочинів Росії. Усім,

хто допомагав розбирати завали. Хто діяв, щоб урятувати дітей. І всім, хто співпереживав. Хто говорив світові, що відбувається.

І я дякую всім у світі, хто не мовчав і хто шукає рішення, щоб підтримати наш захист життя. Хто допомагає нашому захисту неба, хто підтримує наших воїнів зброєю, хто забезпечує тиск на Росію за все її зло.

І хто робить так щоразу, коли треба довести, що життя сильніше за його ворога.

Українці, українки!

Я дякую вам за те, що ви вірні собі, нашій меті, нашій державі.

Нашим цінностям, які обов'язково вистоять, бо вже мають опору в століттях.

Мають коріння у Київській Русі та продовження в козацькій державі й живу силу сьогодні – силу України, яка робить найбільше та найважливіше за всю свою історію.

Це Україна, яка не лише захищається, але єднає багатьох інших для захисту життя.

Яка гордиться своїми людьми. І чий героїзм світ шанує.

Це Україна, чий прапор – наші рідні синьо-жовті кольори – раді бачити всюди, де справді цінують сміливість. І наш тризуб – наш величний герб, який ми успадкували від древніх князів – є і на шевронах, і на футболках, і просто в татуваннях.

Це символи, за якими ми впізнаємо своїх, хоч би де ми були. І це емоції, які нас єднують, коли ми чуємо, як звучить Україна.

І це наші здобутки, які не хтось дав, а ми всі для України принесли.

Усе це – наша держава.

Сьогодні, у День української державності, у День хрещення Русі-України, ми згадуємо шлях, який пройшла Україна, і всіма силами зосереджуємося на битві, яку Україна повинна виграти.

Ця битва – заради нашої незалежності. Заради того, щоб цю незалежність могли успадкувати наступні покоління. Успадкувати, а не виборювати. Щоб ми їм дали гордість за Україну, а не її біль.

І щоби жодні “путіни” більше не сміли приносити сюди руїни та страждання.

Ми з вами вже відмежовані нашим духом від цього ворога.

І ми повинні зробити все, щоб і наш державний кордон із ним став справжньою межею між світом нашим, який невіддільний від світу глобального, і тими, хто намагається нас знищити.

Ми повинні перемогти це зло, і Україна це зробить.

Тут завжди буде Україна. Наша історія. Наші люди. Наша держава.

Я вітаю вас із Днем української державності! І дякую всім, хто з Україною!

Слава нашим людям! Слава Україні!» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2024. – 15.07).*

Аналітика

Політичні акценти

М. Закіров, заввідділу СІАЗ НБУВ

Результати ювілейного саміту НАТО у Вашингтоні в оцінках експертів

На минулому тижні відбулася довгоочікувана міжнародна подія, що має важливе значення для України, яка третій рік стримує повномасштабну агресію Росії в умовах обмеженої кількості озброєння та ресурсів. З огляду на це серед ключових питань ювілейного саміту НАТО 9–11 липня у Вашингтоні, що відбувся в 75-ту річницю створення Альянсу, були питання стримування агресії Росії та підтримки України.

«Сполучені Штати Америки обіцяють, що на саміті НАТО у Вашингтоні Україна отримає “міст” до членства в Альянс. І важливо, щоб цей “міст” не був мостом у “нікуди”», – зазначив в інтерв'ю «Голосу Америки» І. Бжезінський, експерт Атлантичної ради, який у свій час опікувався політикою США щодо Європи й НАТО в Пентагоні. Він переконаний, що Україну треба брати в НАТО. «Настав час для Альянсу дати Україні чіткий шлях до членства в НАТО, тому що членство в НАТО та гарантії безпеки, які з ним пов'язані, є єдиним способом переконати Путіна, що Україна не перебуває в сірій зоні, вразливій до його гегемонії та його імперських амбіцій», – наголосив І. Бжезінський (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/samit-nato-i-mist-dlya-ukrayiny-shcho-tse-oznachaye/33027830.html>).

Проте ще під час обговорень підсумкового комюніке саміту стало зрозуміло, що чіткої відповіді щодо конкретних термінів вступу України в НАТО не буде. На думку більшості спостерігачів, це було цілком очікувано з огляду на послідовно обережну політику партнерів України щодо можливої ескалації конфлікту, яка на сьогодні вже іноді здається втіленням плану довготривалого і виснажливого регульованого конфлікту. Крім того, в умовах широкомасштабної агресії Росії проти України не доводиться очікувати на одностайний консенсус, що потрібен для прийняття рішення щодо вступу нової країни в НАТО.

У підсумковій декларації саме на це було звернено увагу: «Ми продовжуватимемо підтримувати Україну на незворотному шляху до повної євроатлантичної інтеграції, включаючи членство в НАТО. Ми ще раз підтверджуємо, що ми зможемо надіслати Україні запрошення приєднатися до Альянсу, коли члени Альянсу погодяться й умови будуть виконані» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy94nqd7kx4o>).

Треба також підкреслити, що під час підготовки саміту та його проведення пролунали заяви деяких європейських лідерів, які дещо підняли завісу таємничості, підтвердили позиції найбільш обережних членів НАТО та

визначили аргументи противників вступу України до НАТО. Зокрема, за повідомленням BBC: «Напередодні саміту трапився цікавий випадок, коли німецьке інформгентство DPA опублікувало начебто заяву французького Президента Е. Макрона про те, що саме Сполучені Штати Америки та Німеччина блокують надання Україні повноправного членства в НАТО. Потім інформгентство видалило новину і визнало, що французький Президент такого не казав. Під час саміту міністр закордонних справ Угорщини П. Сіярто заявив угорському телебаченню, що вступ України послабить Альянс. Тож опозиція дійсно існує, просто хтось готовий говорити публічно, хтось ні» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy94nqd7kx4o>).

У свою чергу В. Орбан на саміті, згідно з досягнутими раніше домовленостями, відмовився долучитися до військової підтримки України. Він також прямо заявив на зустрічі лідерів, де був присутній Президент В. Зеленський, що Україні не варто ставати членом Альянсу. «Орбан навіть висловив думку на пленарному засіданні із Зеленським, що Україні не варто вступати до НАТО, як нам повідомили. Деякі лідери заперечили, а один з них заявив, що історія Угорщини показує, чому Україна має бути в Альянсі», – пише видання «Bloomberg» (URL: <https://tsn.ua/svit/samit-nato-orban-vistupiv-proti-chlenstva-ukrayini-bloomberg-2620623.html>).

Разом з тим треба підкреслити, що навіть за умов чергового відтермінування з визначенням конкретних кроків і прийняттям рішень щодо практичного втілення декларацій про членство України в Північноатлантичному альянсі підсумкове комюніке викликало обурення в Кремлі та підтвердило важливість, а можливо й обґрунтовану достатність формулювань. Зокрема, про це свідчить «гнівна реакція Кремля... – речник Путіна Песков заявив, що західні лідери хочуть не миру, а "стратегічної поразки" Росії». Саме стратегічна поразка Росії може бути метою ключових партнерів, що, на думку деяких спостерігачів, і є поясненням неквапливої поступовості в наданні допомоги, яка дає змогу максимально виснажувати РФ і все далі затягувати її в прірву військових витрат, одночасно затягуючи зашморг санкцій та витискаючи Росію з глобальних ринків, що в підсумку може призвести до економічного краху й подальшого розпаду країни.

Висловлене речником Путіна обурення викликано, зокрема, рядом важливих організаційних і фінансових рішень саміту НАТО. «Серед ключових рішень: виділення 40 млрд євро "мінімального базового фінансування" Україні наступного року, започаткування механізму NATO Security Assistance and Training for Ukraine (NSATU) для координації надання військового обладнання та навчання українських військових, започаткування Спільного центру аналізу, підготовки та навчання НАТО – Україна (JATEC), літаки F16 і системи ППО, великі пакети допомоги від Канади (367 млн дол.) та Австралії (170 млн дол.), обіцянка Данії передати всі свої системи ППО. Саміт завершився підписанням Українського договору (Ukrainian Compact), згідно з яким 22 країни НАТО, ЄС і Японія зобов'язалися забезпечувати

Україну зброєю, боєприпасами та навчанням військових. Цей Договір відкритий для підписання іншими державами» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cy94nqd7kx4o>). Отже, крім уже досягнутих домовленостей з потужними країнами світу про надання допомоги, підписаний Договір створює умови для подальшого розширення співробітництва.

Серед найбільш важливих пакетів допомоги Україні, з огляду на чергову варварську ракетну атаку росіян 8 липня, від якої лише в Києві постраждали дитяча лікарня «Охматдит», пологовий будинок, лікарня «Адоніс» і житловий будинок, займають системи ППО. «Лідери США, Нідерландів, Німеччини, Італії й Румунії оголосили про передачу Україні п'яти стратегічних комплексів протиповітряної оборони Patriot та SAMP-T, а також десятків тактичних систем ППО... Як зазначив у цьому зв'язку Президент В. Зеленський, новий крок Альянсу, безперечно, сильно допоможе, однак комплексів ППО все одно буде недостатньо, щоб захистити мирні українські міста» (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3884644-samit-nato-u-vasingtoni-ci-stav-vin-uspihom-dla-ukraini.html>).

Крім того, на саміті пролунала важлива інформація щодо початку передання Україні літаків F-16 і можливість нанесення ударів по території РФ західною зброєю. «Загалом, скасування обмежень для ударів по об'єктах у Росії було одним із ключових меседжів Президента України на зустрічах у Вашингтоні – від двосторонніх переговорів з лідерами країн НАТО до Конгресу США й Президента Байдена. При цьому сам Зеленський не коментував результатів, однак щоразу стверджував, що робота триває» (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3884644-samit-nato-u-vasingtoni-ci-stav-vin-uspihom-dla-ukraini.html>). Треба звернути увагу, що про існування подібної заборони розмови розпочалися відносно недавно. На думку спостерігачів, той факт, що про неї відкрито заговорили не лише українські політики та експерти, свідчить про поступовий зсув у бік підготовки до перетину чергової «червоної лінії», яку накреслює не країна агресор, а деякі занадто обережні партнери України.

Безумовно, позитивним результатом саміту НАТО у Вашингтоні стало включення до декларації пункту, який чітко визначив позицію Альянсу щодо співробітництва КНДР, Ірану та РФ. «КНДР та Іран “підживлюють” агресивну війну Росії проти України, надаючи пряму військову підтримку Росії, зокрема боєприпаси та безпілотники, що серйозно впливає на євроатлантичну безпеку й підриває глобальний режим нерозповсюдження. Там також рішуче засудили експорт КНДР артилерійських снарядів і балістичних ракет, який порушує численні резолюції Ради Безпеки ООН, та висловили велике занепокоєння з приводу поглиблення зв'язків між КНДР і Росією» (URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/u-kndr-nazvali-deklaraciyu-samitu-nato-nezakonnim-dokumentom-ta-prigrozili-svitovoyu-viynoyu-50434555.html>).

Незважаючи на використання звичних формулювань на кшталт «велике занепокоєння», які вже стали приводом для численних мемів, включення цього пункту є важливим сигналом для союзників РФ. Не випадково миттєвою була реакція з боку керівництва КНДР: «Міністерство закордонних справ КНДР найрішучішим чином засуджує і відкидає декларацію, яка є незаконним документом, що порушує законні права незалежних суверенних держав, і конфронтаційною програмою, що розпалює нову холодну війну та військову конфронтацію в глобальному масштабі», – ідеться в повідомленні міністерства (URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/u-kndr-nazvali-deklaraciyu-samitu-nato-nezakonnim-dokumentom-ta-prigrozili-svitovoyu-viynoyu-50434555.html>).

Активне обговорення можливих результатів саміту в експертному середовищі було розпочато ще до його початку. Зокрема, політолог, партнер комунікаційної агенції «Good Politics» М. Джигун зазначав: «Питання вступу України в НАТО взагалі не буде темою перемовин у Вашингтоні. Це найбільша поразка не України, а Заходу, який уже вдруге втрачає шанс, аби наблизити Україну до закінчення російсько-української війни. До того ж не лише на умовах України, а й цивілізованого та консолідованого світу», – зазначив політолог (URL: https://24tv.ua/samit-nato-vashingtoni-otrimaye-ukrayina-zaproshehnyya-alyans_n2593797).

У свою чергу голова Інституту американістики В. Фарапонов у коментарі журналісту УНН щодо результатів саміту зауважив: «Фактично це означає, що буде більше координації між самими державами в питанні безпекової співпраці з Україною. Я думаю, що це дуже вигідно для України, враховуючи те, що потреби у сфері безпеки та оборони лише зростають. Поки складно щось сказати більш предметне», – зазначив В. Фарапонов, коментуючи підписання Українського договору (Ukraine Compact) (URL: <https://unn.ua/news/ne-mih-staty-proryvom-shchodo-chlenstva-politolohey-pidbyly-ridsumky-ta-vkazaly-na-uspikhy-samitu-nato-dlia-ukrainy>).

Політолог П. Олещук закликає не сприймати підсумки саміту НАТО суто песимістично. Усе-таки Україна отримала там ще більше ППО та перші F16, хоча водночас, звичайно, висловлювання партнерів залишилися такими ж обережними й розпливчастими. «Ці всі “мости” до НАТО та “незворотність” вступу – це, зрозуміло, намагання вирішити два несумісні між собою завдання: показати власним громадянам та українцям, що Україна “стала ближчою до НАТО”, але зробити так, аби одночасно показати росіянам, що все ж ні, не стала. Перший приклад подібної політики ми побачили ще в 2008 р., і з цього часу нічого не змінилося. Політичні радники змушені вигадувати нові й нові “мости”, вичерпуючи обмежений потенціал природної мови. При тому що вже геть незрозуміло, для кого вони це роблять? Переконають самих себе? Переконають українців? Так українцям байдуже на ці формулювання, вони чекають на щось матеріальне та конкретне. Переконають росіян? Вони теж цього не розуміють. Сьогодні “дімон” уже встиг висловитися стосовно цього, що, мовляв, якщо шлях

України до НАТО незворотний, то треба знищити Україну, а краще – і Україну, і НАТО (URL: <https://focus.ua/uk/opinions/657358-bilshe-ppo-i-trohi-f-16-chomu-pidsumki-samitu-nato-ne-slid-vvazhati-nulovimi>).

Разом з тим заяви, які лунають на подібних заходах, усе-таки мають значення й адресати таких повідомлень чудово розуміють наслідки. Зокрема, політолог В. Воля підкреслив: «Було прямо сказано, що Україна буде членом НАТО. А це пряме послання світу та Путіну, що Україну Альянс напризволяще не кине. Адже пролунали заяви про передачу літаків, ППО та іншої військової допомоги і фінансування. Усе це позитивні сигнали. Загалом саміт для України – позитивний Захід. Також на саміті велися перемовини про зняття заборони бити американськими ракетами вглиб РФ. А те, що Путін підіймає планку ескалації та жорсткості у цій війні, певне просування, щодо надання такого дозволу з боку США відбулося. Крім того, Столтенберг припустив, що Україну можуть взяти до НАТО в разі замороження лінії фронту. Це сигнал Путіну, що нічого не вийде», – зазначає політолог (URL: <https://i-ua.tv/news/87288-pidhotovka-do-viiny-z-rf-ta-syhnaly-putinu-shchodo-ukrainy-politolozh-pidbyv-pidsumky-samitu-nato>).

Деякі експерти звернули увагу на те, що на рішення саміту вплинув факт передвиборчої гонки в США і невизначеність подальшої політики у випадку приходу до влади Д. Трампа. Тому деякі рішення були прийняті саме з огляду на це. Зокрема, політолог В. Фесенко зауважив: «Європа побоюється, що він може знизити увагу до НАТО та зменшити рівень зобов'язаності, відповідальності США в рамках Альянсу. Саме цим зумовлено рішення про те, щоб передати контроль над логістикою постачань зброї та боєприпасів з “Рамштайну” до НАТО. Формула невідворотності є важливим сигналом Москві. Це означає, що тема членства України в НАТО не буде предметом торгів під час майбутніх переговорів щодо закінчення війни» (URL: https://24tv.ua/vid-chogo-zalezhat-termini-vstupu-ukrayini-nato-ye-kilka-chinnikiv_n2595584).

Серед важливих питань саміту В. Огризко, експерт закордонних справ України та діючий керівник Центру дослідження Росії, виокремлює рішення розробити детальну стратегію стримування Росії до наступного саміту, що відбудеться в нідерландській Гаазі в червні 2025 р. Такий фокус Альянсу на Росії як головній загрозі є важливою зміною політичної позиції країн Заходу, вважає він. «На Заході нарешті зрозуміли, що головною загрозою є не Китай, а Росія. Вони це написали чорним по білому в спільній декларації, подвійних тлумачень тут бути не може. Очі керівників НАТО тепер широко розплющені – вони зрозуміли, що подолання цієї загрози є першочерговим завданням, а все інше – другорядним», – підкреслив В. Огризко (URL: <https://hromadske.ua/svit/227680-alians-pereliakanykh-shcho-znachyt-zhoda-vziaty-ukrayinu-v-nato-na-samiti-u-vashynhtoni>).

Разом з тим цілком очікувано не залишився поза увагою саміту НАТО й Китай. Цього разу й країни ЄС проголосили, що відчувають небезпеку з боку Пекіну, зокрема з приводу його економічного експансіонізму та

гібридних операцій. Китай усе ще розглядають як важливий торговельно-економічний партнер, з яким Європі вигідно мати справу, проте тепер із застереженнями, що тісна співпраця несе й небезпеку. Вашингтонська декларація прокладає шлях у правильному напрямі, оскільки і для України, і безпосередньо для НАТО критично важливо стримувати Китай, зокрема в його співпраці з Росією, зауважив голова Центру глобалістики «Стратегія XXI» М. Гончар (URL: <https://hromadske.ua/svit/227680-alians-pereliakanykh-shcho-znachyt-zhoda-vziaty-ukrayinu-v-nato-na-samiti-u-vashynhtoni>).

Отже, на основі проведеного аналізу інформаційного поля щодо результатів саміту НАТО у Вашингтоні можна зазначити, що в цілому результати для нашої країни позитивні. Україна отримала вагому фінансову підтримку, важливі системи ППО, нові пакети озброєння та беззаперечну підтримку від партнерів. Украдені договори і створені інституції істотно покращать координацію зусиль та відкривають нові можливості просування України до НАТО. Незважаючи на нові, доволі розпливчасті формулювання, упевненість у невідворотності шляху є. З точки зору об'єктивної оцінки ситуації очікувати однозначних заяв було не варто. Серед безумовно позитивних результатів разом з наданням допомоги та підписанням декларацій щодо підтримки України треба відзначити чіткі заяви щодо співробітництва КНДР та Ірану з РФ і визначення Росії як головної загрози.

Н. Тарасенко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Дострокові вибори у Франції: нові партійні розклади і висновки для України

У Франції відбулися позачергові парламентські вибори, які пройшли у два тури – 30 червня та 7 липня. Вибори стали несподіванкою для французького суспільства, оскільки склад Національних зборів Франції було сформовано у 2022 р., а термін їх повноважень мав спливати в червні 2027 р. З 577 парламентських місць коаліції, до якої входить партія Е. Макрона «Відродження», належало 245 мандатів, що давало Президентові можливість вибудувати досить ефективну співпрацю з парламентом.

Крайнє праве «Національне об'єднання» М. Ле Пен мало в парламенті 88 місць, Новий екологічний та соціальний народний союз – 75, республіканці – 61, соціалісти – 31, Демократичні та республіканські ліві – 22, Вільні та незалежні – 22, екологи – 21 (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/07/01/infografika/polityka/dostrokoviy-vybory-francziyi-yak-mozhe-zminytsya-sklad-parlamentu>).

Президент Франції Е. Макрон оголосив про розпуск нижньої палати парламенту та закликав до нових виборів 9 червня після оприлюднення результатів виборів до Європарламенту, на яких президентська партія «Відродження» програла ультраправому Національному об'єднанню

М. Ле Пен. Своє рішення він пояснив бажанням «прояснити політичну ситуацію в країні».

У своєму зверненні до країни Е. Макрон висловив серйозну стурбованість через посилення ультраправих у Європі, зокрема у Франції. Він зауважив, що ці партії становлять небезпеку для єдності Європи, а також для місця Парижу на міжнародній арені, адже зростання популярності демагогів збіднює французів і понижує рейтинг країни (URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4693482-vybory-u-frantsii-chy-ye-ryzyku-dlia-ukrainy>).

Як зазначає видання «Le Monde», Е. Макрон планував розпустити Національні збори останні шість місяців, але чітке усвідомлення прийшло до нього лише наприкінці травня. Видання зазначає, що Президент і його радники вирішили, що найкраще для президентської партії буде влаштувати диверсію: переконати суперників у тому, що, на думку Е. Макрона, результати виборів у Європарламент не є показовими для країни, а Олімпійські ігри, які відбудуться в Парижі з 26 липня по 11 серпня, змусять забути всіх про провальні єровибори.

«Ці радники Президента вважають, що в нього немає іншого вибору: він або ризикне забезпечити собі більшість перевиборами, або наступні три роки помиратиме повільною політичною смертю через залежність від союзників у нижній палаті, які все ближчі до бунту проти Президента, вплив якого слабне», – пише Forbes, посилаючись на Le Monde (URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4693482-vybory-u-frantsii-chy-ye-ryzyku-dlia-ukrainy>).

Як пише видання «Politico», за ідеальним сценарієм Е. Макрона, президентський табір мав би виграти від міжусобиць крайніх сил, щоб переманити до себе депутатів, які йдуть у відставку, та отримати додаткові місця в Національній асамблеї. При цьому варто зазначити, що нині популярність ультраправих у Франції досягла історичного максимуму, про що свідчать дані передвиборчих екзит-полів. Опитування засвідчило, що партія М. Ле Пен «Національне об'єднання» має більш як удвічі більше прихильників, ніж центристський альянс Е. Макрона – майже 32 % голосів. Натомість чинний французький лідер – близько 14 %.

Однак шанси партії Е. Макрона на перемогу експерти оцінювали як досить високі. Як зазначав, зокрема, кандидат політичних наук В. Андрусів, уже втретє ультраправі перемагають на виборах до Європарламенту у Франції, але на внутрішніх виборах вони завжди треті. «Відповідь – особливість виборчої системи Франції. До Європарламенту вибори відбуваються за пропорційною системою відкритих списків (десь так, як у нас), а до національного парламенту – по мажоритарці. Тому в цілому по країні ультраправі мають велику підтримку, але в конкретних мажоритарних округах цієї підтримки не вистачає для перемоги кандидатів», – зазначив експерт у своєму телеграм-каналі. Він висловив думку про те, що Е. Макрон має наміри реабілітувати ситуацію через особливості національної системи.

«Зрештою, йому втратити особливо нічого – це його останній термін», – зауважив В. Андрусів.

У свою чергу Я. Войтко, дипломат та експерт-міжнародник, зазначав, що Е. Макрону в кріслі президента потрібна парламентська підтримка ще три роки. «Макрон усе-таки хоче залучитися підтримкою своїх виборців. Він іде на небезпечний крок, але думає, що його буде підтримано в коаліції з іншими проєвропейськими силами, що підтримують Макрона. Бо нинішньому французькому Президенту треба перебувати на цій посаді ще три роки, тому йому потрібна парламентська підтримка», – зазначив дипломат. Він також підкреслив, що Е. Макрон хоче встигнути провести парламентські вибори у Франції до початку Олімпійських ігор.

Грою з неймовірним ризиком назвав ініціативу Е. Макрона щодо розпуску парламенту Б. Сананес, президент Інституту соціологічних досліджень «Elabe», слова якого наводить видання «Le Monde». Він прогнозував, що ці вибори можуть розпочати втілення вкрай неприємного для партії Е. Макрона сценарію. «Партія Ле Пен прийде не лише в прем'єрську резиденцію цього літа, а й у президентську 2027 р.», – застерігав Б. Сананес.

Після рекордно короткої кампанії 30 червня відбувся перший тур виборів, за підсумками якого перемогу прогнозовано здобула права партія «Національне об'єднання», отримавши 33,14 % голосів. На другому місці ліва коаліція «Новий народний фронт» («Непокірна Франція», Соціалістична партія, Комуністична партія та партія «зелених») з 28 % голосів. Пропрезидентський блок Е. Макрона «Разом за Республіку!» («Відродження», «Демократичний рух», «Горизонти») опинився лише на третьому місці з 20,04 % підтримки – це більше, ніж на виборах до Європейського парламенту, але менше, ніж у 2022 р. Республіканці та різні праві отримали 10,74 % голосів, екологи та «регіоналісти» – 2 %, різні ліві та дисиденти – 1,5 % голосів, вкрай ліві – 1,5 %.

Французький Президент пішов ва-банк, коли 9 червня оголосив про розпуск парламенту на тлі провальних для його політичної сили виборів до Європарламенту, констатує оглядач П. Герасименко в аналітичній статті для «Дзеркала тижня». Він вважає, що рішення Е. Макрона було надто ризикованим і, як показав час, базувалося загалом на хибних припущеннях і надто оптимістичному прогнозі для власної політичної сили. Лідер Франції міг не розпускати нижню палату парламенту, у якому його політична коаліція «Разом» мала 245 мандатів. Не абсолютна більшість, але достатня кількість мандатів для більш-менш стабільної роботи. Хоча й це потребувало від глави держави чималих витрат енергії через необхідність постійно шукати додаткові голоси та іноді приймати рішення в обхід парламенту. Тож після провалу на виборах до Європарламенту Е. Макрон вирішив таки ризикнути, сподіваючись змінити ситуацію на краще (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/dvi-pomilki-makrona-shcho-pokazali-rezultati-pershoho-turu-viboriv-u-frantsiji.html>).

У рішенні Президента Франції щодо розпуску парламенту є певне раціональне зерно, вважає П. Герасименко. Вочевидь, Е. Макрон був переконаний, що реальна загроза перемоги на виборах «Національного об'єднання» М. Ле Пен змусить французів підтримати центристську коаліцію «Разом», до якої входить його партія «Відродження». Але, як виявилось згодом, французи більше не вбачають фундаментальної загрози в перемозі правих. Навпаки, величезна кількість виборців щиро хотіла б, щоб до влади прийшли саме праві й навіть ультраправі політичні сили. Адже з ними частина електорату пов'язує сподівання розв'язати багато проблем, які накопичилися у французькому суспільстві. Передусім ідеться про імміграцію та її соціальні наслідки, але також про незадовільний стан економіки, злочинність, громадську безпеку, захист традиційних цінностей і французької національної ідентичності. Узагальнене гасло правих на цих виборах зводилося до простої формули: «Любіть Францію або залиште її».

Іншою помилкою Е. Макрона, за словами оглядача «Дзеркала тижня», стало те, що він не врахував можливості об'єднання конкурентів на лівому політичному фланзі. Наступного дня після рішення Е. Макрона провести дострокові вибори до Національної асамблеї раніше роз'єднані ліві політичні сили вирішили створити широку коаліцію. Її назвали «Новим народним фронтом», апелюючи до історичних паралелей 1930-х років. Мовляв, знову настав час зупинити новітній «фашизм». До складу цього об'єднання увійшло кілька партій, переважно червоно-зеленого спектру: від комуністів і лівих популістів «Нескореної Франції» Ж.-Л. Меланшона до соціалістів та екологічних політсил. Ці партії мають різне бачення ряду важливих питань внутрішньої та зовнішньої політики, у тому числі щодо підтримки України. Однак на сьогодні, здається, дійшли спільного знаменника.

Створення широкої коаліції лівих привело до того, що багато французів саме в ній, а не в центристській ліберальній партії Е. Макрона побачили кращу альтернативу правим. Частині французького електорату припали до душі обіцянки «Нового народного фронту» скасувати пенсійну реформу, підняти мінімальну зарплату на 14 %, запровадити податок на багатство та надприбутки, безкоштовні обіди в школах, гендерну самоідентифікацію особи та скасувати впроваджену у 2021 р. Службу національного призову. Як наслідок, рейтинги «Нового народного фронту» поповзли вгору і впевнено обігнали показники об'єднання «Разом».

Другий тур виборів у Франції відбувся 7 липня. Згідно з французьким законодавством, депутатів обирають за мажоритарною системою на 577 округах. Кандидат, який отримав абсолютну більшість дійсних голосів і не менше 25 % голосів зареєстрованих виборців, стає переможцем уже в першому турі. Якщо жоден кандидат не досягнув цього порогу, проводиться другий тур виборів серед кандидатів, які набрали не менше 12,5 % голосів виборців.

Після першого туру виборів здавалося, що французи готові ризикнути, погодитися на експеримент і дати шанс партії М. Ле Пен реалізувати її

програму. Однак, аби не допустити до парламенту кандидатів від «Національного об'єднання», напередодні другого туру виборів партія Е. Макрона та ліві об'єднали зусилля і знайшли ефективний метод послаблення правих. Ліберали та ліві створили неформальний «Республіканський фронт» проти партії М. Ле Пен. Так, вони зняли з виборів на користь один одного слабших третіх кандидатів на округах, де лідирувала партія «Національне об'єднання». Загалом відмовилися від подальшої боротьби 134 кандидати лівих і 82 «макроністи». Після хвилі кандидатур лишилися лише 89 округів, де в другому турі відбувалися зняття протистояння трьох кандидатів, і два округи з протистоянням чотирьох кандидатів. У понад 400 округах відбувалися «дуелі», у більшості з них ліві й ліберальні виборці мобілізувалися разом, щоб завадити перемозі кандидатів «Національного об'єднання». Така співпраця лівих і центристів та рекордно висока явка на рівні 66,7% не дали можливості «Національному об'єднанню» перемогти (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cevwg89ekqzo>).

Експерт Міжнародної дослідницької компанії «IPSOS» Б. Тейнтур'є вказує ще на одну причину – дискредитацію ультраправими самих себе. Кілька кандидатів від «Національного об'єднання» напередодні виборів висловлювали ксенофобні, антисемітські та гомофобні погляди, що відштовхнуло від них частину виборців, зазначає Б. Тейнтур'є (URL: <https://susplne.media/786269-ultrapravi-vidstupaut-comu-vibori-u-francii-zaversilisa-nespodivankou-i-so-vona-oznacae-dla-kraini>).

Як наслідок, провідні партії та політичні об'єднання на виборах здобули такі результати в другому турі:

– «Новий народний фронт» посів перше місце й отримав 182 місця в парламенті;

– «Разом!» – 168 місць;

– «Національне об'єднання» – 143 місця;

– «Республіканці» – 63 місця.

Таким чином, жодна з партій і жоден з блоків не отримали більшості – 289 місць із загальних 577 у французькому парламенті, щоб отримати право на формування уряду. При цьому лідер «Нового народного фронту» Ж.-Л. Меланшон закликав Президента Е. Макрона довірити посаду Прем'єр-міністра представнику його політсили; глава «Національного об'єднання» Ж. Барделла визнав поразку, заявивши, що Франція була кинута в руки ультралівих і його партія посилить свою роботу в опозиції, а діючий Прем'єр-міністр Франції Г. Атталъ заявив, що йде у відставку, адже центристський табір, до якого він належить, не отримав більшості (URL: <https://rubryka.com/2024/07/08/u-frantsiyi-ogolosheno-rezultaty-drugogo-turu->).

Прогнози щодо подальшого розвитку політичної ситуації у Франції, з огляду на нетипові результати парламентських виборів і відсутність явного переможця, на тепер досить невизначені. Це перемога практично всіх учасників виборів – ліві та центристи перевершили результати опитувань,

зазначає Ж. Оец, політичний аналітик European Political Foundation у Брюсселі, редактор The French Dispatch. «Але це поразка ультраправих, – наголошує він. – Вони сподівалися взяти владу у свої руки та сформувати неліберальний фронт у Європі, який міг би створити проблеми для ЄС та України» (URL: <https://forbes.ua/svit/makron-peremig-tsinoyu-khaosu-yaki-naslidki-vibori-u-frantsii-matimut-dlya-ukraini-08072024-22261>).

Формальний лідер RN 28-річний Ж. Барделла прагнув стати Прем'єром у разі перемоги. На дебатах перед першим туром він обіцяв «не дозволити російському імперіалізму захопити такого союзника, як Україна». Ж. Барделла хоче, щоб Україна мала боєприпаси й обладнання, необхідні для утримання фронту, але не хоче ескалації та має червоні лінії: не відправляти до України війська, не надавати Києву далекобійних ракет, «які дозволять завдати удару по російській території». Аналогічні червоні лінії окреслювала й фактична лідерка «Національного об'єднання» М. Ле Пен.

Формування «Республіканського фронту» лівих і лібералів підважило позиції партії М. Ле Пен, яка втратила шанс на перемогу, утім, на думку експертів, «Національне об'єднання» хоча й не перемогло, але й не програто. Шансів на формування власного уряду або входження до якоїсь правої коаліції в партії М. Ле Пен немає. Формувати цю коаліцію ні з ким – інша права партія, «Республіканці», розкололася у своєму ставленні до коаліції з М. Ле Пен, що було одним з найбільших скандалів передвиборчої кампанії. Лідер «Республіканців» Е. Сьотті ідею альянсу підтримав, за що його усунули від керівництва партією.

Однак для М. Ле Пен результат виборів не такий уже поганий – за її партію голосувала третина французів, кількість місць у парламенті зросла з 89 до 126, ще 17 місць здобули її союзники – дисиденти з партії «Республіканці» на чолі з Е. Сьотті. «Національне об'єднання» може й далі критикувати владу за ситуацію з падінням купівельної спроможності, за зростання розриву в рівні життя між великими містами та «провінцією», зростання цін на енергоносії, за великий обсяг імміграції, що дратує частину французів, за втрату відчуття безпеки на вулицях через зростання злочинності. Було б наївним думати, що обраний «підвішений» парламент зможе якось вирішити ці питання.

Тож партія М. Ле Пен буде й далі чекати свого зоряного часу та нагадувати, що у французів був шанс змінити країну, але перемогу вкрав «альянс безчестя» – саме так Ж. Барделла охарактеризував неформальний «Республіканський фронт» між лівими та лібералами проти кандидатів «Національного об'єднання». «Лепеністи» посилили свої позиції та переконуватимуть виборців, що вони єдина надія для порятунку від політичної кризи, у якій опинилася республіка.

«Новий народний фронт» формально здобув на виборах перемогу й показав, що коли ліві об'єднуються, вони можуть досягти високого результату. Проте єдине, що може об'єднати французьких лівих, це загроза приходу до влади ультраправих або бажання високим результатом дати ляпас

Президенту Е. Макрону. Після виборів і післявиборчих обіймів ліве середовище повертається до звичних ідейних та особистісних конфліктів, адже «Народний фронт» – це блок, який за місяць до виборів об'єднав дуже різні партії, щоб мати кращі шанси для обрання. Основними є чотири партії: це дві крайні ліві (LFI та комуністи) і дві лівоцентристські (соціалісти й екологи). Завдяки останнім двом партіям у програмі НФ закріплено проукраїнську позицію:

- зупинити війну та забезпечити, щоб Путін відповів за злочини перед міжнародним правосуддям;
- захищати суверенітет, свободу й територіальну цілісність України;
- надавати Україні необхідну зброю;
- списати зовнішній борг України;
- арештувати активи олігархів, які сприяють російським військовим зусиллям;
- направити миротворців для захисту АЕС;
- працювати над встановленням миру.

Водночас один з неформальних лідерів блоку, голова радикальної лівої партії «LFI» Ж.-Л. Меланшон неодноразово висловлювався проти підтримки України. У середині партії вже відбувається конфлікт між частиною депутатів і її лідером. У нинішніх умовах, щоб сформувати уряд більшості, лівим треба йти на болючі компроміси з прихильниками Е. Макрона, але ті не хочуть мати нічого спільного з ліворадикальною «Непокірною Францією», яка здобула найбільшу кількість депутатів у лівому альянсі (74). Та й серед соціалістів і «зелених» критиків Президента достатньо. Тож ліві наче і вибороли перше місце, але очікувати на формування дієздатного лівого уряду складно (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cevwg89ekqzo>).

Явно не може задовольнити результат виборів прихильників пропрезидентського ліберального альянсу «Разом за республіку». Власне, саме в них є всі підстави питати в Президента Е. Макрона: навіщо це все було, навіщо було оголошувати дострокові вибори? У попередньому парламенті в лібералів було 245 місць – не абсолютна більшість, але все ж достатня, щоб контролювати уряд. Тепер у лібералів 168 місць і без залучення лівих уряд не створити. Проте й бажання йти на виконання соціальних обіцянок лівих немає.

Урешті-решт права партія «Республіканці» скоротила своє представництво з 62 до 45 місць. Колись могутня партія, яка під різними назвами багато років керувала країною з часів генерала де Голля, востаннє у 2002–2012 рр., показала, що дедалі більше маргіналізується і втрачає правих виборців на користь «Національного об'єднання» М. Ле Пен.

Отже, якщо Президент Е. Макрон і призначав вибори з метою «прояснити» політичну ситуацію в країні, то в підсумку ситуація стала ще більш заплутаною. Згідно з Конституцією, Прем'єра у Франції призначає Президент. Проте ст. 50 Конституції чітко визначає, що, якщо парламент не затвердить програму уряду, Прем'єр має подати у відставку, тому в будь-

якого голови уряду має бути підтримка парламентської більшості. Тож президенти доручають формувати уряд партіям-переможцям виборів. Однак на цих виборах де-факто переможців немає.

Уряд меншості теоретично створити можливо – урешті-решт уряди «макроністів» у 2022–2024 рр. мали лише 245–250 депутатів; щоб досягти більшості у 289 голосів періодично залучали голоси то лівих, то правих під різні ініціативи. Проте програму уряду меншості все одно мають підтримати ідейні опоненти, тобто знову-таки ліві, які мають лише 182 мандати, мають заручитися підтримкою значної частини «макроністів». Що не гарантує в подальшому голосування за будь-які ініціативи такого уряду.

У «макроністів» теж теоретично лишається шанс на формування уряду, але тільки якщо вони вмовлять підтримати їх частину лівих політиків і правих «Республіканців» одночасно. Домовитися про це, враховуючи суперечності цих сил, буде неймовірно важко.

І згідно зі ст. 12 Конституції Франції Президент не може розпустити новообраний парламент (точніше нижню палату, сенат не може бути розпущений) у перший рік його роботи. Що буде далі – вирішуватиме Президент Е. Макрон, чия популярність продовжує падати. Довгі безуспішні перемовини про коаліцію чи спроби створити технократичний уряд є цілком можливими.

Таким чином, один з головних висновків позачергових парламентських виборів у Франції: керувати Національною асамблеєю буде вкрай складно, пише *Político*. Вона розділена між лівими, центристами та крайніми правими, і жодна з груп навіть близько не наближена до більшості.

Неможливо керувати Францією, коли немає 240–250 місць у парламенті, пояснює виданню *S. Маяр* з партії Е. Макрона «Ensemble». «Я був Президентом групи з коаліцією у 250 членів, було дуже складно», – зазначає він (URL: <https://forbes.ua/svit/makron-peremig-tsinoyu-khaosu-yaki-naslidki-vibori-u-frantsii-matimut-dlya-ukraini-08072024-22261>).

У Франції президент обирає прем'єра, який формує уряд. Президент може обрати прем'єра на власний розсуд, але парламент може проголосувати вотум недовіри прем'єру, якщо не згоден з кандидатурою. Діючий Прем'єр Франції Г. Атгаль подав у відставку після другого туру виборів, але Е. Макрон попросив його залишитися «для збереження стабільності». «Атгаль залишиться тимчасово для нормальної передачі влади його наступнику», – пояснює політичний аналітик *European Political Foundation* Ж. Оец.

За умов розколотого парламенту в Е. Макрона може бути кілька варіантів з призначенням прем'єра.

1. Лівий прем'єр. Ліві матимуть перший шанс запропонувати свого кандидата, вважає Ж. Оец. Потенційно ним може бути лідер соціалістів Р. Глюксманн, відступник від LFI Ф. Руффен, голова екологів М. Тондельє або інші політики з НФ. Крайні ліві хочуть висунути Ж.-Л. Меланшона, однак навряд чи він буде прохідною кандидатурою, зазначає Ж. Оец.

«Меланшон – не проєвропейський, не пронатівський і не проукраїнський. Викликає надто багато розбіжностей», – пояснює аналітик.

2. Призначити свого прем'єра. Е. Макрон може спробувати зібрати коаліцію, наприклад, відірвавши від НФ соціалістів, зелених, долучивши дрібніші партії або республіканців. Ж. Оєц не виключає коаліції центристів і соціалістів, без республіканців. «Але особливість Франції – коаліції трапляються не так часто, – наголошує аналітик. – Тож це не те, до чого ми звикли».

Навіть якщо коаліцію зібрати не вдасться, то Е. Макрон може сподіватися на те, що розколотий парламент не буде здатним висловити вотум недовіри його прем'єру. Наприклад, у 2023 р. парламент 17 разів голосував за вотум уряду Е. Борн через пенсійну реформу, але кожного разу провалював голосування.

3. Призначити консенсусного прем'єра-технократа. Він утримався б від амбіційних планів і зосередився б на підтриманні функціонування держави, зазначає Politico. Це може бути хорошою ідеєю в умовах розколу в парламенті, зазначає Ж. Оєц. «Це спрацювало в Італії з М. Драгі, може спрацювати й у Франції», – пояснює він. Проблемою може стати пошук такої консенсусної фігури. Потенційно ним міг би стати Л. Берже, який був головою профспілки CFDT, зазначає Politico. Він відомий і серед правих, і серед лівих груп завдяки здатності створювати консенсус та долати суперечності.

Конституція Франції дає можливість оголосити повторні вибори не раніше, ніж через рік, зауважує Ж. Оєц. Чи відбудуться вони – залежить від щонайменше двох факторів: наскільки стабільним буде уряд і наскільки нестерпною буде політична ситуація для всіх.

У французько-українських відносинах з такими результатами парламентських виборів негативних змін очікувати не варто. В умовах «підвішеного парламенту» зовнішню політику визначатиме Е. Макрон і для України це найкращий варіант. Е. Макрон зможе продовжити рішучий курс на підтримку України, який він зайняв останніми місяцями, переконаний Ж. Оєц. «Баланс влади у Франції такий, що прем'єр займається внутрішніми питаннями, а президент – зовнішніми. Співпраця має бути, але такий баланс мусить зберегтися», – пояснює він. У голосуваннях, важливих для України, президент Франції зможе опиратися на проукраїнські сили в парламенті, вважає Ж. Оєц. Потенційні проблеми, вірогідно, з'являться, якщо LFI Ж.-Л. Меланшона отримає значний контроль над урядом, але все ж не варто очікувати на значні зміни в позиції Франції щодо України, принаймні до виборів президента 2027 р., підсумовує Ж. Оєц.

Отже, дострокові парламентські вибори продемонстрували, що французьке суспільство розколоте на кілька політичних таборів, жоден з яких немає довіри достатньої кількості французів, щоб контролювати уряд і втілювати свої програми в життя. Тож цілком імовірно, що на країну чекає політична криза та довгий пошук можливості сформувати урядову коаліцію.

Ніхто не переміг – так коротко можна описати результат другого туру парламентських виборів у Франції. І хоча кандидатам від ультралівого «Нового народного фронту» та президентського блоку «Разом» вдалося не допустити перемоги ультраправого «Національного об'єднання», влада в країні все одно зміниться, бо блок Е. Макрона фінішував другим. Фактично все залежатиме від політичних домовленостей, бо жодна з партій-переможниць не матиме в парламенті більшості. Наразі важко спрогнозувати, хто може стати новим прем'єр-міністром Франції і скільки часу буде потрібно для формування коаліції в парламенті. Якщо ж широкій коаліції не вдасться прийти до компромісів, у 2027 р., коли у Франції відбудуться президентські вибори, ультраправі можуть стати привабливою альтернативою навіть для тих французів, які цього разу за них не проголосували. Популярність ультраправих у Франції останніми роками значно зросла – якщо у 2017 р. партія М. Ле Пен мала лише вісім крісел у Національній асамблеї, то нині отримує у вісімнадцять разів більше. Це реальність, на яку іншим політичним силам потрібно зважати. Саме тому лівому альянсу та політичній силі Е. Макрона потрібно зробити все, щоб порозумітися й не згаяти наступні три роки в безперспективних сварках і ветованні законів.

Що стосується підтримки України, вона, за висновками експертів, збережеться на попередньому рівні, адже зовнішню політику та оборону визначає президент, на посаді якого до 2027 р. перебуватиме Е. Макрон, послідовний прихильник України. Тож Париж і надалі підтримуватиме Київ, але може поменшати ініціатив щодо надання інших видів озброєнь й особливо обговорення можливості відрядження французьких військових в Україну.

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Підсумки парламентських виборів у Великій Британії і їх значення для світу й України

За підсумками парламентських виборів у Великій Британії, які відбулися 4 липня, партія лейбористів перемогла консерваторів, отримавши 412 із 650 місць у парламенті. Консерватори, під керівництвом Р. Сунака, здобули лише 121 місце. Як зазначають спостерігачі, ці вибори продемонстрували історичну перемогу лейбористів. Вони не просто вперше за 14 років посувають консерваторів від влади, а перемогли з таким відривом, з яким влада не відривалася від опозиції за останні ледь не чверть століття.

Р. Сунак визнав поразку й оголосив про відставку, у тому числі й з поста лідера Консервативної партії. У своїй останній заяві на посаді Прем'єра він заявив, що віддав цій роботі всього себе. Але виборці надіслали чіткий сигнал, і тільки їхнє рішення має значення. «Я зателефонував К. Стармеру (лідеру лейбористів), щоб привітати його з перемогою. Є багато чому

повчитися й багато над чим подумати. І я беру на себе відповідальність за наш програш. Якими б не були наші розбіжності в цій кампанії, він порядна людина, яку я поважаю», – наголосив Р. Сунак (URL: <https://dif.org.ua/article/rezultati-viboriv-u-britanii-istorichna-peremoga-leyboristiv-shcho-zminitsya-dlya-ukraini>. 2024. 5.07).

Новопризначений Прем'єр-міністр Великої Британії К. Стармер заявив, що його країна лишається непохитною в підтримці України. Він також зазначив, що чекає на скору зустріч з українським Президентом В. Зеленським. «Боротьба України з російською агресією, яка триває, має значення для всіх нас. Підтримка Великої Британії залишається непохитною», – зазначив новопризначений керівник уряду Великої Британії (URL: <https://espreso.tv/svit-noviy-premer-britanii-zarepniv-ukrainu-u-nepokhitniy-pidtrimtsi>. 2024. 6.07).

Президент України В. Зеленський провів телефонну розмову з К. Стармером у день призначення його новим Прем'єр-міністром Великої Британії. Президент вказав, що привітав нового Прем'єра з перемогою на виборах і побажав йому «успішно реалізувати очікування, які британський народ пов'язує з новим урядом». «Я вдячний К. Стармеру за запевнення, що підтримка України з боку Великої Британії залишатиметься незмінно принциповою», – заявив В. Зеленський (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/6/7189608>. 2024. 6.07). За його словами, вони скоординували позиції перед самітом НАТО у Вашингтоні й іншими міжнародними заходами та обговорили продовження двосторонньої співпраці, зокрема підготовку безпрецедентної 100-річної угоди між Україною та Великою Британією.

Тим часом, як інформують ЗМІ, К. Стармер оголосив склад свого уряду. Зокрема, Міністерство закордонних справ очолив Д. Леммі, який є прихильником України. Міністром оборони став Д. Хілі. Обое раніше відвідували Київ і під час візиту запевняли, що підтримка України з боку Великої Британії в разі приходу лейбористів до влади збережеться. За їхніми словами, влада приділятиме багато уваги питанням безпеки. «Для мене велика честь бути призначеним державним секретарем у закордонних справах, справах співдружності та розвитку. Перед світом стоять величезні виклики, але ми впораємося з ними, використовуючи величезні сильні сторони Великої Британії. Ми об'єднаємо Британію заради нашої безпеки й процвітання вдома», – зазначив Д. Леммі після призначення (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/5/7189589>. 2024. 5.07).

У свою чергу Д. Хілі запевнив, що після зміни уряду рішучість Великої Британії підтримувати Україну, протистояти російській агресії та притягти Путіна до відповідальності за воєнні злочини не зміниться. Велика Британія посилить підтримку України, надавши їй новий пакет військової допомоги. Він повідомив про це менш ніж через 48 год після свого призначення, під час свого візиту до Одеси. Як інформують ЗМІ, після зустрічі з В. Зеленським і переговорів зі своїм колегою, міністром оборони Р. Умеровим Д. Хілі

оголосив, що цього разу Україна: чверть мільйона боєприпасів 50-го калібру, 90 протитанкових ракет «Brimstone», 50 малих військових катерів для підтримки річкових і прибережних операцій, 40 машин розмінування, 10 артилерійських гармат AS-90, 61 бульдозер для будівництва оборонних позицій. Також передбачена підтримка раніше подарованих AS-90, у тому числі 32 нових стволів і критично важливих запасних частин, які допоможуть Україні випустити ще 60 тис. 155-міліметрових снарядів.

Британський міністр доручив урядовцям забезпечити прискорення обіцяного у квітні пакета військової допомоги та доставку в Україну в повному обсязі протягом наступних 100 днів. «Можливо, в уряді відбулися зміни, але Велика Британія єдина в підтримці України. Як новий міністр оборони, я гарантую, що ми посилюємо підтримку з боку Великої Британії, збільшивши постачання життєво необхідної військової допомоги. Цей уряд непохитний у своєму зобов'язанні продовжувати надавати військову допомогу й стоятиме пліч-о-пліч з нашими українськими друзями стільки, скільки буде потрібно», – заявив Д. Хілі (URL: <https://prm.ua/novu-urad-brytanii-nadast-ukraini-novu-paket-viyskovo-dopomohy-shcho-vin-mistytyme>. 2024. 7.07).

Міністр закордонних справ України Д. Кулеба провів розмову з новим главою МЗС Великої Британії Д. Леммі, у якій привітав його з призначенням на посаду. За його словами, він вдячний своєму колезі за підтвердження непохитної підтримки України з боку Великої Британії в усіх сферах. «Ми обговорили наступні кроки в наших двосторонніх відносинах, а також приділили особливу увагу майбутньому саміту НАТО у Вашингтоні», – зазначив глава МЗС (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/5/7189601>. 2024. 7.07).

Д. Кулеба також зауважив, що Д. Леммі прийняв його запрошення відвідати Україну з візитом.

Експерти, оцінюючи підсумки виборів вважають, що Велику Британію очікують значні зміни, але підтримка України збережеться. Зокрема, як зазначає експерт Ради зовнішньої політики «Українська призма» О. Краєв, 17 липня відбудеться «королівська промова», під час якої британський монарх оголосить програму лейбористів. Саме тоді ми зможемо дізнатися більше конкретики про дії уряду К. Стармера, зокрема й стосовно України. «А втім, уже зараз можна говорити, що неприємних сюрпризів для України оминати вдалося. Переважна більшість голосів – у двох партій із чіткою проукраїнською позицією: лейбористи запевняли в подальшій підтримці України та укладеної Києвом та Лондоном безпекової угоди, їхні представники, зокрема Д. Леммі, були в Україні», – наголосив експерт (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/07/5/7189561>. 2024. 5.07).

За його словами, важливо, що новий керівник британського уряду готовий тиснути на російських агресорів і закликає до покарання керівництва Росії, адже у своїй передвиборчій програмі К. Стармер прямо вказав на підтримку створення спецтрибуналу за злочин російської агресії – важливий

крок щодо притягнення Москви до відповідальності за розв'язану повномасштабну війну.

На думку експерта, консерватори в опозиції, можливо, навіть підштовхуватимуть лейбористів бути більш активними в питаннях безпеки та оборони. Адже вони неодноразово під час кампанії робили наголос на тому, що партія К. Стармера, мовляв, приділяє недостатньо уваги цим питанням. Така «здорова конкуренція» – однозначно нам на руку.

Очільниця напряму «Регіональна безпека та дослідження конфліктів» Фонду демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва, дослідниця Лондонської школи економіки та політичних наук М. Золкіна також вважає, що для України підстав для переживань і занепокоєнь, що буде втрачено драйв двосторонніх відносин та підтримки, немає.

Також, на думку М. Золкіної, лейбористи використовуватимуть певні слабкі місця в спільній політиці європейських країн, зокрема щодо безпеки й оборони, навіть попри те, що Велика Британія поза Євросоюзом. Вони намагатимуться стати безпековим лідером і драйвером в оборонних і безпекових ініціативах для європейських країн загалом. Вони точно продовжать фінансову та збройну підтримку України, як і тиск на РФ, зокрема стосовно чутливих питань, як-то експропріація російських заморожених активів.

При цьому експерти зазначають, що варто враховувати й ризики, адже Лейбористська партія не зможе ігнорувати внутрішні проблеми, насамперед економічну ситуацію та сплеск нелегальної міграції. І варто очікувати, що на них – принаймні на певний час – буде спрямовано основні зусилля уряду К. Стармера. Це цілком логічно, адже лейбористів обрали насамперед як провісників «змін», і саме в цих двох сферах британський виборець хоче побачити зміни якнайшвидше. Також для Великої Британії К. Стармер прагне покращити торговельну угоду з Європейським Союзом, яку Лондон підписав з Брюсселем після виходу з ЄС. За інформацією ЗМІ, про це під час недавнього візиту до Единбурга заявив К. Стармер. «Я вважаю, що ми можемо укласти набагато кращу угоду, ніж та невдала угода, яку (експрем'єр-міністр) Б. Джонсон нав'язав Великій Британії», – заявив К. Стармер (URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2024/07/8/7189682>. 2024. 8.07).

За його словами, попереду ще багато дискусій щодо зміцнення торговельних, науково-дослідних та оборонних зв'язків з ЄС. Зі свого боку міністр торгівлі Д. Рейнолдс в ефірі Sky News заявив, що Велика Британія повинна шукати шляхи покращення торгівлі з ЄС та що усунення деяких торговельних бар'єрів було б розумним кроком.

У свою чергу новий міністр закордонних справ Великої Британії Д. Леммі заявив, що перезавантаження відносин з ЄС є особливим пріоритетом. За його словами, протягом багатьох років Велика Британія була втягнута в «розмову, спрямовану всередину себе», оскільки наслідки референдуму про Brexit і роки важких зусиль з його імплементації поглинали

політичну енергію. «Тепер цьому має бути покладено край. Британія повинна почати відновлювати зв'язки зі світом», – підкреслив Д. Леммі (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/07/7/7189649>. 2024. 7.07). За його словами, перезавантаження відносин з Європою є особливим пріоритетом. І саме тому свої першу поїздку закордон він здійснює до Німеччини, Польщі та Швеції, де зустрінеться зі своїми колегами в кожній із цих країн. Потім саміт НАТО у Вашингтоні. «Давайте залишимо роки Brexit позаду. Ми не плануємо знову приєднуватися до єдиного ринку та митного союзу, але є багато чого, що ми можемо зробити разом. Я хочу бути абсолютно чітким: європейські країни – наші друзі», – наголосив Д. Леммі. За його словами, сфери співпраці включають енергетику й клімат, але найбільш нагальною є безпека. «В умовах війни у Європі ми повинні продовжувати витратити кошти на оборону й тісно співпрацювати», – вважає Д. Леммі.

На думку експерта-міжнародника Т. Семенюка, лейбористи робитимуть акцент на економічних процесах, збільшенні робочих місць. «Як правило, уряду класично дають завжди 100 днів, коли його не критикують, щоб побачити певні пропозиції щодо розвитку. Але економіку одним махом неможливо підняти, навіть за 100 днів. Можна виділити чіткі пріоритети розвитку, оцінити стан справи, а вже потім говорити про якісь конкретні кроки. Зараз виглядає так, що Велика Британія робитиме акцент на розвитку економіки. У світі, де є загроза безпеці країнам Європи, треба підіймати економіку, щоб зміцнювати свою армію», – наголосив експерт-міжнародник (URL: <https://hromadske.radio/podcasts/na-pulsi-analizuiemo-holovne-na-hromadskomu-radio/leyborysty-vystupatymut-z-propozytsiiamy-kardynalnoi-zminy-ekonomiky-ekspert-mizhnarodnyk>. 2024. 5.07).

При цьому експерт не бачить жодних ризиків, які могли б свідчити про зміну ставлення у Великій Британії до України. «Для Британії Росія є противником. Усе, що робить РФ проти демократії, впливає на інтереси Британії. Тому британці докладатимуть усіх зусиль, щоб захистити своїх союзників, які страждають від дій Росії. Уряд Великої Британії ніколи не робить різких рухів, є все-таки певна інституційна тяглість. Усе, що запустили попередники, не скасовується. Їхня політика може зазнати певного “мейкапу”, але в кінцевому випадку вона продовжить реалізовуватися наступниками. Я спілкувався із журналістами, експертами, які працюють у Великій Британії, і не почув жодного негативного застереження або припущення, що щось може змінитися. Радикальних стратегічних змін не відбудеться», – підкреслив Т. Семенюк.

М. Золкіна також вважає, що відносини з іншими країнами і внутрішні проблеми не стануть на перепоні співробітництва Великої Британії з Україною, адже лейбористи підтримують експропріацію заморожених у ЄС російських активів і їхнє спрямування на допомогу Україні, відбудову, компенсацію збитків тощо. Вони підтримують виконання приватних оборонних замовлень на підтримку України. Під час кампанії вони обіцяли

дотримуватися планів консерваторів, щоб оборонні витрати сягали 2,5 % протягом наступних п'яти років. Тобто за лейбористів точно не буде відкату в підтримці України й протидії РФ.

За словами М. Золкіної, на тлі всіх цих спроб примусити Україну піти на домовленості з Росією лейбористи не були помічені ні публічно, ні неопублічно, у заявах щодо «активних» побажань Києву почати домовлятися з Москвою. «І це теж дуже важливо. Думаю, що відсутність таких заяв – це частина їхньої тактики тримати за Британією образ яструба на міжнародній арені, яка посідає принципову позицію, що Україну треба підтримати, що Україна має бути членом НАТО», – зазначила М. Золкіна (URL: <https://dif.org.ua/article/rezultati-viboriv-u-britanii-istorichna-peremoga-leiboristiv-shcho-zminitsya-dlya-ukraini>. 2024. 5.07).

Політолог С. Таран також вважає, що політика Великої Британії щодо України не зміниться, а можливо навіть покращиться. «Що справді подобається в британській політиці, то це те, що незалежно від зміни політичних партій геополітичні орієнтири й антиросійська позиція Лондона залишатиметься незмінною», – зазначив експерт. За його словами, новопризначений Прем'єр К. Стармер не просто заявляв про незмінну підтримку України в разі своєї перемоги, а особисто знає всі наслідки злочинної путінської політики – як адвокат він безпосередньо брав участь у судовому процесі в справі колишнього агента ФСБ Литвиненка на стороні звинувачення. «І тепер у ролі Прем'єра у К. Стармера будуть чудові можливості працювати на зменшення російського впливу у світі», – наголосив С. Таран (URL: <https://espresso.tv/poglyad-britaniya-starmera-povernetsya-v-es>. 2024. 7.07).

Видавець журналів «Business Ukraine» і «Lviv Today» П. Дікінсон переконаний, як і багато інших спостерігачів, що Велика Британія залишається надійним другом України, незважаючи на зміну влади в країні внаслідок виборів. «Нова влада в Британії це велика зміна в нашому політичному середовищі. Після 14 років керівництва країною Консервативної партії тепер у нас є Партія праці, лейбористів. І всередині Британії дуже багато всього зміниться, зрозуміло. І буде абсолютно дві різні лінії партії, в економіці, у розвитку країни. Але те, що стосується України, навпаки, тут головний меседж – стабільність, надійність, це те, що Британія залишається надійним і вірним партнером та другом для України», – заявив П. Дікінсон (URL: <https://uatv.ua/uk/zmina-vlady-u-velykij-brytaniyi-yak-tse-vplyne-na-vidnosynu-z-ukrayinoyu-rozpoviv-dikinson>. 2024. 10.07).

Кандидат історичних наук, журналіст-міжнародник Є. Браїлян наголошує на перспективах поглиблення відносин України і Великої Британії. Він звернув увагу на слова Президента України щодо двосторонньої угоди, яка діятиме протягом 100 років. «Про те, що Україна та Велика Британія розпочали переговори про нову двосторонню угоду, яка діятиме протягом 100 років, пресслужба Посольства Сполученого

Королівства повідомила під час візиту міністра закордонних справ Д. Камерона до Києва в травні 2024 р.», – зазначив Є. Брайлян.

За його словами, у повідомленні зазначається, що йдеться про партнерство в різних сферах: торгівлі, безпеці, науці, технологіях, освіті та культурі. «Нинішня угода, яку планують підписати Україна та Велика Британія, матиме на увазі подальший розвиток співпраці, насамперед у сфері безпеки та оборони», – зазначає Є. Брайлян (URL: <https://uatv.ua/uk/brytaniya-ruskoyt-vijskovu-dopomogu-ukrayini-pershi-kroky-novogo-uryadu-video>. 2024. 9.07).

Експерти наголошують на тому, що керівники Великої Британії виявляли лідерство в підтримці Києва. Ще в січні 2022 р. – до початку повномасштабного вторгнення російської армії до України – Велика Британія першою надала Києву протитанкову зброю. У 2023 р. першою передала Україні сучасні танки та крилаті ракети великої дальності. У 2024 р. Лондон першим підписав двосторонню угоду з Києвом про співпрацю у сфері безпеки та дозволив Силам оборони України бити британською зброєю по території Росії. Експерти вважають, що така позиція Лондона може серйозно вплинути на політику країн Глобального Півдня.

За словами експертів, новий міністр закордонних справ Великої Британії Д. Леммі заявив, що для зовнішньої політики Лондона одним із ключових напрямів буде Глобальний Південь. Це взаємодія з країнами Азії, Африки, Латинської Америки. Це важливо для України, тому що ці країни мають нейтральну позицію більшою мірою.

При цьому експерти сподіваються, що Велика Британія сприятиме й посиленню підтримки України країнами-членами НАТО. На сайті уряду Сполученого Королівства з'явилася інформація про те, що Прем'єр-міністр країни К. Стармер провів серію телефонних переговорів з лідерами Німеччини, Австралії, Франції, Канади, Польщі та США. Однією з головних тем стала підтримка України щодо перспектив вступу нашої країни в НАТО.

С. Горова, ст. наук. співроб. ФПУ НБУВ

Прем'єр-міністр Індії Н. Моді тримає баланс: роздуми експертів щодо візитів до Росії та Австрії

Прем'єр-міністр Індії Н. Моді в червні втретє очолив індійський уряд. Після перемоги для своєї першої закордонної поїздки він обрав Росію. Одразу після неї вирушив до Австрії: приїзд індійського прем'єр-міністра в цю країну перший за останні 40 років. Як передає кореспондент RFI з Індії, Н. Моді спрямовано взаємодіє з обома таборами, про що свідчать ці дві поїздки (URL: <https://www.rfi.fr/fr/asie-pacifique/20240711-apr%C3%A8s-la-russie-le-premier-ministre-indien-se-rend-en-autriche-et-r%C3%A9p%C3%A8te-que-la-guerre-n-%C3%A9tait-pas-la-solution>. 2024. 11.07). Отже, перші закордонні візити очільника уряду Індії демонструють намагання в

теперішній складній геополітичній ситуації вибудовувати відносини як із Європою, так і з Росією. Індія, що за розмірами території, чисельністю населення, строкатістю етнічного і конфесіонального складу й непростими відносинами із сусідами, має значні проблеми і намагається втримати баланс з партнерами, від яких намагається одержати якомога більше користі. Навіть попри репутаційні втрати.

Зокрема, візит індійського прем'єр-міністра до Москви 8–9 липня мав багато різних вимірів. Проте, як зазначають експерти, він виявився надзвичайно закритим. Про це свідчить відсутність підсумкової пресконференції, та й економічні домовленості залишилися переважно таємницею.

Прем'єр-міністр Індії Н. Моді в понеділок, 8 липня, коли РФ вдарила по дитячій лікарні «Охматдит» у Києві, зустрівся з російським диктатором В. Путіним у його резиденції в Ново-Огарьово, опублікувавши світлини обіймів з ним.

Президент України В. Зеленський відреагував на такий вчинок індійського прем'єра, нагадавши, що цього дня внаслідок жорстокого ракетного удару РФ загинули 37 людей, а ще 170 отримали поранення. За його словами, це – «величезне розчарування та нищівний удар по мирних зусиллях бачити, як лідер найбільшої демократії світу обіймається з найкривавішим злочинцем у світі в Москві в такий день».

Телеканал NDTV, посилаючись на джерела, повідомив, що 8 липня під час вечері В. Путін погодився повернути всіх завербованих на війну РФ проти України громадян Індії. Це питання Н. Моді порушив ще в лютому.

Дев'ятого липня В. Путін і Н. Моді відвідали павільйон «Атом» на ВДНГ у Москві, а згодом у Кремлі провели низку перемовин. Паралельно політики робили спільні фото, які індійський прем'єр активно публікує в соцмережі.

У російських ЗМІ вже повідомили, що Індія відкриє в Росії ще два консульства – у Казані та Єкатеринбурзі, а також, що РФ експортуватиме до азійської країни вугілля, нафту та газ Північним морським шляхом.

Напередодні агентство «Bloomberg» інформувало, що сторони можуть підписати угоду про довгострокові постачання Нью-Делі російського ядерного палива.

Експерти з РФ заявляють, що досягнуті під час візиту Н. Моді до Москви домовленості допоможуть Росії обійти нещодавні санкції Євросоюзу. Також російські ЗМІ припускали, що під час візиту В. Путін і Н. Моді можуть домовитися про направлення військовослужбовців, кораблів та літаків з Росії до Індії та навпаки, а також що Нью-Делі зацікавлений у спільному виробництві боєприпасів та озброєнь на своїй території, зокрема й винищувачів п'ятого покоління.

ЗМІ звертають увагу, що товарообіг між державами наразі зростає: за минулий рік він збільшився в 1,8 раза, а в першому кварталі 2024 р. досяг рекордного значення – 17,5 млрд дол.

Одним із ключових товарів, що Росія експортує в Індію з часів холодної війни, є зброя. Тривалий час РФ була найбільшим постачальником військової техніки та боєприпасів до азійської країни. Та наразі, за даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем світу, частка РФ в імпорті зброї до Індії значно скоротилася. Причиною цього є війна Росії проти України (URL: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/indias-modi-hugs-putin-on-first-russia-visit-since-ukraine-offensive>. 2024. 9.07).

Рівно рік тому, у липні 2023 р., Reuters писало, що Нью-Делі наростив закупівлі зброї зі США – здебільшого, щоб запозичити технології та згодом стати самодостатнім у виробництві техніки та боєприпасів.

Водночас Індія стала великим покупцем російської нафти, забезпечивши Москві експортний ринок, коли ту відрізали від традиційних покупців у Європі. Це кардинально змінило енергетичні зв'язки: Нью-Делі заощадив мільярди доларів та поповнив військову скарбницю РФ, пише Euroactive.

За даними Центру досліджень у галузі енергетики та чистого повітря, у травні імпорт російської сирової нафти до Індії виріс на 8 % та досягнув найвищого рівня з липня 2023 р. Однак це призвело й до того, що в торгівлі збільшився перекис на користь РФ у 57 млрд дол. (URL: <https://www.rfi.fr/uk/%>. 2024. 9.07).

Зауважимо, що в Міністерстві оборони США відреагували на візит прем'єр-міністра Індії Н. Моді до Москви на тлі проведення саміту НАТО. «Індія і Росія мають дуже давні стосунки. З точки зору США, Індія є стратегічним партнером, з яким ми продовжуємо вести повний і відвертий діалог, включно щодо їхніх відносин з Росією. Але я не думаю, що хтось здивується, якщо президент Путін спробує представити цей візит таким чином, щоб якось показати, що він не ізольований від решти світу», – підкреслив речник Пентагону П. Райдер під час брифінгу.

Він наголосив, що війна, яку обрав президент В. Путін, ізолювала Росію від решти світу, і це далось їй дуже дорогою ціною, факти це підтверджують. «Тому ми і надалі розглядатимемо Індію як стратегічного партнера. Ми продовжуватимемо вести з нею активний діалог», – зазначив П. Райдер (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-modi-vizyt-rosiya-pentahon/33028952.html>. 2024. 10.07).

Речник Пентагону нагадав, що Н. Моді також зустрівся з українським президентом і запевняв, що Індія продовжуватиме робити все, що в її силах для підтримки мирного розв'язання війни в Україні.

Одразу після дводенного поїздки до Росії Н. Моді здійснив візит до Австрії. Разом із главою уряду Австрії К. Негаммером вони обговорили шляхи повернення процесу з мирного врегулювання російської війни проти

України «на правильний шлях». Як інформують ЗМІ, про це заявив Федеральний канцлер Австрії під час спільної з індійським прем'єром пресконференції у Відні. «Учора ввечері і сьогодні вранці також відбулися дуже інтенсивні дискусії щодо російської агресії проти України. Як Федеральному канцлеру Австрії, мені особливо важливо знати і розуміти точку зору Індії та водночас ознайомити Індію з європейськими занепокоєннями», – зазначив він.

К. Негаммер нагадав, що перед візитом до Австрії Н. Моді зустрівся з очільником Кремля, і тому для нього було «особливо важливо почути оцінку прем'єр-міністра щодо намірів Росії стосовно мирного процесу». «Наша спільна мета полягає в тому, щоб всеосяжний, а також справедливий і тривалий мир був можливим відповідно до Статуту ООН. Тому мій кабінет перебуває і перебував у постійному контакті з ЄС напередодні візиту, а вчора я також розмовляв по телефону з президентом Європейської Ради Ш. Мішелем, поінформував його про візит та обговорили можливі перспективи й проблемні питання. Дуже важливо, щоб Європейський Союз підтримував вільну і процвітаючу Україну. І Австрія робить тут значний внесок», – заявив канцлер. Він зауважив, що сьогодні говорили про «ще сильніші зобов'язання і можливості повернути мирний процес на правильний шлях».

Зі свого боку, прем'єр Індії заявив, що «нинішня епоха не для війн». За його словами, Індія готова надати всю можливу підтримку для дипломатії та відновлення миру в Україні. «Проблеми не можна вирішувати на полі бою. Втрата невинних життів є неприйнятною, де б вона не відбувалася. Індія та Австрія надають великого значення діалогу та дипломатії для якнайшвидшого відновлення миру та стабільності. Обидві країни готові надавати для цього всю можливу підтримку», – зазначив Н. Моді (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3883875-premer-indii-obgovoriv-iz-kanclerom-avstrii-namiri-putina-ta-perspektivi-miru-v-ukraini.html>. 2024. 10.07).

У експертних колах візити Н. Моді також досить активно обговорювались. Фахівці вважають, що дводенний офіційний візит Прем'єр-міністра Н. Моді до Москви, який фактично збігся в часі із самітом НАТО у Вашингтоні, з одного боку, нівелює зусилля Заходу щодо ізоляції Москви, а з іншого – свідчить про провал політики західних країн у стримуванні Росії. Зокрема й у тому, що стосується її взаємодії з країнами так званого Глобального Півдня – такими, як Індія.

Аналізуючи візит Н. Моді до Росії, варто прислухатися до думки експертки з питань Східної Азії, асоційованого старшого аналітика Центру «Нова Європа» Н. Бутирської, яка у своєму коментарі зазначила, що Росія змогла економічно втриматися завдяки диверсифікації відносин з азійськими країнами. Кремль запропонував Нью-Делі серйозні знижки на постачання сирової нафти, вугілля та мінеральних добрив. Унаслідок цього торговельний обіг між країнами сягнув 65 млрд дол., із серйозним дисбалансом на користь РФ: індійський імпорт становив лише 4 млрд дол. Індійська влада активно

захищала торговельні відносини з РФ, зазначаючи, що не нехтуватиме власними національними інтересами на користь антиросійських санкцій, але й західні країни, побоюючись підвищення цін та дефіциту на світових ринках, поблажливо ставилися до цієї співпраці (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/objimi-z-putinim-chomu-indijski-zakliki-do-miru-johne-prinesut.html>. 2024. 10.07).

Під час зустрічі з В. Путіним Н. Моді відніс до здобутків двосторонню співпрацю з РФ, яка «допомогла впоратися з продовольчою, енергетичною та добривною кризою у світі», водночас залишивши поза увагою джерело та першопричини її виникнення. «Весь світ стикається з проблемами палива й енергії, але завдяки нашому співробітництву ми забезпечували наших громадян бензином і дизелем. Весь світ має визнати, що завдяки індійсько-російському співробітництву ми змогли уникнути проблем у сфері енергетики та забезпечити стабільність на світовому ринку. Індії вдалось уникнути проблем для індійських фермерів. У цьому полягає особлива роль нашої дружби, і ми повністю налаштовані захищати індійських фермерів через двостороннє співробітництво», – заявив Н. Моді.

Утім, як вважають експерти, попри фанфари та демонстрацію непохитності індійсько-російської дружби, відносини між двома країнами не позбавлені впливу наслідків війни.

По-перше, це проблема повернення індійських громадян, які були завербовані до російської армії обманом: заплативши рекрутерам за можливість поїхати до РФ на заробітки, вони натомість потрапили на поле бою. За даними МЗС Індії, від 30 до 45 громадян країни перебувають у російській армії, десятох вдалося повернути, також відомо про двох загиблих на війні. Опозиція в Конгресі критикувала уряд за недостатню роботу над поверненням громадян, тож Н. Моді довелося порушувати це питання на неформальній зустрічі з В. Путіним. Як повідомили індійські ЗМІ, Росія погодилася на вимогу Індії забезпечити дострокове звільнення та повернення додому індійських громадян.

По-друге, проблеми торговельного дисбалансу та здійснення платежів в умовах санкцій. Торгівля в національних валютах не спрацювала через великий торговельний дефіцит, зрештою Росія накопичила велику кількість рупій на індійських рахунках. За підсумками перемовин сторони погодились «і надалі працювати над просуванням двосторонньої системи розрахунків із використанням національних валют, а також сумісності систем фінансових повідомлень».

По-третє, надмірні затримки постачання запасних частин і військових платформ з боку РФ – насамперед це стосується систем протиповітряної оборони S-400 Triumf, які Індія закупила 2018 року на 5,4 млрд дол., але дві з п'ятох досі не отримала. З огляду на цю проблему, Індія прагне диверсифікувати постачання військової техніки та зброї із західних країн та локалізувати виробництво запчастин російського походження (не маючи наразі змоги позбутися залежності від РФ). У загальній заяві йдеться про

заохочення спільного виробництва зброї в межах програми «Make-in-India» «шляхом передачі технологій та створення спільних підприємств для задоволення потреб збройних сил Індії, а також подальшого експорту до взаємно дружніх третіх країн за схвалення сторін».

У цьому контексті цілком логічно експерти ставлять запитання: чи не послугує це співробітництво підтримкою для російського військово-промислового комплексу, який потребує додаткових джерел постачання? Індія, на відміну від Китаю, налаштована на поглиблення відносин із Заходом, зокрема США, й не зацікавлена в його послабленні. Зрештою, Індія – одна з небагатьох країн, із якими США тісно співпрацюють у галузі технологій – космосу, напівпровідників, передових телекомунікацій, штучного інтелекту, квантових обрахувань і біотехнологій – і це збігається з її планами щодо економічного й технологічного зростання (URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/obijmi-z-putinim-chomu-indijski-zakliki-do-miru-johone-prinesut.html>. 2024. 10.07).

Експерти також звертають увагу на те, що в російсько-українській війні нейтралітет для Індії – цілком природний (URL: <https://glavcom.ua/columns/yiriibogdanov/indija-ta-rosija-jaki-stosunki-u-tsikh-dvokh-krajn-naspravdi-1009393.html>. 2024. 10.07). Свого часу Індія була серед ініціаторів створення міжнародної організації «Рух неприєднання», що намагався і намагається дистанціюватися від участі в будь-яких військових блоках.

З огляду на політико-економічні виміри візиту Н. Моді, то вони ніби вписані всередину ромбу, з двох віддалених вершин якого – найбільші на цей час світові лідери – США та КНР. А з інших двох боків – Індія та Росія. Демократична Індія є стратегічним партнером Америки, а також сусідом Китаю – як географічним (із невирішеними застарілими прикордонними суперечками), так і в міжнародних об'єднаннях на зразок БРІКС і ШОС (на самітах яких Н. Моді намагається принагідно не перетинатися із Сі). Делі з неприємністю дивиться на зближення Росії та Китаю в останні два з половиною роки і прямо цього побоюється. Тож цим і пояснюється намагання публічно засвідчити особливі стосунки з Москвою, демонструючи їх для Пекіна. Це так само дає змогу Кремлю кидати натяк у бік Китаю: от, мовляв, і в нас є якась альтернатива партнерству з вами: якщо не Захід, то бодай Індія (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3883775-vizit-premera-indii-do-moskvi-ganebni-obijmi-na-foni-ruin-ohmatditu.html>. 2024. 10.07).

Політолог і голова Центру аналізу та стратегій І. Чаленко, коментуючи ситуацію, зазначив, що він не розцінює останні візити індійського прем'єра як однозначний сигнал про зближення РФ і Індії. «Я б не робив настільки далекосяжних висновків щодо візиту Моді до Москви 8–9 липня, – зазначає експерт. – Це радше намагання очистити двосторонні відносини між Індією та Росією від компрометуючих елементів. Наприклад, ми побачили рішення відкликати близько 50 індійських громадян, які перебувають у лавах окупаційної армії РФ і воюють проти українців». Н. Моді відстояв свою чітку

й однозначну позицію – щоб жоден індієць не був залучений у так званій СВО.

І. Чаленко також звертає увагу на скасування частини переговорів між російською та індійською сторонами. Це сталося після реакції Н. Моді на масовані обстріли РФ восьмого липня, зокрема атаки по дитячій лікарні «Охматдит» у Києві. «Коли вбивають невинних дітей, серце обливається кров'ю, і цей біль жахливий», – зазначав індійський прем'єр у Москві.

Згодом Кремль заперечив будь-які розбіжності у поглядах двох очільників країн під час візиту Н. Моді. За словами пресекретаря Путіна Пескова, сесію переговорів між делегаціями скасували у зв'язку з розкладом, до того ж весь порядок денний був вичерпаний. «Це не має абсолютно ніякого відношення до будь-яких розбіжностей або проблемних ситуацій», – запевнив російський посадовець.

Утім, експерти вважають цей епізод примітним: «Моді ледь не дорікнув Путіну про війну... Путін фактично скасував фінальні перемовини. Це було доволі знаково» (URL: <https://www.rfi.fr/uk>. 2024. 11.07).

У цьому контексті треба звернути увагу на пропагандистську складову. У російській пропаганді найголовніше – яскрава картинка, позитивна образність, які доводять обивателю, що все гаразд. Замість німецького автопрому – китайський (адже теж їздить), замість McDonalds'у – «Вкусно – и точка» (адже теж жується). Подібно – і в дипломатії. Замість колишнього миротворця Е. Макрона, який щиро вірив, ніби з В. Путіним можна про щось домовитися, – удаваний миротворець В. Орбан, який таким чином підіймає свою загальноєвропейську вагу. Ну, а представник та очільник найбільшої в світі демократії Н. Моді в такому розспівському контексті уособлює всю світову демократію, яка залюбки зустрічається з господарем Кремля та називає його не інакше як «дорогий друже» і «ваше превосходительство».

Показово й те, що це був перший закордонний візит Н. Моді після нещодавньої перемоги на парламентських виборах. Тобто справді довгоочікувана зустріч. І одразу пригадується, що з товаришем (в усіх сенсах) Сі тільки торік В. Путін зустрічався тричі; з «дорогим другом» Н. Моді – жодного разу.

Проте важливо, що Росія досі залишається для Індії важливим партнером, а також постачальником зброї, дешевих енергоресурсів, космічних та ядерних технологій. Утім, іще одним делікатним питанням у відносинах цих двох держав є Китай. Помітне поглиблення відносин між Москвою та Пекіном від початку війни дуже серйозно турбує Індію. «Безлімітна дружба» між ними розглядається як серйозний виклик для її власної безпеки, особливо на тлі китайсько-індійського протистояння в Гімалаях, яке загострилося 2020 року. Незважаючи на те, що останніми роками Індія помітно зміцнила відносини зі США та іншими західними партнерами, а також стала частиною багатосторонніх ініціатив в Індо-Тихоокеанському регіоні для збалансування впливу Китаю, РФ усе ще залишається важливим чинником у геостратегічних розрахунках Нью-Делі. І

це може залишитися суттєвим фактором протягом певного періоду, пов'язаним з геостратегічними тенденціями та змінами світопорядку в майбутньому.

О. Аулін, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Східний вектор політики Угорщини-2024

У липні 2024 р. основний напрям політичної активності Прем'єра Угорщини В. Орбана змістився в бік трикутника Київ – Москва – Пекін. Однак це не стало великою несподіванкою: ще в 2011 р. В. Орбан проголосив «Політику східної відкритості» («Eastern Opening» policy), одним з важливих чинників якої стала декларативна етнокультурна спорідненість Угорщини з Туреччиною, Азербайджаном і Центральноазіатськими країнами. Однак у 2016–2020 рр. роль головного східного партнера Угорщини починає грати Китай, поступово випереджаючи Туреччину та РФ. Чи стане «політичний експрес» Будапешт – Пекін новою магістраллю угорської політики? Щоб відповісти на це запитання, спочатку необхідно звернутися до історії становлення мадярського самовизначення.

Після того як номади-угри «знайшли нову батьківщину» в Паннонії і в 1000 р. прийняли християнство, здавалося, що мадярська політична еліта назавжди обрала для себе європейський напрям розвитку як стратегічний. Проте напередодні Першої світової війни шовіністично налаштовані угорські вчені запевнювали своїх одноплемінників у тому, що політичне майбутнє Угорщини фактично лежить у її минулому. Формуючи національну ідентичність своєї держави, угорці вважали власними предками гунів та Аттілу і в науково-історичному плані орієнтувалися на гунно-угорські партнерства. У результаті в ХІХ ст. з'явилася течія, що отримала назву угорський пантуранізм (далі – УП). Наукову основу УП становили дослідження щодо «далекої прабатьківщини» угорців, а також єдності урало-алтайського та фіно-угорських народів. Загалом УП було сформовано як реакцію на розвиток пангерманських і панславістських рухів. Згодом пантуранізм став матрицею онтологічної концепції безпеки, а також самовизначення угорського націоналізму (URL: https://www.researchgate.net/publication/361932957_Hungarian_Nationalism_and_Hungarian_Pan-Turanism_until_the_Beginning_of_the_Second_World_War).

Після двох світових війн, у яких Будапешт виступав на боці коаліцій, які програли, та перебування під час радянської окупації в так званому соцтаборі наприкінці 1980-х років УП знову почав набирати політичну вагу в Угорщині. Однією з перших цю тему почала активно експлуатувати політична партія «Йоббік». Пізніше політичну естафету від «Йоббіка» прийняли інші об'єднання угорських правих, серед яких був і «Фідес» нинішнього прем'єра країни В. Орбана. Такий розвиток подій призвів до формування на початку 2000-х турано-тюркського вектора в зовнішній

політиці сучасного Будапешту. Так, у 2009 р. коли під егідою Анкари створювалася Тюркська рада, першою статус спостерігача отримала Угорщина. У 2018 р. на щорічному форумі ради В. Орбан підкреслив, що Угорщина поважає та зберігає своє тюркське коріння. «Ми, угорці й говоримо угорською, яка є унікальною мовою, спорідненою з тюркською. Ми прийняли християнство, але стоїмо на кипчаксько-тюркських засадах», – зазначив він. Зі слів угорського Прем'єра, його країна на той час уже налагодила стратегічне партнерство з Казахстаном і була готова до розширення співпраці з іншими державами Середньої Азії, насамперед Азербайджаном (URL: <https://www.aa.com.tr/ru/заголовки-дня/лидеры-выступили-на-саммите-тюркского-совета/1245541>).

Враховуючи те, що після поразки в битві під Мохачем у 1526 р. Угорщина майже два століття перебувала під безпосереднім контролем Османської імперії, не є дивною двостороння політико-економічна активність, яка ідеологічно підживлювалася з одного боку угорським туранізмом і неоосманізмом (намаганням сучасної Анкари відновити свій вплив на колишніх територіях Оттоманської імперії). Хоча військово-політичне та економічне співробітництво Угорщини й Туреччини, яке майже припинилося у 1945 р., сьогодні відроджується швидкими темпами. З 2013 р. Анкара увійшла до списку основних торговельних партнерів Угорщини. Між двома країнами було налагоджено тісне співробітництво в боротьбі з торгівлею наркотиками, контрабандою, організованою злочинністю та тероризмом. Якщо за А. Дайоглу припустити, що угорці історично відчують свою етнокультурну самотність у Європі (враховуючи й те, що близькі до них естонці й фіни асоціюють себе в політико-культурному контексті переважно з Євросоюзом), то стають зрозумілими намагання Будапешту знайти додаткову підтримку за межами ЄС, зокрема в тюркському світі (URL: https://www.researchgate.net/publication/361932957_Hungarian_Nationalism_and_Hungarian_Pan-Turanism_until_the_Beginning_of_the_Second_World_War).

О. Сохар з Obozrevatel, додає, що сьогодні на євразійському континенті, крім Туреччини, є ще три держави, які мріють відродити імперське минуле: Росія, Китай та Угорщина. Якщо наміри перших трьох очевидні, то угорські – закамуфльовані. Як уже йшлося вище, за результатами Першої світової війни переможці – країни Антанти, а також Угорщина, як частина розгромленої Австро-Угорської імперії, уклали Тріанонський мирний договір, згідно з яким Угорщина втратила 63,2 % свого населення та 2/3 своєї території, яку «розібрали» сусіди. Румунія – Трансільванію та східний Банат; Чехословаччина – Словаччину, Закарпаття (у 1945 р. приєднано до радянської України); Югославія – Хорватію, Бачку й західний Банат; Австрія – Бургенланд. Тому у свідомості пересічного угорця капітуляція у 1920 р. асоціюється з найбільшою національною трагедією, а відродження імперії – велика фантомна мрія. «Ми, члени угорської нації, обіцяємо зберегти інтелектуальну та духовну єдність нашої нації, розірвану бурями минулого

століття» – одне з перших речень новітньої угорської Конституції. У сучасний герб країни включено середньовічні елементи – три зелені угорські гори, Татри, Матра та Фатра, дві з яких «розібрані» сусідами. Партія «Фідес» В. Орбана експлуатує тему імперіалізму, а безпосередньо Прем'єр-міністр полюбляє носити символіку «Великої Угорщини». Тому Будапешт очікує послаблення Європи та зміцнення Китаю. В. Орбан вважає ліберальну демократію руйнівною, бо «корупція, секс і моральна деградація, мовляв, розвалюють США і, відповідно, Західну Європу. Натомість Угорщина сповідує «неліберальну демократію» (URL: <https://espresso.tv/orban-mrie-pro-lavri-imperatora>).

На погляд Г. Грейлінгер з Австрійського інституту європейських і безпекових політик (AIES), за останнє десятиліття Угорщина опиняється в дедалі більшій ізоляції у Європейському Союзі через євроскептичну риторику популістського правого уряду «Фідес», суперечливу політику та порушення фундаментальних європейських цінностей. Заява Прем'єр-міністра В. Орбана у 2014 р. про те, що він прагне перетворити Угорщину на неліберальну державу за моделлю таких країн, як Росія й Китай, ще більше поглибило занепокоєння щодо демократичної ерозії Угорщини та ідеологічної несумісності планів уряду В. Орбана із системою ЄС, яка діє на основі ліберальних цінностей і прав людини. На цьому тлі зовнішня політика Угорщини протягом останнього десятиліття відзначалася відкритим прагненням до зближення зі східними державами, зокрема Китаєм, Росією, Туреччиною, країнами Центральної Азії, особливо, Азербайджаном (URL: <https://www.aies.at/download/2023/AIES-Fokus-2023-04.pdf>). Тепер ці зовнішні відносини підпадають під «Політику східної відкритості» («Keleti nyitás» politikai, «Eastern Opening» policy), започатковану угорським урядом в 2011 р. У той час як російське вторгнення в Україну в лютому 2022 р. ще більше об'єднало країни ЄС у допомозі Києву, щоб у такий спосіб захистити самих себе, уряд В. Орбана, який прагне зберегти свої вигідні політико-економічні відносини з Москвою, не підтримав єдину політику демократичного світу. Угорщина, яку критикують західні партнери, стає дедалі більш ізольованою в ЄС. Ці обставини ще більше підсилюють важливість для Угорщини «Політики східної відкритості» як економічного наріжного каменю зовнішньої політики партії «Фідес» і підкріплюють ідеологічну переорієнтацію режиму В. Орбана на відхід від західних ліберальних цінностей (URL: <https://www.blue-europe.eu/analysis-en/short-analysis/chinese-influence-in-hungary-a-multifaceted-relationship>).

У свій час Угорщина була першою країною, яка підписала меморандум про взаєморозуміння щодо китайської ініціативи «Один пояс, один шлях» (BRI) – і тепер є в ній останнім постійним європейським партнером. Ще під час свого візиту до Пекіну в 2009 р. В. Орбан виправдовував необхідність запровадження нової зовнішньополітичної стратегії, вказуючи на тогочасні гео економічні тенденції та необхідність глобальної переорієнтації на Схід, заявивши: «Ми пливемо під західним прапором, хоча у світовій економіці дує

східний вітер» (URL: <https://www.aies.at/download/2023/AIES-Fokus-2023-04.pdf>). У 2017 р. голова Китаю Сі Цзіньпін і Прем'єр-міністр В. Орбан, сигналізуючи про новий етап у двосторонніх відносинах, спільно оголосили про перехід від попереднього «партнерства дружби та співпраці» до «всеосяжного стратегічного партнерства». На думку С. Мазумдару із DW, нинішній імпульс, названий міністром закордонних справ Китаю Ван Ї «найкращим періодом в історії», пронизує весь спектр угорсько-китайських відносин (URL: <https://www.dw.com/en/eu-fears-divisions-as-china-woos-eastern-european-nations/a-44542971>).

Зовнішньополітична концепція «Eastern Opening» policy (EOP), яка широко обговорювалася, зокрема, у Євросоюзі, мала на меті диверсифікувати структуру експорту Угорщини та залучити нові прямі іноземні інвестиції, одночасно зменшивши залежність Будапешту від західних партнерів. З погляду фактичних економічних результатів, успіх EOP заперечується, оскільки 89 % інвестицій усе ще надходять з ЄС. Однак вплив EOP на активізацію політичних і дипломатичних зв'язків між Пекіном і Будапештом не викликає сумнівів. За останнє десятиліття відбулося кілька зустрічей на високому рівні, а з 2017 р. лідери двох країн контактували щорічно. У той час як ЄС і багато інших союзників Угорщини наполягають на дедалі обережнішому підході до співпраці з Китаєм, офіційний Будапешт займає іншу позицію. За словами міністра закордонних справ Угорщини П. Сійярто, Угорщина не розглядає Китай як ризик чи загрозу, а скоріше як державу, завдяки співпраці з якою можна отримати багато переваг. Зокрема, у 2018 р. В. Орбан заявив: «Центральній Європі потрібен капітал для будівництва нових доріг і трубопроводів. Якщо ЄС не зможе надати достатньо капіталу, ми просто заберемо його з Китаю» (URL: <https://www.dw.com/en/eu-fears-divisions-as-china-woos-eastern-european-nations/a-44542971>).

На погляд незалежної дослідниці Р. Колесар, Угорщина готова відмовитися від почуття єдності ЄС і накладити вето на спільні заяви, які були б незручними для Комуністичної партії Китаю (у 2021 р. щодо закону про національну безпеку Китаю в Гонконзі та в 2016 р. щодо рішення про ситуацію у Південно-Китайському морі). Хоча заяви ЄС є важливими способами зміцнення єдності між державами-членами, насправді вони не мають прямих наслідків. Тому дії Угорщини не завдавали реальних збитків Союзу, крім подальшого загострення й без того напружених відносин між Будапештом і Брюсселем. З іншого боку, вони зміцнили уявлення про великий вплив Китаю в Угорщині. Хоча, коли йшлося про рішення, які мають великий вплив, Угорщина, відповідно до Закону Магнітського, дійсно голосувала разом з блоком за санкції проти китайських юридичних та фізичних осіб через порушення прав людини в Сіньцзяні. Незважаючи на це, загальна резолюція країн ЄС пізніше була публічно розкритикована П. Сійярто на його сторінці у фейсбуці, що можна розглядати як імовірну спробу ввічливості щодо Пекіну, оскільки китайські ЗМІ широко поширювали слова угорського міністра (URL: <https://www.blue->

europe.eu/analysis-en/short-analysis/chinese-influence-in-hungary-a-multifaceted-relationship).

Ця подія демонструє обережне балансування Угорщини між своїм головним східним партнером і традиційними трансатлантичними союзниками. Хоча останні дедалі більше стурбовані прихильністю Угорщини та можливістю китайського примусу. Це означає, що в разі програшу партії В. Орбана «Фідес» на майбутніх виборах, відносини можуть змінитися. Тим не менше нинішня присутність Китаю в Угорщині створює певні виклики для ЄС і НАТО, насамперед з погляду безпеки. Показовим прикладом цього є ситуація навколо китайської телекомунікаційної компанії «Huawei». Уряд США позначив діяльність компанії як загрозу національній безпеці, а потім заборонив або обмежив її доступ до інфраструктури 5G у кількох країнах-членах ЄС, але в Угорщині Huawei зустріли з розпростертими обіймами. Хоча сьогодні компанія відступає з європейського ринку після кількох звинувачень, Угорщина залишається її активним прихильником. В Угорщині розташовано найбільший логістичний центр Huawei на європейському континенті, а в 2022 р. тут відбувся щорічний День інновацій Huawei. У той час як ЄС розглядає заборону використання Huawei мереж 5G у масштабах блоку, П. Сійярто заявив: «Ми зберігаємо нашу позицію щодо глобальних телекомунікаційних постачальників: ніхто не повинен бути виключений з конкуренції на основі своєї країни походження. Угорщина й надалі забезпечуватиме відкрите та справедливе бізнес-середовище для іноземних інвесторів, де єдиним критерієм є те, що компанії повинні поважати угорські закони та правила» (URL: https://www.hungarianconservative.com/articles/current/digitalisation_hungaryhuaweichinaagre).

На відміну від більш стриманої реакції Р. Колесар на розвиток угорсько-китайських відносин, інший угорський розслідувач С. Пани заявляє, що політика В. Орбана не просто відчиняє ворота східному капіталу – вона може зробити країну троянським конем КНР у Євросоюзі. Поки ЄС постав перед «вовчою дипломатією» Китаю – включно з контрсанкціями проти вибраних посадових осіб ЄС, науковців, захисників прав людини, то Угорщина виступає, схоже, за глибшу співпрацю, щоб не сказати пряме умиротворення Китаю. Через кілька днів після чергового дипломатичного «обміну люб'язностями» між ЄС і Китаєм угорський уряд прийняв у себе топового відвідувача з Пекіну, міністра оборони КНР. Вей Фенхе використав цей візит як нагоду, щоб на території безпосередньо Євросоюзу засудити санкції ЄС і водночас похвалити Угорщину за примирливу позицію, заявивши, що Пекін «завжди вважав Будапешт добрим братом». Однак найбільш очевидним вираженням велетенського сліду Китаю в Угорщині є заплановане будівництво будапештського філіалу шанхайського університету Фудань. Цей проєкт на 1,5 млрд євро фінансуватиметься позикою в 1,3 млрд від Китайського банку розвитку Угорській державі (робоча сила та будівельні матеріали також доставлятимуться з Піднебесної). Ціна будівництва для

Угорщини буде більшою, ніж витрати уряду на всі державні університети в Угорщині на рік. Проте, на думку С. Пани, така прихильність уряду В. Орбана до Китаю «не змінює того факту, що режим у Пекіні все одно вважає Угорщину частиною ворожого альянсу – однак водночас розглядає її як слабку ланку. Це та країна, у якій можуть безпечно діяти китайські шпигуни, що зрештою зробило Угорщину європейською зоною зіткнення між Китаєм і США, робить висновок експерт (URL: <https://texty.org.ua/articles/104212/uhorshyna-mozhe-staty-troyanskym-konem-kytayu-v-yes>).

Крім того, після початку відкритої російської агресії проти України в серпні 2022 р. одразу три китайські компанії з числа найкращих 10 світових лідерів з виробництва акумуляторів для електрокарів оголосили про наміри відкрити свої заводи в Угорщині. Китайська корпорація «Contemporary Amperex Technology Co. Limited» (CATL) офіційно заявила, що збудує в Угорщині свій другий (після Німеччини) завод у Європі. Він буде розташований на площі 221 га у Дебрецені. Загальну суму інвестицій визначено у 8 млрд євро. CATL заплановано створити 9 тис. робочих місць. Згідно з даними південнокорейської SNE Research, CATL є найбільшим світовим виробником акумуляторів для електрокарів з долею ринку понад 30 %, що означає співпрацю фактично з усіма ключовими виробниками електрокарів. У травні 2022 р. угорським урядом було офіційно повідомлено, що EVE Energy зведе завод у Дебрецені на 1 тис. робочих місць. Розмір інвестицій близько 1,4 млрд дол. Це буде перший завод цієї китайської компанії у Європі. У 2023 р. ще одна китайська компанія з виробництва акумуляторів «Sunwoda» анонсувала будівництво свого першого заводу у Європі. Це також буде Угорщина, але вже не Дебрецен, а значно менше місто Ніредьгаза, за 80 км від українського кордону. Інвестиції становитимуть близько 274 млн дол. (URL: <https://infopost.media/yak-shid-ugorshhyny-staye-epiczentrom-kytajskyh-investyczij-v-yes-cze-menshe-nizh-za-130-km-vid-ukrayiny>). Під час розроблення планів будівництва великих потужностей для виробництва акумуляторів китайська сторона не могла не враховувати наміри одного з найбільших німецьких автовиробників BMW розмістити в тому ж Дебрецені виробництво своїх електрокарів. У такий спосіб Пекін міг намагатися ще більше прив'язати до себе свого «молодшого» європейського партнера Угорщину і водночас спробувати частково зняти напруженість у відносинах Будапешту з економічним локомотивом ЄС Німеччиною.

Отже, липнєве політичне турне В. Орбана за маршрутом Москва – Пекін, заявлене як місія щодо примирення 3.0, стало новим кроком угорського Прем'єра на шляху «Політики східної відкритості», яка, у свою чергу, дедалі більше інтегрується до китайського глобального проекту «Один пояс, один шлях». У разі реалізації цього проекту Пекін зможе завдати впливу на економічну політику країн ЄС, демпінгуючи на товарах азійського походження, а також пропонуючи Угорщині, Сербії та іншим країнам-

«слабким ланкам» ЄС прями іноземні інвестиції та допомогу в реалізації інфраструктурних проєктів. У таких умовах Будапешт має можливість стати «троянським конем» Пекіну в розпал китайської економіко-політичної інфільтрації до Євросоюзу. Водночас через відсутність підтримки з боку всього угорського суспільства та ясності щодо того, наскільки це сприяло національній економіці Угорщини та зовнішньому сприйняттю країни, мало ймовірно, що дружній до Китаю підхід буде дотриманий у разі зміни уряду. Разом з тим не очікується, що позиція Угорщини щодо російсько-української війни істотно зміниться. Тому не варто розраховувати на те, що уряд В. Орбана намагатиметься дійсно допомогти Україні, а не виконувати забаганки Кремля за підтримки їхнього «старшого брата» Китаю. Торкаючись великої любові В. Орбана до історії стародавніх угорців та споріднених з ними народів Уралу, Алтаю й Сибіру, треба брати до уваги, що в часи свого розквіту у V–VII ст. Великий шовковий шлях 1.0 майже впродовж усього шляху від Китаю до Візантії перебував під контролем Тюркського каганату, який з початку розпався на дві частини, а потім Східно-тюркський каганат був поглинений Танською імперією Китаю.

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Тіньова економіка в Україні під час повномасштабної воєнної агресії Росії: аналіз повідомлень з відкритих джерел інформації

(Початок. Продовження у № 15)

Загальна характеристика і специфіка сучасного етапу розвитку тіньової економіки в Україні

Тіньова економіка – невід’ємна частина практично будь-якої національної економіки. Вона являє собою процес неконтрольованого суспільством виробництва, розподілу, обміну й споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг, тобто приховуваних від органів державного управління й громадськості соціально-економічних відносин між окремими громадянами та соціальними групами. Хоча в перехідних, у тому числі пострадянських національних економіках, як й українська, тіньові відносини більш поширені, ніж в усталених національних економіках розвинутих країн. Це насамперед обумовлено масштабними змінами відносин власності в перехідних економіках. На думку ряду аналітиків, одне з призначень тіньової економіки якраз і полягає в забезпеченні безпеки нагромадженого капіталу.

Від самого початку перехідного періоду Україна в числі інших країн світу зіткнулася з проблемою тіньової економіки. На думку більшості експертів із цієї проблеми, найвищими темпами тіньова економіка в Україні

розвивалася у 1994–1998 рр. Причому оцінки масштабів тіньової економіки в Україні коливаються залежно від методу її розрахунку. Тоді оцінки масштабів тіньової економіки в Україні коливаються в межах 40–80 % офіційного валового внутрішнього продукту (ВВП) залежно від методу оцінювання (наприклад, на основі попиту на гроші чи споживання електроенергії). Загалом, на межі минулого та нинішнього століть, згідно з експертними оцінками, питома вага тіньового сектору економіки в Україні становила близько 65 % офіційного ВВП.

На той час тіньовий сектор охопив більшу частину промислового виробництва, особливо паливно-енергетичного комплексу, сільського господарства, процесу приватизації тощо. Характерною ознакою цього періоду був підвищений попит на готівку поза банками, темпи зростання якої майже удвічі перевищували темпи зростання депозитних внесків у банківській системі. Великого поширення тоді набули «неофіційні» готівкові розрахунки за різноманітні «послуги» (за встановлення телефонних ліній, реєстрацію підприємств, перевірку санітарної, пожежної, податкової інспекції тощо).

Водночас треба підкреслити, що визначення питомої ваги тіньового сектору в господарському комплексі України пов'язано не лише з методами його кількісної оцінки, а і визначенням власне об'єкта аналізу та дискусії. Наведене вище визначення тіньової економіки хоча і визнається більшістю фахівців, але через свій узагальнений характер допускає включення до цієї категорії досить широкого переліку сфер та видів конкретної діяльності. У результаті в конкретних ситуаціях різні фахівці можуть по-різному тлумачити змістовне наповнення поняття «тіньова економіка».

Багато дослідників виділяє такі структурні компоненти тіньової економіки. Вагомою складовою тіньового сектору вважають «чорний ринок» (або «кримінальну економіку»), що тісно пов'язаний із сферою грошового обігу і виникає внаслідок шахрайства, розкрадання, рекету, проституції, наркобізнесу, незаконних валютних операцій тощо. Іншою складовою тіньового сектору господарства країни є «паралельна економіка», що більшою мірою, ніж «чорний ринок» пов'язана із сферою виробництва та різноманітними схемами «оптимізації» оподаткування. У тому числі з використанням «сірих» тіньових механізмів, коли легальні методи господарської діяльності поєднуються з нелегальними.

Однак з поступовою трансформацією та загальною стабілізацією відносин власності в Україні зменшувалася й питома вага тіньового сектору в національній економіці. Так, за попередніми розрахунками Міністерства економіки, рівень тіньової економіки в Україні у 2021 р. становив 32 % від обсягу офіційного ВВП, що на 2 відсоткових пункти (в. п.) більше за показник 2020 р. При цьому треба зазначити, що обсяги та питома вага тіньового сектору в господарському комплексі України коливаються залежно від фази розвитку національної економіки. Зокрема, рівень «тінізації» національної економіки зростає в кризові періоди. Що ж стосується

абсолютних обсягів тіньової економіки в такі періоди, то вони багато в чому залежать від глибини соціально-економічної кризи в країні.

Очевидно, що повномасштабна війна, розв'язана Росією проти України, вплинула й на розвиток тіньових процесів в українській економіці. Офіційних даних про рівень тіньової економіки в Україні після 2021 р. Міністерство економіки України не публікує. З одного боку, враховуючи, що повномасштабна війна, розв'язана Росією, призвела до гострої економічної кризи в нашій державі, цілком логічно припустити, що рівень тіньової економіки в Україні у 2022–2024 рр. близький до рівня 2020–2021 рр. Зі свого боку голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцев в інтерв'ю агентству «Укрінформ» зазначив, що загалом можливості впливу детінізації на бюджетні надходження в Україні оцінюються у 500 млрд грн на рік (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3884204-danilo-getmancev-golova-finansovogo-komitetu-vr.html>).

Якщо ж порівняти названу Д. Гетманцевим суму додаткових бюджетних надходжень від детінізації з величиною валового внутрішнього продукту України за 2023 р., то отримаємо відповідний показник у 7,6 %. Однак треба враховувати, що в цьому випадку йдеться про бюджетні надходження, які є лише частиною коштів, що виводяться з тіньового обороту та сплачуються у формі податків й інших платежів. Тому непрямим чином підтверджується наведене вище припущення, що рівень тіньової економіки в Україні у 2022–2024 рр. близький до рівня 2020–2021 рр.

Водночас конкретних і до того ж належним чином обґрунтованих оцінок рівня «тінізації» української економіки на загальнодержавному рівні за умов повномасштабної війни немає також у ЗМІ. Робити ж узагальнені кількісні оцінки щодо масштабів розвитку тіньового сектору в українській економіці в цілому під час повномасштабної війни на підставі розрізнених фактів за водночас гострої нестачі відповідної статистичної інформації видається некоректним. Хоча за окремими напрямками тіньової економіки статистичні розрахунки на базі експертних оцінок цілком імовірні.

Утім, аналіз відкритих джерел інформації дає підстави для певних висновків щодо трансформації тіньової економіки в Україні за умов розв'язаної Росією повномасштабної війни проти нашої держави. У цьому контексті треба звернути особливу увагу на структурні зміни та специфічні внутрішньовидові трансформації в тіньовій економіці України. Насамперед зазначимо, що обумовлені повномасштабною війною зміни в життєдіяльності українського суспільства знайшли своє відображення й у вітчизняній тіньовій економіці. Короткий аналіз конкретних напрямів тіньової економічної діяльності в Україні за умов повномасштабної війни ми проведемо далі, а поки зупинимося на структурних і специфічних внутрішньовидових змінах тіньової економіки в нашій державі.

Повномасштабна війна, розв'язана Росією проти України, призвела до появи нових видів тіньової економічної діяльності в Україні. Наприклад,

з'явився новий напрям вітчизняної тіньової економіки, який дещо умовно можна охарактеризувати як «бізнес на ухилянках». Ідеться про різні тіньові схеми, які забезпечують громадянам України чоловічої статі призовного віку можливість уникнути мобілізації. Загалом цей «бізнес на ухилянках» доволі різноманітний. У ньому поєднуються як принципово нові напрями тіньової економічної діяльності, так і дещо трансформовані до потреб нових «замовників» здавна відомі види правопорушень, як, наприклад, підроблення відповідних документів. Власне до новацій «бізнесу на ухилянках» треба віднести тіньові схеми організації незаконного перетину державного кордону України громадянами України чоловічої статі призовного віку.

Також до категорії нових напрямів можна віднести тіньові схеми отримання незаконних доходів на будівництві оборонних укріплень, захисних споруд на об'єктах критичної інфраструктури та інших укриттів, а також на відбудові об'єктів, пошкоджених і зруйнованих в Україні російськими агресорами. Цілком вірогідно, що цей напрям тіньової економічної діяльності в Україні як такий існував і в 2014–2021 рр. Але, поза сумнівом, у 2022–2024 рр. обороти цього напрямку тіньового бізнесу в Україні зросли в багато разів. Непрямим чином про це свідчить частота обговорення цієї проблематики в засобах масової інформації.

Так само під впливом повномасштабної війни, розв'язаної Росією проти України, значно зросли масштаби (знову ж таки виходячи з поширення повідомлень на відповідну тематику в ЗМІ) такого виду тіньової діяльності, як передання російській стороні різного роду секретної інформації задля отримання її передавачами відповідної економічної вигоди. Знову ж таки новим є не власне вид цієї тіньової економічної діяльності, як такий, а його масштаби у 2022–2024 рр., обумовлені повномасштабною війною з Росією. Хоча на базі інформації з відкритих джерел далеко не завжди є можливість чітко розділити випадки, коли передання секретної інформації здійснюється задля отримання її передавачами відповідної економічної вигоди або ж з ідеологічних міркувань. Мабуть, нерідко ці стимули для передання секретної інформації в конкретних осіб поєднуються.

З іншого боку, у процесі аналізу повідомлень з відкритих джерел не завжди чітко можна виділити межу між новими та трансформованими видами тіньової економічної діяльності. Адже на практиці вони доволі часто поєднуються в різних комбінаціях. Зокрема, в умовах повномасштабної війни такий традиційний вид тіньової економічної діяльності також почав набирати в Україні певної воєнної специфіки. У ЗМІ, наприклад, повідомляють про шахраїв, які намагаються заробити на обіцянках родичам українських військовополонених визволити їх з російського полону. Для цього родичі цих військовополонених повинні профінансувати цей процес визволення. Повідомляється й про спроби реалізації інших шахрайських оборудок на цій ниві.

Так само такий традиційний компонент тіньової економічної діяльності, як хабарництво також набув певного воєнного «забарвлення».

Ідеться, наприклад, про отримання хабарів посадовцями як Сил оборони України, так і цивільними за надання певних незаконних послуг військовослужбовцям та військовозобов'язаним особам.

Повномасштабна війна також істотно вплинула на функціонування ринку праці в Україні, а саме зріс рівень його тінізації. Зокрема, задля уникнення мобілізації зросла кількість працівників, які влаштовуються на роботу без належного оформлення відповідних документів. При цьому не тільки Сили оборони України втрачають резерви поповнення свого особового складу, а й державний та місцеві бюджети не отримують великі суми у формі відповідних податкових надходжень. Загалом же поділ різних видів тіньової економіки на нові й трансформовані дає змогу краще аналізувати специфіку впливу повномасштабної війни, розв'язаної Росією, на процеси тінізації української економіки.

Аналіз повідомлень з відкритих джерел інформації про розвиток тіньової економіки в Україні

Нові види тіньової економічної діяльності. Як зазначалося вище, унаслідок повномасштабної війни, розв'язаної Росією проти нашої держави, в Україні з'явився новий напрям тіньової економіки, який можна охарактеризувати як «бізнес на ухилянтах». У рамках цього сегменту тіньової економіки сформувалися два основні напрями його функціонування: незаконне переміщення чоловіків призовного віку через державний кордон України (в основному групами) та перетин державного кордону України з використанням відповідних підроблених (сфальсифікованих) документів.

Причому саме незаконне переміщення чоловіків призовного віку через державний кордон України є чи не найбільш потужним сегментом «бізнесу на ухилянтах». У сфері його організації працюють як організовані групи різного масштабу, так й одинаки. Зокрема, як заявив на початку липня голова Комітету ВР з питань економічного розвитку, народний депутат від партії «Слуга народу» Д. Наталуха, «щоденно щонайменше 200 чоловіків призовного віку здійснюють спробу залишити країну» (URL: https://censor.net/ua/news/3498028/skilky_cholovikiv_namagayutsya_vtekyt_za_kordon). Це означає, що протягом року таких громадян України налічується не менше 73 тис. чоловік, а можливо й більше. Причому, як повідомляло у квітні цього року європейське видання «Politico», з початку повномасштабної війни, розв'язаної Росією проти України, «близько 650 тис. чоловіків призовного віку покинули свою країну, більшість з яких незаконно переправилися через кордон» (URL: <https://www.politico.eu/article/why-ukraine-losing-russia-war>). Таким чином, загальна чисельність чоловіків призовного віку, які щорічно прагнуть незаконно перетнути державний кордон України, цілком може бути більшою за 100 тис. осіб.

Водночас, згідно з повідомленнями ЗМІ, вартість послуг з незаконного переправлення чоловіків призовного віку через державний кордон України коливається, в основному, у межах від 4 тис. до 12 тис. дол. США. Хоча в ЗМІ писали про 15 тис. дол., навіть про 20 тис. дол. США з людини, як оплату

послуг з незаконного переправлення чоловіків призовного віку через державний кордон України. Якщо ж прийняти за основу для оцінювання річних обсягів обігу коштів у цій сфері тіньового бізнесу показник навіть нижчої межі цього інтервалу, тобто 4 тис. дол. США, то виходить, що зазначені вище 100 тис. ухилянтів сукупно сплачують за послуги з незаконного переміщення через державний кордон України не менше 400 млн дол. США на рік, а цілком вірогідно – і значно більше. Тому цілком вірогідно, що в гривневому еквіваленті річний обсяг «бізнесу на ухилянтах» в Україні може коливатися в межах 15–30 млрд грн., а можливо й значно більше. Хоча, звичайно, зазначені оцінки вельми наближені та мають радше ілюстративний характер для оцінювання масштабів цього сегменту тіньової економіки України.

Непрямим підтвердженням значних масштабів розвитку «бізнесу на ухилянтах» в Україні є те, що ЗМІ рясніють повідомленнями про спроби незаконного перетину державного кордону України чоловіками призовного віку. І йдеться переважно про ті спроби, яким правоохоронні органи та Державна прикордонна служба України змогли запобігти або хоча б виявили їх постфактум. При цьому в ЗМІ висвітлюються різні технологічні прийоми організації незаконного переправлення чоловіків призовного віку через державний кордон України.

Як повідомив 6 липня цього року в ефірі «Ми-Україна» речник ДПСУ А. Демченко, в Україні для незаконного перетину кордону ухилянти почали збиратися в групи з 40 та більше осіб. Це може свідчити як про значні масштаби розвитку «бізнесу на ухилянтах» в Україні, так і про певні зміни в його організації. Причому за умов одночасної спроби незаконного перетину великими групами чоловіків, яка при цьому розбивається на менші групи, для деяких менших груп може зростати вірогідність успішного перетину українського кордону. Адже за таких обставин прикордонників на певній ділянці кордону може виявитися недостатньо для затримання всіх порушників державного кордону України.

Прикметно, що останнім часом ЗМІ дедалі частіше повідомляють про спроби незаконного перетину державного кордону України саме великими групами чоловіків призовного віку. Ось лише кілька повідомлень ЗМІ за червень – липень цього року для ілюстрації цієї ситуації. І це лише краплина з того масиву повідомлень ЗМІ на цю тематику. «Прикордонники затримали 23 військовозобов'язаних чоловіків, які намагалися втекти до Молдови на зерновозі. Про це повідомляє пресслужба ДПСУ. Зазначається, що групу чоловіків до прикордоння на зерновозі підвіз поплічник організатора незаконної схеми. Далі до Молдови вони мали йти пішки. За переправу всі заплатити від 5 тис. до 16 тис. дол.» (дані за 10 липня).

На Вінниччині прикордонники затримали 17 українських «туристів», які прямували в бік кордону з Придністровським регіоном Молдови. «Ухилянти» рухалися одночасно двома автошляхами трьома автівками (9 липня).

На Закарпатті затримали чергову групу чоловіків, які намагалися незаконно покинути межі України. Для того щоб зупинити ухилянтів, прикордонникам довелося застосовувати зброю.

Деякі українські чоловіки, які бажають уникнути мобілізації, продовжують намагатися втекти з країни. Раніше багато хто з них намагався перепливати р. Тиса, щоб потрапити до Румунії, проте тепер з'явився новий напрямок – група ухилянтів хотіла потрапити до Угорщини через пшеничне поле (7 липня).

На Буковині прикордонники затримали групу з 24 осіб, які намагалися незаконно потрапити до Молдови. Кожен з них заплатив організаторам схеми по 12 тис. євро. Це мешканці Київської, Тернопільської, Івано-Франківської, Рівненської, Чернігівської, Вінницької, Запорізької, Хмельницької, Дніпропетровської, Чернівецької та Львівської областей (27 червня).

В Одеській області затримано 47 осіб, які намагалися незаконно виїхати з України до Молдови. У районі Обжили (Україна) – Плоть (Молдова) виявили 5 транспортних засобів (4 мікроавтобуси та 1 супровідна машина). У цих авто було 47 осіб, які намагалися незаконно перетнути кордон, та 7 організаторів (22 червня).

Ще одним яскравим свідченням значних масштабів розвитку «бізнесу на ухилянтах» в Україні й навіть досягнення цим видом тіньового підприємництва певного рівня усталеності є залучення до нього подекуди «кримінальних авторитетів». Так, у травні 2024 р. у Києві за участь у злочинних сходках затримали учасників схеми незаконного переправлення військовозобов'язаних за кордон, які звернулися до «кримінальних авторитетів», щоб врегулювати конфлікт між членами групи. Повідомляється, що учасники цієї групи протягом червня 2022 – вересня 2023 р. пообіцяли зробити фіктивні довідки 42 «клієнтам», від яких отримали по 5 тис. дол. Однак згодом «замовники» захотіли повернути ці гроші, оскільки організатори схеми не виконали своїх зобов'язань. Через це між членами злочинної групи виникли суперечності. Тож, щоб «врегулювати конфлікт», учасники злочинної групи звернулися до кількох «кримінальних авторитетів», один з яких був залучений як «третейський суддя», та організували злочинні зібрання (сходки). Ведеться слідство (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/05/22/7457082>).

Іншим, згаданим вище, сегментом «бізнесу на ухилянтах» є організація уникнення від мобілізації до Сил оборони України чоловіків призовного віку через підробку відповідних документів, що надають їм право на відтермінування мобілізації, право на перетин державного кордону України та/чи свідчать про їхню непридатність до військової служби. Сюди, очевидно, можна віднести і, принаймні, частину випадків, коли за кордонами України залишались чоловіки мобілізаційного віку, що виїхали з України за системою «Шлях» і не повернулися назад. Хоча для того, щоб достеменно встановити, яка саме кількість чоловіки мобілізаційного віку була включена до системи «Шлях» саме з метою уникнення мобілізації до Сил оборони

України, треба узагальнювати результати відповідних розслідувань. Таких даних у масштабах України поки у ЗМІ не знайдено.

Такса за надання підроблених документів у різних випадках різна. Але, судячи з повідомлень ЗМІ, вона знаходиться в межах інтервалу вартості послуг за організацію незаконного перетину державного кордону України чоловіками призовного віку, який наводився вище.

Стосовно організаторів схем ухилення від мобілізації чоловіками призовного віку через використання тих чи тих підроблених документів, то серед них домінують посадовці різних державних та місцевих органів влади та управління та пов'язані з ними особи. Про це свідчить і ряд наступних щогорічних повідомлень ЗМІ. Наприклад, «працівники Державного бюро розслідувань затримали сина начальника одного із відділень Вінницького об'єднаного міського територіального центру комплектування та соціальної підтримки, який вимагав у чоловіка 20 тис. дол. за оформлення виїзду за кордон. За даними джерел РБК-Україна, ідеться про Кищука Василя та його батька – Кищука Валерія» (18 червня).

РБК-Україна, з посиланням на уповноваженого Верховної Ради з прав людини Д. Лубінця, повідомило, що «у березні 2022 р. 68 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з Центру соціально-психологічної реабілітації дітей № 1 міста Києва у супроводі 20 осіб евакуювали до колишнього молодіжного табору м. Вупперталь у Німеччині».

Д. Лубінець повідомив, що представники його офісу цього року навідалися до табору, але їх туди не допустили. Причина – відсутність на території супроводжувачих з України, опікою над дітьми займалися лише німці. При цьому, як з'ясувалося пізніше, з початку евакуації туди приїхало 55 дітей, а не 68. Куди зникло 13 осіб – моніторингова група дізнатися не змогла. Після цього представники Офісу омбудсмена прийшли в Службу у справах дітей та сім'ї м. Києва та Центру соціально-психологічної реабілітації дітей № 1. Вони хотіли дізнатися про обставини евакуації та поспілкуватися з керівництвом. Як з'ясувалося пізніше, керівництво не знає про умови перебування дітей у Німеччині» (3 липня).

Водночас «ДБР завершило досудове розслідування за фактом схеми масштабного ухилення від мобілізації за участю особового складу військкоматів Києва та області, а також спільників з інших регіонів України».

Організував обладку колишній начальник Київського обласного військового комісаріату, який вийшов на пенсію, проте зберіг необхідні зв'язки. Він долучив до “бізнесу” свого сина, колишню дружину, начальника третього відділу Бучанського РТЦК та СП, голову ВЛК Макарівського району, колишнього працівника Київського обласного військкомату, працівника правоохоронного органу та двох цивільних осіб. Організатори чітко продумали структуру злочинної групи. Одна частина відповідала за відбір клієнтів, інша – за незаконне оформлення документів. Представники обох “гілок” не перетиналися в конспіративних цілях» (3 липня).

«Поліціянти Прикарпаття спільно зі співробітниками УСБУ у Львівській області» викрили і затримали адвокатку, яка «сприяла “ухилянтам” в оновленні військово-облікових даних та оформленні відстрочки від мобілізації». Її «викрили “на гарячому” після того, як вона отримала від чергового клієнта 3500 доларів. Під час її затримання у сумочці виявили майже 1,5 мільйона гривень, чорнові записи та інші речові докази». «Слідчі встановили, що послугами жінки користувалися здебільшого мешканці Франківської та Львівської областей» (6 липня).

Як видно з наведеного вище, через повномасштабну війну протягом 2022–2024 рр. в Україні сформувався та функціонує «бізнес на ухилянтах», як окремий, причому вельми потужний і прибутковий кримінальний напрям вітчизняної тіньової економіки. До нього залучено доволі багато людей з різних регіонів України, особливо з прикордонних. Масштаби розвитку цього кримінального бізнесу не лише завдають значних збитків українській економіці, а й створюють помітну загрозу національній безпеці загалом, у тому числі через негативний вплив на життєдіяльність українського суспільства соціально-психологічного чинника. Саме тому «бізнес на ухилянтах» вимагає застосування проти нього більш різноманітних і жорстких засобів боротьби, у тому числі й у царині вдосконалення відповідних правових норм.

У центрі уваги ЗМІ, соціальних мереж, громадськості став ще один напрям тіньової економіки в Україні, породжений повномасштабною війною, – це тіньові схеми отримання незаконних доходів на будівництві оборонних укріплень та захисних споруд на об'єктах критичної інфраструктури, а також на відбудові інших об'єктів, пошкоджених та зруйнованих в Україні російськими агресорами. Однак повідомлень у ЗМІ про тіньовий бізнес у цій сфері економічної діяльності значно менше, ніж про «бізнес на ухилянтах». До того ж змістовно такі повідомлення менш конкретні та нерідко так чи інакше є ретрансляцією у ЗМІ обговорень на аналогічну тематику в соціальних мережах. Утім, така відносно менша поширеність у ЗМІ інформації про тіньові схеми отримання незаконних доходів на будівництві оборонних укріплень, захисних споруд на об'єктах критичної інфраструктури та інших укріплень, а також на відбудові інших об'єктів, пошкоджених та зруйнованих в Україні російськими агресорами, навряд чи відображають непопулярність цього напрямку тіньової економіки, а радше свідчать про високий ступінь організації та маскуванню цього виду тіньового бізнесу. Це пов'язано з наступним.

По-перше, багато конкретних даних про таке будівництво підпадають під категорії комерційної та державної таємниці, що радикально обмежує можливості їх надходження у публічний інформаційний простір. Так, за інформацією сайту «Наші гроші», «“Укргідроенерго” протягом 2022–2024 рр. замовило облаштування протидронового захисту та відновлення об'єктів різних ГЕС після ракетних ударів на загальну суму 10,39 млрд грн. При цьому в більшості випадків договори уклалися без торгів, а підсумкові

відомості ресурсів не оприлюднювалися» (URL: <https://nashigroshi.org/2024/06/07/ukrhydroenerho-za-10-mlrd-zamovylo-zakhyst-vid-droniv-i-vidnovlennia-hes-pislia-obstriliv>). Звичайно, сам цей факт не є свідченням наявності тіньових схем. Але, з іншого боку, відсутність публічної інформації сприяє реалізації таких схем.

По-друге, як підтверджує інформація, що стала надбанням ЗМІ, тіньові оборудки на будівництві оборонних укріплень та захисних споруд на об'єктах критичної інфраструктури, а також на відбудові інших об'єктів, пошкоджених та зруйнованих в Україні російськими агресорами, прикриваються різними представниками органів державної та місцевої влади й управління. І це також є потужною перепорою для оприлюднення відповідної інформації у ЗМІ. Утім, знайдена у ЗМІ інформація про тіньові схеми отримання незаконних доходів на будівництві оборонних укріплень, захисних споруд на об'єктах критичної інфраструктури та інших укриттів, а також на відбудові інших об'єктів, пошкоджених та зруйнованих в Україні російськими агресорами, усе ж дає змогу зробити певні висновки щодо цієї сфери тіньового бізнесу.

Якщо йдеться про будівництво саме оборонних споруд, то певні оцінки можна давати щодо їх другої та третьої ліній, до спорудження яких залучають цивільні організації. Адаже першу лінію оборонних споруд будують самі військові. А економічною базою тіньового бізнесу на будівництві оборонних споруд другої та третьої ліній є завищення кошторису реально виконаних підрядником будівельних робіт. Так, співробітники вже згаданого вище сайту «Наші гроші», цієї весни «провели великий аналіз кошторисних цін у будівництві фортифікацій, які замовляли низка обладміністрацій та інших державних органів. Виявилось, що з десятка замовників саме в кошторисах Миколаївської ОДА на загальну суму 0,5 млрд грн були найвищі відпускні ціни колод – 11 тис. 400 грн за 1 куб. м і ще й плюс 720 грн/куб за доставку по території області. Це було вдвічі дорожче навіть від скандальних закупівель Харківської ОДА, яка купувала колоди у дуже мутних фірм по цінах на рівні 5–6 тис. грн за кубометр». «Наші гроші» тоді за допомоги експертів порахували скільки б мали коштувати колоди у Миколаївській області. «Біржова ціна – 2 тис. 400 грн за куб. Доставка залізницею до Миколаєва – ще до 1500 грн. Ще 300 грн коштує підвезення / завантаження. Тобто мали б отримати відпускну ціну максимум 4 тис. 400 грн за куб. Найочевидніша різниця в цінах колод у фортифікаційних кошторисах Миколаївської ОДА була з Держвідновленням у Сумській області, де колоди враховані по 1752 грн, – миколаївські колоди майже в сім разів дорожчі». На підставі цих даних «Наші гроші» звернулися із заявою в прокуратуру (URL: <https://nashigroshi.org/2024/07/08/vidpovid-kimu-namanipuliatsii-i-brekhniu-pro-koshtorysy-na-1-5-mlrd>).

Як показав аналіз інформації щодо будівництва фортифікацій, проведений фахівцями електронного видання «Наші гроші», «програмної» системи розкрадань на будматеріалах немає, бо в різних обладміністрацій

різні ціни на однакові матеріали. Ба більше, навіть в однієї обладміністрації по різних об'єктах бувають різні ціни. Але в окремих замовників ціни по деяких позиціях суттєво завищені. Наш аналіз стосується тільки ціни будматеріалів і ніяким чином не торкається можливості розкрадань на НЕвиконанні чи неповному виконанні оплачених робіт. Так, це може бути суттєвою нагодою для розкрадань, яких не видно в кошторисах. Але про це можуть знати тільки військові командири, які підписують акти виконаних робіт. Також ми не торкаємось питання, які саме компанії наймалися для роботи. Ці дані не оприлюднювались у «Прозоро» з міркувань безпеки. І ми їх теж не чіпаємо.

Також ми розуміємо, що будівництво фронтових фортифікацій набагато небезпечніше, ніж ремонт школи в тиловому райцентрі чи автомобільної розв'язки в Києві. Отже, «Наші гроші» з певним розумінням ставляться до того, що підрядники закладали в ціну будматеріалів ризики втрати будівельної техніки, яку дуже складно застрахувати від ураження рашистами в прифронтовій зоні. Також у кошторисах прописані офіційні зарплати будівельників на рівні 10–30 тис. грн. Однак ми розуміємо, що будівельників, охочих працювати у фронтовій зоні, за такі гроші знайти дуже складно. Тому припускаємо, що частина маржі йде на неофіційне стимулювання працівників, які ризикують життям. Відтак наша межа терпимості до перевищення фортифікаційних цін над ринковим рівнем становила 20%. У різних замовників різні ціни, є дуже завищені та абсолютно ринкові. Якби була якась “програмна” корупція, тоді б у всіх замовників ціни певних будматеріалів були завищені однаково. Але такого немає» (URL: <https://nashigroshi.org/2024/05/30/budivnytstvo-fortyfikatsiy-na-27-mlrd-systemnoho-zavyshchennia-tsin-budmaterialiv-nemaie-ale-ie-niuansy>).

Експерти наголошують, що будь-який вид тіньової економіки, масштаби корупції на будівництві фронтових фортифікацій через свою непублічну природу дуже важко піддаються кількісній оцінці. Однак, судячи з повідомлень ЗМІ, можна припустити, що це явище хоча й існує в доволі значущих обсягах, проте воно має досить дисперсний характер.

Особливо резонансними, навіть вірусними, повідомлення про сумнівні фінансово-економічні операції у сфері будівництва оборонних укріплень та захисних споруд на об'єктах критичної інфраструктури, а також на відбудові інших об'єктів, пошкоджених та зруйнованих в Україні російськими агресорами, стають тоді, коли до них певною мірою можуть бути причетні представники органів державної та місцевої влади й управління.

Наприклад, в розслідуванні Bihus.Info йдеться, що «Юрій Голик – консультант “Великого будівництва” та ексрадник очільника Дніпропетровської ОДА В. Резніченка. У листопаді 2022 р. журналісти-розслідувачі опублікували інформацію про те, що співвласницею однієї з компаній, яка отримувала мільярдні підряди від держави в рамках “Великого будівництва”, виявилася Я. Хланта – фітнес-тренерка та близька подруга

В. Резніченка». Повідомляється також, що журналісти виявили факти спільних поїздок за кордон Резніченка, Голика та Хланти.

Також Ю. Голик переписувався з колишнім власником будівельної компанії «СК «Стройінвест»», яка упродовж останніх років отримала від держави понад чотири млрд грн. на різні будівельні роботи. «Опісля розслідуванням зайнялися вже детективи НАБУ, які провели низку обшуків, у тому числі і в Ю. Голика. У травні 2023 р. у нього вилучили два мобільні телефони, дані у яких згодом спричинили ще один скандал, пов'язаний з можливими «зливами» матеріалів слідства з НАБУ самому Ю. Голику.

Утім, вміст телефонів цим не обмежувався, бо серед файлів, що там містилися, знайшлося листування з ще одним великим підрядником, який почав дуже активно отримувати державні замовлення на Дніпропетровщині саме після приходу туди команди Резніченка – Голика, а після того як Ю. Голик зайнявся «Великим будівництвом» – став працювати і в рамках цієї програми. Ідеться про компанію «СК «Стройінвест», власником якої довгий час був (і ймовірно залишається й тепер) бізнесмен Д. Островський. З 2016 р. і до сьогодні фірма отримала від держави майже 4,5 млрд грн на роботи на цілій низці об'єктів».

Повідомляється також, що після початку повномасштабного вторгнення і втрати актуальності «Великого будівництва», Ю. Голик, за даними джерел журналістів, почав в Офісі Президента опікуватися вже питаннями відбудови пошкоджених і зруйнованих росіянами об'єктів. І вже у 2023 р. «Стройінвест» взялася саме за процес відбудови. Так, зокрема, саме їм замовляли будівельні роботи в Запоріжжі та Бородянці, що на Київщині. Згодом журналісти знайшли істотні переплати, закладені в кошториси «Стройінвестом» (URL: <https://bihus.info/v-noyabre-zaberesh-dengy-v-telefoni-ideologa-velykogo-budivnyctva-znajshlasya-perepyska-z-pidryadnykom-yakuj-natenderyv-na-4-milyardy>).

ЗМІ повідомили й про те, що «Островський, паралельно з розвитком бізнесу в Україні, створив також і компанію в Австрії. Фірма “ODM BAU & Investition” зареєстрована у Відні. Журналісти з'ясували, що нею тут опікується місцевий юрист С. Бахарев, який підтвердив, що Островський дійсно його клієнт. Бахарев тут займається і ще однією фірмою – “DEVERTE HOLDING GMBH”. Вона довгий час через іншу українську компанію була співвласником частини мережі коворкінгів “Creative States”, у якій Ю. Голик володіє значною часткою» (URL: https://censor.net/ua/news/3499013/kompaniya_stroyinvest_cherez_zvyazky_z_golykom_otrymuvala_milyardni_proyekty). Тепер треба очікувати на результати офіційного розслідування за наведеною вище резонансною справою.

Вельми специфічним напрямом тіньового бізнесу в Україні, породженим повномасштабною війною Росії, є диверсії проти нашої держави та продаж росіянам секретної інформації. Специфіка зазначеного напрямку злочинної діяльності пов'язана з тим, що частина таких дій виконується за

гроші, а частина – з ідеологічних переконань. Буває, що ці стимули поєднуються. Проілюструвати це можна такими повідомленнями ЗМІ.

«Служба безпеки затримала трьох диверсантів ФСБ у результаті спецоперацій у Харківській та Рівненській областях. Зловмисники підпалювали релейні шафи на залізничних коліях обох регіонів ... У Харкові на гарячому затримано ворожого диверсанта, який намагався знищити релейну шафу залізничного світлофора на одному з ключових перегонів регіону. За даними контррозвідки СБУ, зловмисником виявився рецидивіст з Одеси... Після дистанційного вербування російською спецслужбою фігурант прибув на Харківщину для вчинення диверсії. Ще двоє затриманих виявилися безробітними мешканцями Рівного, яких ФСБ дистанційно залучила до підривної діяльності... Як встановило розслідування, обидва зловмисники потрапили у поле зору спецслужби РФ як активні користувачі російських телеграм-каналів з пошуку швидкого заробітку» (URL: https://sensor.net/ua/photo_news/3499334/dyversanty_fsb_rosiyi_pidpalyuvaly_za_liznychni_releyini_shafy_sbu).

І хоча з відкритих джерел інформації далеко не завжди можна зрозуміти мотивацію конкретних проросійських диверсантів, суто економічний стимул, як свідчить аналіз цілої низки повідомлень ЗМІ, у них присутній доволі часто. Це і є підставою для віднесення такої діяльності до зазначеного специфічного напрямку тіньової економіки.

Аналіз повідомлень ЗМІ показує, що фінансово-економічне підґрунтя має і передача росіянам секретної інформації. Зокрема, кіберфахівці Служби безпеки України «запобігли спробам РФ отримати нові технології у сфері атомної енергетики. У результаті багатоетапної спецоперації у Харкові затримано шістьох колишніх посадовців проєктних інститутів України, які працювали на підсанкційний російський “Росатом”». Як зазначається, на замовлення корпорації з РФ вони розробляли науково-дослідну та проєктну документацію для модернізації російських атомних станцій. «Насамперед йдеться про Курську, Ростовську, Нововоронезьку та Балаковську АЕС. Також представники “Росатома” планували залучити своїх поплічників до виконання високотехнологічних робіт на тимчасово захопленій частині території на півдні України. Там фігуранти мали допомогти окупантам повністю інтегрувати Запорізьку атомну електростанцію до енергетичної системи РФ», – зазначають у СБУ.

За даними слідства, основним фігурантом провадження є керівник проєктної організації в Харкові. Посадовець налагодив контакт з рашистами через свого родича – власника російської компанії, яка виконує підряди «Росатома». До злочинної діяльності харків'янин залучив ще п'ятьох місцевих науковців у галузі атомної енергетики. За співпрацю з окупантами фігуранти одержували з Росії винагороду в криптовалюті. Кошти надходили на криптогаманці підставних осіб, які потім обготівковували отримані суми й передавали їх проєктантам» (URL:

https://censor.net/ua/news/3483125/6_injenerivproektualnykiv_yaki_pidklyuchal_y_zaes_do_rosatoma_vykryto_u_harkovi_sbu_fotoreportaj).

Також ЗМІ повідомили, що Служба безпеки України «у взаємодії з Урядом та керівництвом одного зі стратегічних заводів Харкова зірвала спробу рашистів отримати новітні технологічні розробки України у галузі паливно-енергетичного комплексу. У результаті спецоперації на Харківщині нейтралізовано ворожу агентурну групу, яка намагалась передати в Росію таємну документацію з місцевого стратегічного заводу. Серед затриманих – очільник конструкторського бюро та заступник керівника цеху промислового підприємства. За даними слідства, ворога цікавили схеми, креслення та інструкції з виробництва парових турбін, а також комплектуючих до них. Такі турбіни не виготовляються в РФ, а до початку російської агресії проти України вони безперебійно закуповувалися на Харківському підприємстві» (URL:

https://censor.net/ua/photo_news/3485271/zatrymano_injenerivkonstruktoriv_strategichnogo_pidpruyemstva_na_harkivschyni_yaki_hotily_prodaty_v).

На завершення розглянутих вище специфічних напрямів тіньової економічної діяльності, зумовлених саме повномасштабною війною, зазначимо, що неможливо належним чином дати обґрунтовану кількісну оцінку цього сегмента вітчизняної тіньової економіки через нестачу необхідної публічної інформації. Утім, аналіз навіть доступної, відкритої інформації свідчить про гостру необхідність системної боротьби зі згадуваними вище специфічними видами тіньової економічної діяльності не лише заради уникнення величезних фінансово-економічних втрат держави, а й для забезпечення національної безпеки України загалом.

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Під головуванням президента НАН України академіка НАН України А. Загороднього 3 липня відбулося чергове засідання Президії НАН України.

Учасники засідання заслухали дві наукові доповіді.

З доповіддю «Вдосконалення матеріалів і технологій для підвищення експлуатаційних характеристик литих лопаток газотурбінних двигунів» виступила завідувач відділу спеціальних сталей і сплавів Фізико-технологічного інституту металів та сплавів НАН України член-кореспондент НАН України Ю. Квасницька. В обговоренні доповіді виступили в.о. директора Інституту проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України член-кореспондент НАН України Г. Баглюк, керівник відділу досліджень Центральної заводської лабораторії Управління головного металурга АТ «Мотор Січ» кандидат технічних

наук О. Педаш, завідувач кафедру «Ливарне виробництво чорних і кольорових металів» Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» доктор технічних наук М. Ямшинський, директор Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» академік НАН України В. Геєць та академік-секретар Відділення матеріалознавства НАН України, директор Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона академік НАН України І. Кривцун.

Доповідь «Сучасні підходи до створення нових біорегуляторів гетероциклічної будови» виголосив заступник директора з наукової роботи Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії ім. В. П. Кухаря НАН України член-кореспондент НАН України В. Броварець. В обговоренні цієї доповіді виступили професор кафедри органічної хімії хімічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка член-кореспондент НАН України В. Хиля та директор Інституту органічної хімії НАН України член-кореспондент НАН України М. Вовк. Насамкінець було розглянуто кадрові та поточні питання (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2024. – 3.07*).

***

Молоді науковці представили на Президії НАН України результати своїх досліджень.

Десятого липня під головуванням Президента Національної академії наук України академіка А. Загороднього відбулося чергове засідання. На його початку було заслухано наукові повідомлення молодих учених академії. Так, з доповіддю «Дизайн новітніх поліфункціональних каталізаторів для процесів отримання стратегічно важливих органічних продуктів з відновлюваної сировини» виступила старший науковий співробітник Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського НАН України кандидат хімічних наук О. Ларіна. Вона представила результати розроблення новітніх поліфункціональних каталізаторів для процесів отримання стратегічно важливих органічних продуктів, компонентів моторних палив та полімерних матеріалів з біоспиртів. В обговоренні доповіді виступив член-кореспондент НАН України В. Брей. Далі результатами своїх наукових досліджень поділився провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» доктор фізико-математичних наук А. Сотніков. Він представив доповідь «Холодні гази нейтральних атомів у лазерних полях – новітні системи для квантових обчислень, розуміння та передбачень унікальних фізичних явищ», присвячену огляду прогресу в захопленні, утриманні і дослідженні унікальних ефектів у квантових газах за низьких температур. В обговоренні цієї доповіді виступив академік НАН України Ю. Слюсаренко. Наступним було заслухано наукове повідомлення «Поводження з відходами від руйнувань, що утворюються внаслідок воєнних дій: проблеми правового забезпечення» старшого

наукового співробітника Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України» кандидата юридичних наук О. Трегуба. Він акцентував на потребі інтенсифікації науково-правового пошуку шляхів побудови оптимальної системи поводження з відходами від руйнувань у контексті цілей та пріоритетів повоєнного відновлення України. В обговоренні доповіді виступив член-кореспондент НАН України В. Устименко. Учасники засідання відзначили актуальність і перспективність представлених результатів досліджень молодих науковців, а також високий рівень їх виконання.

Президент академії А. Загородній вручив молодим ученим свідоцтва на згадку про виступ на засіданні Президії НАН України.

Далі з доповіддю «Новий механізм антиоксидантного захисту клітини за участі коензиму А» виступив завідувач відділу сигнальних систем клітини Інституту молекулярної біології і генетики НАН України академік НАН України В. Філоненко. Він повідомив про важливі результати досліджень науковців інституту, пов'язаних із визначенням молекулярних механізмів, що є основою клітинної відповіді на стресові умови, зокрема окисний та метаболічний. В обговоренні цієї доповіді виступили директор Інституту молекулярної біології і генетики НАН України академік НАН України М. Тукало, завідувач лабораторії імунології Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України доктор біологічних наук Д. Колибо, директор Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України академік НАН України М. Веселовський. З інформацією «Про стан та подальші заходи щодо розвитку космічної діяльності в Україні» виступив директор Інституту космічних досліджень НАН України та ДКА України член-кореспондент НАН України О. Федоров. Він проінформував про створення Ініціативної робочої групи з аналізу космічної діяльності (ІРГ), акцентувавши на важливості залучення до аналітичної роботи з космічної діяльності України фахівців установ НАН України. В обговоренні цього питання взяли участь очільник громадської ради Державного космічного агентства України Е. Кузнецов, директор Головної астрономічної обсерваторії НАН України академік НАН України Я. Яцків, Голова Західного наукового центру НАН України і МОН України академік НАН України З. Назарчук та ін. Насамкінець було розглянуто декілька кадрових та поточних питань. Віцепрезидент НАН України академік НАН України В. Богданов виступив з інформацією про стан виконання у I півріччі 2024 р. Плану заходів з реалізації Концепції розвитку Національної академії наук України на 2021–2025 роки.

З метою відзначення 33-ї річниці Незалежності України Президія НАН України прийняла рішення про проведення ряду урочистих, наукових та виставкових заходів (з урахуванням вимог законодавства щодо дотримання заходів безпеки в умовах воєнного стану), в їх числі, урочистого

засідання Президії НАН України (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 10.07).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Науковці академії представили результати свого дослідження «Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни»

В Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України 27 червня в комбінованому форматі (офлайн і онлайн) відбувся круглий стіл – презентація результатів наукового дослідження «Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни».

У вступному слові директор Інституту, віцепрезидент НАН України академік НАН України О. Рафальський наголосив на актуальності досліджуваної проблеми та результатів дослідження, яке містить детальний аналіз змін, що відбуваються в політичному полі України під впливом розв'язаної Росією війни. Він також підкреслив важливість здійсненого науковцями політологічного аналізу діяльності ключових інститутів політичної системи: в режимі її функціонування, в інститутах парламентаризму, президентства, виконавчої та судової гілок влади. Важливим дослідницьким напрямом є й аналіз сучасних суспільно-політичних процесів. Ці й інші питання стали предметом дослідження, результати якого викладено на сторінках колективної монографії.

Завідувачка відділу політичних інститутів та процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України член-кореспондент НАН України Г. Зеленько зазначила, що авторський колектив зосередив увагу на ключових аспектах політичних змін в Україні, викликаних умовами воєнного стану: на функціональних змінах у політичній системі країни, нових форматах взаємовідносин влади й суспільства, новаціях у реалізації євроатлантичного курсу Української держави. Предметною сферою аналізу змін у країні є функціонування політичних і владних інститутів, характер політичного правління відповідно до активізації суспільних процесів у духовній, культурній, етнополітичній сферах, пошук шляхів інтеграції України у світовий демократичний простір.

Далі виконавці проекту коротко представили свої розділи дослідження:

– «Трансформація політичного режиму в Україні під час повномасштабної російської збройної агресії» (завідувачка відділу політичних інститутів та процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України член-кореспондент НАН України Г. Зеленько);

– «Проблема інституційної спроможності парламенту під час війни» (учений секретар Інституту кандидат історичних наук, доцент В. Перевезій);

– «Структурно-функціональні зміни виконавчої влади» (старший науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів кандидат політичних наук, доцент С. Ситник);

– «Політичні аспекти змін у судовій гілці влади України» (старший науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів кандидат політичних наук С. Брехаря);

– «Морально-психологічна єдність українців у відсічі російській збройній агресії» (заступник директора Інституту з наукової роботи доктор політичних наук, професор Ю. Шайгородський);

– «Управлінські механізми запобігання політичному радикалізму і зміцнення політичного консенсусу» (провідний науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів кандидат політичних наук Н. Кононенко);

– «Етнополітика під час війни» (завідувач відділу етнополітології доктор політичних наук, професор В. Котигоренко);

– «Війна і кристалізація євроатлантичного вектора України» (заступник директора інституту з наукової роботи член-кореспондент НАН України О. Майборода);

– «Механізми народної дипломатії у формуванні міжнародної підтримки України» (старший науковий співробітник відділу проблем світового політичного розвитку кандидат політичних наук Л. Кияниця);

– «Сек'юритизація суспільно-політичного простору України перед лицем збройної агресії» (старший науковий співробітник відділу проблем світового політичного розвитку кандидат філософських наук М. Кияк).

До обговорення тематики дослідження долучилися також головний науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів доктор політичних наук, професор В. Козьма, провідний науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів кандидат політичних наук Р. Балабан, провідний науковий співробітник відділу етнополітології, керівник Центру єврейської історії і культури кандидат історичних наук А. Подольський, провідний науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів кандидат політичних наук І. Овчар, а також працівники інших наукових установ, викладачі закладів вищої освіти, представники медіа та громадських організацій (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 2.07*).

Міжнародне співробітництво в галузі освіти і науки

Українські вчені разом з американськими та британськими колегами обговорили правові перспективи міжнародного арбітражу та виконання арбітражних рішень проти Росії.

Наприкінці червня відбувся міжнародний науково-практичний круглий стіл з теорії та практики арбітражу «Погляд арбітражу в українському контексті».

Фахівці Інституту економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України – директор цієї установи член-кореспондент НАН України

В. Устименко, заступник завідувача відділу проблем модернізації господарського права та законодавства доктор юридичних наук Т. Гудіма і молодший науковий співробітник цього ж відділу О. Черних, а також професор Лондонського університету королеви Марії Л. Містеліс, директор з юридичних питань юридичної фірми «Kennedys Law» А. Скард, баристерка Т. Нестерчук, адвокатка У. Бардін, українські приватні виконавці, судді й адвокати обговорили:

- інвестиційні арбітражі проти Росії;
- міжнародні перспективи обходу державного імунітету;
- американську практику арбітражів і погляд американського законодавства;
- проблеми примусового виконання рішень національних судів про компенсації шкоди, завданої російською агресією;
- конфіскацію заморожених активів і пов'язані з цим ризики;
- статистику виконавчих проваджень проти Росії в Україні, а також головні перепони, що ускладнюють процедуру;
- практику виконання рішень іноземних арбітражів;
- практику українських судів під час розгляду справ про стягнення збитків з РФ тощо.

Захід зібрав широке коло слухачів з різних країн і став важливим кроком у співпраці між Україною, США та Великою Британією у сфері міжнародного арбітражу, створюючи нові можливості для подальшої співпраці й обміну знаннями (*Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2024. – 3.07*).

***

Чорноморський перепис китоподібних

Нещодавно фаховий науковий журнал «Frontiers in Marine Science» опублікував статтю міжнародного колективу авторів «Density and abundance estimates of cetaceans in the Black Sea through aerial surveys (ASI/CeNoBS)» («Оцінки щільності та чисельності китоподібних у Чорному морі за допомогою аерофотозйомок (ASI/CeNoBS)»). Це перше скоординоване повітряне дослідження китоподібних у Чорному морі дало вичерпні дані та перші точні відомості про чисельність, поширення і щільність трьох видів китоподібних – чорноморського дельфіна звичайного (*Delphinus delphis ponticus*), афаліни чорноморської, або ж білобочки (*Tursiops truncatus ponticus*), і чорноморської морської свині (*Phocoena phocoena relicta*), або ж фоцени чорноморської. Про методологію, результати, значення і перспективи цього дослідження пресслужбі НАН України розповів автор статті – провідний науковий співробітник відділу еволюційної морфології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України доктор біологічних наук, професор П. Гольдін.

– *Пане Павле, нова наукова стаття, одним зі співавторів якої Ви є, присвячується чисельності популяції китоподібних ссавців, що живуть у*

Чорному морі. Поясніть, будь ласка, навіщо науковці моніторять їх кількість і які зміни вдалося зафіксувати.

– Усі китоподібні Чорного моря – а це два види дельфінів (дельфін звичайний, або ж білобочка, та чорноморська афаліна), а також морська свиня – у чорноморській екосистемі є кінцевими хижаками. Тому стан їхніх популяцій – одночасно й індикатор, показник відхилень від гарного стану всієї екосистеми Чорного моря, і чинник цього гарного стану. Тобто, якщо популяції китоподібних почуваються в морі добре, то вони, відповідно, належно виконують свою функцію кінцевих хижаків і в такий спосіб стабілізують усю екосистему. Якщо з екосистеми забрати цих кінцевих хижаків (так було у ХХ сторіччі – спершу внаслідок промислу, а потім через біоінвазії), то вона повністю дестабілізується, а простіше кажучи – «розсіплеться». Відбудеться так званий ефект трофічного каскаду, коли з екосистеми почергово зникнуть різні елементи, і через цей дисбаланс вона втратить рівновагу.

У ХХ ст. чисельність китоподібних скоротилась, імовірно, вдесятеро, а може, й більше. Масштаби скорочення достеменно не відомі, бо оцінки, зроблені 40–50 років тому, ще у 1980-х, були приблизні, тобто базувалися на неповних обліках і екстраполяціях, які потребували перевірки.

Отже, станом на 2019 р. про чисельність китоподібних у Чорному морі нічого не було відомо, а це вкрай погано. Циркулювали різні оцінки, які суттєво різнилися. Наприклад, деякі джерела писали, що дельфінів у Чорному морі менше тисячі особин, інші – що тільки в рибальських сітях щороку гине понад 10 тис. Зрозуміло, що дельфінів не може гинути більше, ніж їх узагалі є.

– Чим особливий ваш із колегами облік?

– Це перший у Чорному морі облік китоподібних, виконаний за сучасною методикою, завдяки якому одержано кількісні дані щодо щільності й чисельності популяцій. Ідеться не про приблизні, а саме про оцінювальні дані, що ґрунтуються одночасно на принципах лінійно-трансектного обліку й екологічному моделюванні. Тобто для кожного виду ми подали дві оцінки (до речі, оцінки на основі різних методів майже збігаються). Окремо представлено оцінки чисельності та щільності популяцій у водах кожної з п'яти країн, які брали участь у дослідженні, – України, Румунії, Болгарії, Туреччини, Грузії. Зокрема, українські води враховують саме політну зону «Одеса». Загалом наш облік охопив 52 % акваторії Чорного моря. За межами обліку, відповідно, лишилося 48 % акваторії – це українські води навколо окупованого Криму та прилеглі до них води (серед них – чимала частина економічної зони Туреччини), а також політна зона «Ростов» і води окупованої частини території Грузії.

– А чи можна екстраполювати на всю акваторію Чорного моря цифри, одержані для її половини, й оцінити популяції китоподібних у чорноморській екосистемі загалом?

– Ми свідомо цього не робили, тому що вважаємо такі екстраполяції апріорі некоректними. Спокуса була, але після кількох раундів обрахунків і обговорення ми вирішили не чинити так, бо це призведе до хибних оцінок і очікувань.

– *Здобуті результати (маю на увазі абсолютні показники) були актуальні станом на 2019 рік. І, як я розумію, надзвичайно важливі з наукового погляду. Проте після початку повномасштабної російської війни проти України ситуація, вочевидь, суттєво змінилася. Чи планується продовжити цей ряд спостережень?*

– Дослідження ініціювали Секретаріат Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої Атлантичної зони (ACCOBAMS), яка має статус міжнародної конвенції, та Європейська Комісія. Наш облік був частиною обліку, здійсненого в усьому Середземноморсько-Чорноморському басейні. Тобто роком раніше – 2018-го – такий само облік китоподібних відбувся у Середземному морі, ставши там узагалі історично першим. Європейська Комісія профінансувала цей проект. А річ у тім, що законодавство Європейського Союзу і наукові принципи, висвітлені у згаданій Угоді, рекомендують здійснювати обліки китоподібних щорічно. Отже, ідеально було би повторити спостереження в Середземному морі вже наступного року, а в Чорному – 2026-го [згідно з останніми новинами, обліки вимушено перенесли на рік]. Якщо на той момент Україна перемає (а я певен, що Україна перемає в будь-якому разі), відновить державний суверенітет над усіма своїми міжнародно визнаними територіями і бойові дії на морі припиняться, то це буде також нагода оцінити наслідки війни. Звісно, перебіг бойових дій непередбачуваний, і, говоритимемо відверто, наразі не відомо, що буде замість так званої Російської Федерації у 2026 році. Хай там як, безпечні умови для обліку з'являться, щойно закінчиться війна. Сподіватимемося, це станеться відносно швидко і ми всі доживемо до цього моменту.

– *Розкажіть, будь ласка, докладніше про методи дослідження.*

– На Чорному морі працювали два літаки – маленькі чотиримісні «Cessna», подібні до описаного у повісті Р. Баха «Мартин на ім'я Джонатан Лівінгстон». Вони облаштовані спеціальними вікнами, які збільшують кут зору і уможливають огляд на 180 градусів. У кожному літаку сиділи пілот, штурман і двоє спостерігачів [П. Гольдін працював в одній групі з М. Паю (Румунія) та Г. Мешковою (Болгарія)]. Ми літали за заздалегідь прокладеним маршрутом – зигзагоподібними лініями точно від координати до координати. Кожен спостерігач мав клінометр, оцінюючи за допомогою цього приладу кут, під яким бачив тварину, а отже, й відстань до неї. Геть усе робили суто візуально, без жодних додаткових приладів і фільмування. Працювали тільки очі спостерігача. Спостерігач мав уголок на диктофон промовити, скількох тварин якого виду і під яким кутом бачить; чи помітив якісь особливості в їхній поведінці (можливо, це були мати з дитинчам або дорослі особини під час полювання чи паркування); чи видно ще щось або когось, окрім власне

об'єктів дослідження (наприклад, птахів, нафтову пляму, морське сміття тощо). А штурман мав занотувати всю інформацію.

– *Наскільки надійний цей метод і наскільки точні результати він дає? Адже дельфінів не завжди видно, хоча рано чи пізно вони однаково мають наблизитися до поверхні. А ще особини одного виду дуже схожі між собою. Як зрозуміти, чи не бачимо ми одного й того ж дельфіна чи одну й ту саму зграю?*

– Ви ставите одразу кілька дуже хороших методологічних запитань. Щодо першого. Як Ви правильно говорите, дельфіни деякий час перебувають під водою. Якщо це великий дельфін афаліна і він пірнає неглибоко, то його однаково буде видно. А маленької морської свині, яка пірнула на глибину 50 метрів, уже не побачити. Крім того, кожен вид дельфінів проводить різну частку свого часу (його називають іще бюджетом часу) під водою та над водою. Наприклад, афаліна переважно тримається на поверхні, тоді як морська свиня – переважно під водою. Тому до оцінок, одержаних безпосередньо через облік, потім застосовують поправкові коефіцієнти на ймовірність спостереження, які залежать саме від того, скільки часу тварина проводить під водою. У нашій статті наведено приклади застосування такого поправкового коефіцієнта до оцінки популяції морської свині. Ми показали, що насправді морських свиней приблизно втричі більше, ніж ми візуально спостерігали, – 260 тисяч особин, а не 93 тисячі.

– *Це обнадійлива цифра?*

– Непогана. Ми дійшли висновку, що стан популяції дельфінів кращий, ніж очікувалося. Скажімо, чисельність дельфіна звичайного, або ж дельфіна-білобочки, загалом відповідає рівню 1980-х років, тобто вона майже відновилася. Чисельність афаліни лишається відносно низькою. Щодо морської свині потрібні надійніші історичні дані. Вочевидь, її чисельність не відновилась, але, повторю, вона краща, ніж можна було очікувати.

...А тепер про друге Ваше методологічне запитання – щодо ризику повторного обліку. По-перше, наш літак летів відносно швидко – зі швидкістю 170 км/год. Дельфіни так швидко не плавають. По-друге, важливо, щоб облік був відносно короткотривалим, бо якщо він розтягнеться на місяць чи два, то, звісно, може статися так, що за цей час група дельфінів або навіть велике стадо перепливе з одного місця на інше і спостерігачі або двічі побачать тварин, або не побачать їх жодного разу. Тому ми намагалися зробити наш облік гранично швидким і гранично коротким. І нам це вдалося: 52 % акваторії Чорного моря ми облетіли всього за 15 днів. Це неймовірно хороший результат. На щастя, посприяла майже ідеальна погода: у нашої групи була коротка – триденна – перерва на шторм, а загалом спостереження відбувалися під час тривалого штилю. Отже, ймовірність повторного обліку – мінімальна.

– *Хто Ваші співавтори у дослідженні? Розкажіть, будь ласка, про наукову команду, міжнародний проєкт і про український внесок у здобуті результати.*

– У польотах – як штурмани і спостерігачі – брали участь дослідники з Румунії, Болгарії, України і Туреччини. Від Секретаріату АССОВАМС у складі дослідницької команди працював наш італійський колега С. Панігада. Він – дизайнер цього обліку, тобто обраховував координати й оптимальне розташування ліній, за якими ми літали, а також був нашим тренером, навчав нас правильно спостерігати й обліковувати тварин. Долучилися й інші колеги з наукового комітету АССОВАМС – дослідники з Франції та Італії. Аналізом керувала Ана Каньядес – іспанська за походженням дослідниця, яка зараз працює у США.

Більше про хід і результати дослідження дізнавайтеся з першоджерела: Paiu R-M, Cañadas A, Dede A, Meshkova G, Murariu D, Amaha Ozturk A, Popov D, Tonay AM, Timofte C, Kopaliani N, Gol'din P and Panigada S (2024) Density and abundance estimates of cetaceans in the Black Sea through aerial surveys (ASI/CeNoBS). *Front. Mar. Sci.* 11:1248950. doi: 10.3389/fmars.2024.1248950 (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 3.07*).

Наукові видання НАН України

Вийшла друком монографія «Місцеве самоврядування в Україні (XX – початок XXI століття). Західні землі».

В Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів) опублікували колективну монографію «Місцеве самоврядування в Україні (XX – початок XXI століття). Західні землі», у якій з'ясовано роль місцевого самоврядування на початку XX ст., під час Першої світової війни та визвольних змагань 1918–1921 рр.; розкрито стан і реформування місцевого самоврядування на Галичині в міжвоєнний період XX ст. й у роки Другої світової війни; висвітлено особливості розвитку місцевого самоврядування в західних областях України у другій половині XX ст. Окрему увагу автори приділили вивченню ролі місцевого самоврядування після відновлення Незалежності, а особливо питанню його реформування та функціонування в умовах російсько-української війни. Книга зацікавить як фахівців – істориків, політологів, державних службовців, так і широку читацьку аудиторію.

Як нагадують автори, ратифікація Україною Угоди про асоціацію з ЄС 16 вересня 2014 р. істотно вплинула на перебіг інституційних перетворень у нашій державі. Передусім це пов'язано з пунктами політико-нормативних вимог, висунутих до України як потенційного члена європейської спільноти. Один із основоположних критеріїв євростандартів – відповідний ступінь децентралізації політичної влади, досягнення якого визначає публічність системи місцевого самоврядування. Отже, якісна організація влади на місцях перетворилася на ресурс і рушій політики євроінтеграції України.

Політико-адміністративні реформи на українських землях у вигляді проєктів, концепцій та державних програм розпочалися за Австро-Угорської монархії, продовжились у період ЗУНР, у Польській державі й УСРР/УРСР.

Натомість лише сьогодні, після чіткого визначення зовнішньополітичного курсу, вони набули реального змісту. Відтак перед країною постало завдання вибору оптимальної моделі місцевого самоврядування та процедури формування його органів і обрання керівництва, створення механізмів децентралізації влади, забезпечення принципу субсидіарності й розширення можливостей для участі інститутів громадянського суспільства у функціонуванні органів місцевого самоврядування.

Виокремлення й інституційне закріплення інституту місцевого самоврядування в Конституції України стало значним досягненням новітньої політичної системи. Проте його становлення відбувалося непослідовно, в умовах концептуальної неузгодженості й теоретико-методологічного різнотлумачення головних засад, що змусило вчених вдатися до всебічного комплексного дослідження засад функціонування органів місцевого самоврядування у ХХ – на початку ХХІ ст.

Актуальність дослідження, яке виконали науковці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, зумовлена тим, що становлення Української держави, демократизація суспільства потребують удосконалення політичних інститутів, зокрема й місцевого самоврядування. В основі побудови нової моделі організації влади й управління має бути гармонізація інтересів держави, регіону, територіальної громади й особи. Врівноважувальними у взаємовідносинах держави і місцевого самоврядування повинні стати інтереси особистості, для реалізації потреб якої вони й функціують.

Колективна монографія складається з п'яти частин, які комплексно відображають історію функціонування місцевого самоврядування на західноукраїнських землях від кінця ХІХ ст. до сьогодення – умовах панування різних окупаційних режимів, у час розгортання українських державних формацій і, зрештою, в Незалежній Українській державі, зокрема в умовах російсько-української війни, що розпочалася 2014 р. і триває досі.

Перша частина праці – «Місьцеве самоврядування західноукраїнських земель наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття та періоду ЗУНР» – представляє:

- стан розвитку місцевої адміністрації та самоврядування на Галичині в умовах панування Австро-Угорської імперії;
- рівень взаємодії українських товариств «Сокіл», «Січ», «Пласт» і «Луг» з органами місцевого самоврядування в контексті суспільно-культурної діяльності у першій третині ХХ століття;
- особливості адміністративно-територіального устрою Галичини й Буковини у 1914–1915 роках як складника інкорпорації краю в російську державну систему управління;
- спробу розбудови національно-соборної моделі управління в час ЗУНР і систему влади й управління у ГСРР.

Стан і реформування місцевого самоврядування в Галичині, Буковині та Закарпатті в міжвоєнний період ХХ ст. представлено в другій частині дослідження, де окрему увагу зосереджено на:

- питаннях адміністративно-територіального устрою Східної Галичини у 1919–1939 рр. як складника державно-управлінської системи Польщі;

- політиці польської влади у сфері самоврядування в першій половині 1920-х років;

- спробі реформування системи місцевого самоврядування у 1927–1933 рр.;

- місці й ролі українських політичних партій у виборчій кампанії до органів місцевого самоврядування 1927 р. та 1933–1935 рр.;

- особливостях функціонування місцевого самоврядування в період політики нормалізації польсько-українських відносин;

- взаємодії українських економічних організацій та установ Галичини з органами місцевого самоврядування;

- правовому статусі української мови в органах місцевого самоврядування та шкільництві міжвоєнної Галичини.

Третя частина монографії – «Особливості існування місцевого самоврядування в період Другої світової війни» – розкриває:

- особливості становлення та функціонування органів місцевого самоврядування у західних областях в умовах першої більшовицької окупації краю 1939–1941 рр.;

- спробу організації місцевих органів влади на Західній Україні в умовах відновлення української державності влітку 1941 рр.;

- роль місцевого самоврядування в умовах нацистської окупації регіону, особливо участі українських установ, громадських організацій і місцевих громад Галичини у порятунку українців-військовополонених із Червоної армії та потерпілих від повені й голоду восени 1941 – влітку 1942 р.

У четвертій частині – «Місцеві органи влади УРСР (1944–1991)» – представлено дослідження про:

- роль місцевих рад у політичних та економічних трансформаціях західних областей УРСР повоєнного періоду;

- розподіл повноважень центральних і місцевих органів влади на зламі 1960-х – 1970-х років у питанні формування структури та темпів розвитку промисловості західних областей;

- особливості функціонування інституту місцевого самоврядування в умовах політики перебудови, гласності, демократизації, впливу виборчих кампаній 1989 і 1990 р. на розвиток місцевого самоврядування;

- місця дисиденток в інституціях місцевого самоврядування Львівщини у 1985–1994 рр.

Останню частину книги присвячено розгляду особливостей функціонування місцевого самоврядування в незалежній Україні. Серед відображених тут питань:

- становлення й законодавче забезпечення місцевого самоврядування в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття;
- етапи й особливості децентралізації влади в Україні;
- реформа місцевого самоврядування в умовах російсько-української війни 2014–2021 рр.;
- специфіка ухвалення та новації Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2023 р.;
- діяльність Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обласних адміністрацій у контексті повномасштабного російського вторгнення до України.

Як наголошують автори монографії, аналіз функціонування інституцій місцевого самоврядування на українських землях кінця ХІХ – початку ХХІ ст. надзвичайно важливий, оскільки саме цей рівень найнаближеніший до населення і може забезпечувати високий рівень надання управлінських послуг. Адже наявність повноцінного місцевого самоврядування з досконалим громадянським суспільством – це запорука утвердження правової та демократичної держави із притаманним їй верховенством права, де найвищою соціальною цінністю є людина.

Висновки, положення, пропозиції та рекомендації дослідження можна використати:

- у правотворчій діяльності – в контексті розроблення й обґрунтування правотворчих пропозицій та ініціатив, проєктів нормативно-правових актів щодо реформи місцевого самоврядування в Україні на засадах децентралізації та субсидіарності, а також удосконалення законодавства щодо проведення місцевих виборів і референдумів, інших форм локальної демократії з метою впровадження позитивного досвіду модернізації місцевого самоврядування, для ухвалення оптимальних і ефективних рішень органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами щодо продовження реформування місцевого самоврядування в Україні на засадах децентралізації та добровільного об'єднання територіальних громад;

- у просвітницькій роботі – для правового виховання й підвищення рівня правової культури жителів територіальних громад, службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування, державних службовців профільних міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

- у навчальному процесі – для підготовки дидактичних матеріалів і викладення навчальних дисциплін і спеціальних курсів з історії місцевого самоврядування.

Бібліографічний опис видання:

Місьцеве самоврядування в Україні (ХХ – початок ХХІ століття). Західні землі: монографія / відп. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. 676 с. (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*. – 2024. – 3.07).

***

Вийшла друком монографія «Галицька сатира як феномен графічного мистецтва другої половини XIX – початку XX ст. Еволюція художньо-образної системи та рефлексії “сміхової культури”».

За проектом «Наукова книга» Видавництво «Наукова думка» НАН України опублікувало монографію «Галицька сатира як феномен графічного мистецтва другої половини XIX – початку XX ст. Еволюція художньо-образної системи та рефлексії “сміхової культури”». Книгу написав учений, котрий здобував мистецтвознавчий досвід як художник та історик, – науковий співробітник відділу мистецтвознавства Інституту народознавства НАН України кандидат мистецтвознавства А. Іжевський.

У цій праці автор представив результати власних ґрунтовних комплексних досліджень еволюції графічних образів галицької сатири на тлі піднесення українського національного відродження австро-угорської доби; розглянув політичні процеси та побутове життя як цілісність розвитку тогочасного суспільства. «Ключем для визначення феномена галицької сатири стали питання національної ідентичності чи європейської уніфікованості», – зазначає А. Іжевський.

Монографія розкриває зв'язок мистецтва сатиричної графіки, літератури та народної сміхової культури, дає розуміння галицької сатири як оригінальної української спадщини й особливого субкультурного явища другої половини XIX – початку XX ст., пов'язаного і з епохами Просвітництва та Ренесансу, і з сучасністю символічними мостами вирішення цілого клубка конфліктів, суперечностей, негараздів.

Читацька аудиторія цього видання в певному сенсі вузькоспеціалізована: монографія розрахована насамперед на істориків образотворчого мистецтва та художників, але також і на дуже велике коло фахівців у гуманітарній сфері, котрі розуміються на гуморі й сатирі в історичному контексті, – дослідників літератури, журналістики, музики, театру, спорту, політології, психології, філософії, архівістики, мовознавства та фольклору.

Бібліографічний опис монографії:

Іжевський А. В. «Галицька сатира як феномен графічного мистецтва другої половини XIX ст. – початку XX ст.: еволюція художньо-образної системи та рефлексії „сміхової культури” – К.: НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2024. – 318 с. – ISBN 978-966-00-1894-5. <https://doi.org/10.15407/978-966-00-1894-5> (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 2.07).

Наука і влада

Зустріч президента Національної академії наук України академіка НАН України А. Загороднього з Прем'єр-міністром України Д. Шмигалем відбулася.

Під час зустрічі 10 липня йшлося, серед іншого, про відновлення мікроелектронної галузі, створення Матеріалознавчого центру з оцінки відповідності та взаємозамінності матеріалів критичного імпорту, відновлення ґрунтів, постраждалих від війни, протидію поширенню антиукраїнських наративів в інформаційному просторі. А. Загородній також передав Д. Шмигалю ґрунтовні видання авторства науковців НАН України – «Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини» (книга 3), монографію «Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України», національну доповідь «Збереження і розвиток України в умовах війни та миру», атлас «Мережа поселень України (формування і розвиток)», науково-популярну книгу «Рашизм: Звір з безодні», аналітичну записку «Російські підручники з історії: школа ненависті і ворожнечі» й інші, які надзвичайно зацікавили Прем'єр-міністра України.

Крім того, очільники уряду й академії обговорили також бюджетне фінансування Національної академії наук України у 2025–2027 рр., діяльність Центру гуманітарної освіти й Центру викладання іноземних мов НАН України.

Окрему увагу було приділено плановим і аварійним відключенням електроенергії в Києві.

За підсумками конструктивного й посутнього обговорення Національна академія наук України отримала позитивний відгук Прем'єр-міністра України з усіх цих питань (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 11.07*).

Українська наука в умовах воєнного стану

А. Мирончук, нач. відділу міжнародних зв'язків НАН України

Міжнародна наукова співпраця у трансатлантичному вимірі

У Берліні 27–28 червня 2024 р. відбулася Трансатлантична велика наукова конференція (Transatlantic Big Science Conference 2024), у якій узяв участь президент Національної академії наук України академік А. Загородній.

Конференцію започаткували Науковий інститут Карнегі (Carnegie Institution for Science) і Німецький електронний синхротрон (Deutsches Elektronen-Synchrotron, DESY) у 2022 р. у Вашингтоні.

Метою її проведення є створення можливостей для відновлення та активізації історичної співпраці між ученими й науковими установами по обидва боки Атлантики, посилення трансатлантичного співробітництва в галузі досліджень і технологій, сприяння сталим та надійним науковим партнерствам для вирішення глобальних викликів і створення основи для спільної дослідницької політики, здатної сформулювати майбутнє науки та інновацій.

В епоху безпрецедентних глобальних викликів суспільство та наукова спільнота потребують нових моделей дослідницьких партнерств, здатних поширюватися через національні кордони й навіть перетинати океани. Щоб досягти успіху, ці моделі повинні враховувати фінансові та політичні реалії міжнародного співробітництва, водночас гарантувати, що в науковців є ресурси, необхідні для досліджень, нових відкриттів та інновацій.

Велика трансатлантична наукова конференція, за задумом її організаторів, – це новий форум для продуктивних, вдумливих і відвертих розмов про нагальну потребу в розширенні можливостей міжнародної дослідницької співпраці, який підкреслює ключову роль трансатлантичного партнерства в стимулюванні наукових інновацій та економічного процвітання.

Цьогорічний захід за участі 160 учасників зібрав міжнародних наукових лідерів, дослідників і фахівців, які працюють у різних галузях науки, та став майданчиком для важливих дискусій, як науковці по обидва боки Атлантики можуть створювати транснаціональні дослідницькі спільноти для пошуку сталих рішень задля розв'язання великих глобальних проблем.

У конференції взяли участь представники національних міністерств і відомств, Європейської комісії, міжнародних дослідних організацій, наукових установ та центрів, а також представники ряду німецьких наукових товариств, дослідники й експерти.

Виступи спікерів зосередилися навколо основних тем заходу: фундаментальні науки; науки про Землю, океани та кліматична криза; енергетичні системи майбутнього; біоготовність та здоров'я; штучний інтелект і цифровізація; нові матеріали та ключові квантові технології; наука, суспільство й міжнародна співпраця.

Крім сесійних засідань, упродовж першого дня конференції відбувся ряд тематичних круглих столів, де розглядалися актуальні проблеми міжнародної наукової співпраці: трансатлантичне співробітництво в міжнародному / геополітичному контексті; захист міжнародного співробітництва – дослідження безпеки в трансатлантичному контексті; керування талантами та мобільність науковців – виклики й перспективи; відкритий доступ; розширення трансатлантичного співробітництва в епоху цифрових технологій, у тому числі кібербезпека; наукова дипломатія; розбудова наукового потенціалу в економічно менш розвинутих країнах;

стійкість у великих наукових проєктах; передача технологій і подолання інноваційного розриву.

Частину заходів і дискусій на конференції було присвячено науковій системі України та посиленню міжнародного наукового співробітництва задля успішного відновлення нашої держави.

Важливим складником конференції був спеціальний тематичний стіл, присвячений міжнародній підтримці системи науки в Україні. Модераторами столу були президент НАН України академік А. Загородній і керівник групи міжнародних зв'язків Німецького електронного синхротрону М. Сендхоп.

До участі в дискусії долучилися як українські, так і зарубіжні вчені та експерти: голова Наукового комітету Національної ради України з питань розвитку науки і технологій О. Антонюк; начальник відділу міжнародних зв'язків НАН України А. Мирончук; заступник виконавчого директора Українського науково-технологічного центру М. Лубів; завідувач лабораторії Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут», науковий співробітник DESY В. Маслов; президент Європейської дослідної ради (ERC) у 2014–2019 рр. та директор Інституту вищих наукових досліджень (Institut des hautes études scientifiques, IHÉS) з 1994 по 2013 р. Ж.-П. Бургіньйон; почесний професор Університету ім. Е. Д. Дрекслея, директор Інституту нанотехнологій ім. Е. Д. Дрекслея (штат Філадельфія, США) Ю. Гогоці; директор польського Національного центру синхротронного випромінювання SOLARIS Я. Шлахетко; координатор проєктів Агентства з управління проєктами Німецького аерокосмічного центру Н. Чкоідзе, а також представники німецьких дослідних організацій і товариств.

Учасники круглого столу обговорили широкий спектр питань: попередні та поточні європейські й американські програми та заходи з підтримки української науки; налагодження більш тісних міжнародних зв'язків і започаткування міжнародних проєктів співпраці з метою підтримки подальшої інтеграції української наукової системи в міжнародний та європейський дослідницький простір; найбільш актуальні середньострокові й довгострокові потреби сталого розвитку українських досліджень.

Засіданню тематичного столу на пленарному засіданні конференції передувала публічна дискусія президента НАН України академіка А. Загороднього з головою Falling Walls Foundation, колишнім президентом Асоціації Гельмгольца Ю. Млинеком. Мета цієї дискусії – нагадати аудиторії, наскільки важливо надавати постійну допомогу та підтримку українським науковцям у надзвичайно складний час.

Президент академії окреслив порядок денний наукової діяльності в умовах воєнного часу, який передбачає: підтримку українських науковців, які, незважаючи на складні умови, продовжують працювати в Україні; забезпечення умов для повернення тих учених, які перебувають закордоном, насамперед молодого покоління; переорієнтацію тематики наукових досліджень для задоволення потреб оборони та безпеки; мобілізацію ресурсів

і пошук нових можливостей забезпечення досліджень, у тому числі за рахунок міжнародної співпраці; адаптацію до змінених умов життя та організацію праці в умовах воєнного стану.

Академік А. Загородній зазначив, що наука в Україні продовжує розвиватися в умовах повномасштабної російської воєнної агресії, яка завдає непоправних втрат українській науковій спільноті. Він наголосив на тому, що наукова спільнота України відзначає значні зусилля, неоціненну допомогу та підтримку міжнародної наукової спільноти, як на рівні глобальних ініціатив, так і заходів на рівні країн чи окремих наукових установ, а трансатлантичне партнерство є важливим складником усіх форм підтримки науки в Україні та запорукою подолання наявних викликів і проблем.

Очільник академії підкреслив, що здобутки та функціонування української науки під час війни є яскравим прикладом стійкості і витривалості науковців в умовах сучасних кризових ситуацій.

Академік А. Загородній окремо зупинився на проблемах, які потрібно розв'язувати в першочерговому порядку: збереження кадрового потенціалу; відновлення зруйнованої та пошкодженої інфраструктури наукових установ; відтворення заповідних територій, що постраждали від бойових дій; забезпечення інститутів сучасним обладнанням колективного користування; доступ до міжнародних дослідницьких інфраструктур; реставрація об'єктів національного надбання; створення нових мереж співпраці з новим поколінням української наукової діаспори, залучення її до наукових процесів в Україні й розбудови міжнародних наукових партнерств. Президент НАН України наголосив, що актуальним питанням української науки залишається інтеграція у європейський науковий простір, більш активна співпраця із західними партнерами та країнами ЄС на рівні глобальних трансатлантичних наукових проєктів і міжнаціональних консорціумів та міжнародних наукових колаборацій. Він також підкреслив необхідність переформатування міжнародної допомоги на підтримку тих науковців, які працюють в Україні.

Важливим результатом конференції є те, що її учасники підтвердили готовність надавати українській науковій спільноті необхідну допомогу та сприяння, поглиблювати міжнародну співпрацю в науковій сфері для безпеки й економічного розвитку України, її інтеграції у європейський науковий простір. Усебічна підтримка науки в Україні – одна з головних рекомендацій конференції, офіційно включеної до висновків конференції.

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Узагальнення досвіду дослідження проблем українських вимушено переміщених осіб / біженців і ринку праці

У статті розглянуто досвід дослідження проблем українських біженців і пов'язаного із цим розвитку ринку праці за умов військової агресії Росії на основі використання ресурсів наукової бібліотеки. Дослідження охопило період від лютого 2022 до січня 2023 р. Розглянуто два взаємопов'язані сегменти ринку української робочої сили – в Україні та закордоном. Найбільше емпіричної інформації було отримано про життя українських біженців у Польщі, Німеччині, Чехії, Литві та Італії. Особливу увагу приділено соціально-психологічним і соціально-комунікативним аспектам діяльності українських біженців та ринку робочої сили.

Ключові слова: біженці, інформація, наукова бібліотека, ринок праці, соціальні комунікації, трудові мігранти.

Розпочата 24 лютого 2022 р. повномасштабна воєнна агресія Росії проти України не лише поставила нові надзвичайні вимоги щодо інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади перед усіма учасниками цього процесу, а й радикально змінила умови організації такої діяльності. Повною мірою це стосується і відповідної діяльності великих наукових (універсальних) бібліотек, і Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) зокрема. Водночас російська воєнна агресія поставила на порядок денний українського суспільства широкий спектр проблем, що потребують свого розв'язання. Однією з них є проблема українських вимушено переміщених осіб (ВПО)/біженців і пов'язаного із цим розвитку ринку праці. Аналіз характеру цієї проблеми свідчить, що у її дослідженні особливо корисним може бути проведення відповідної роботи на базі ресурсів великої наукової бібліотеки. Це обумовлено наявністю як вагомих інформаційно-психологічних та соціально-економічних складових функціонування досліджуваного об'єкта, так і мінливістю в часі його характеристик.

Вітчизняні науковці швидко відреагували на нову суспільну проблему. Так, опублікована наприкінці другого кварталу 2022 р. стаття Е. Лібанової, О. Позняка та О. Цимбала була присвячена «оцінці масштабів та наслідків вимушених зовнішніх і внутрішньодержавних міграцій унаслідок активної фази російсько-української війни». Причому автори зазначають, що їхня «методологія дослідження спирається на використання доволі еклектичної інформації з відкритих джерел, експертні міркування, оцінки тощо в умовах, коли продукування офіційної статистики зупинено, проведення вибіркового обстеження, принаймні “face to face”, украй ускладнено». Вони наголошують, що «сучасна міграційна криза є набагато масштабнішою та загрозливішою, ніж усі міграційні явища, які спостерігалися в незалежній Україні до 2022 р.» [1].

Проблемам розвитку ринку праці та зайнятості населення під час війни присвячено статті Г. Чепурко [2] та О. Іваненко [3]. Зокрема, Г. Чепурко аналізує зміни, які відбулися на українському ринку праці під впливом повномасштабного російського воєнного вторгнення до кінця травня 2022 р. Зі свого боку О. Іваненко розглядає динаміку ринку праці та зайнятості населення в Україні під час повномасштабної війни, розв'язаної Росією. Зайнятість українських біженців згадується дуже коротко й побіжно, а висновок щодо її наслідків для країн-реципієнтів видається дискусійним. При цьому емпірична база цього дослідження хронологічно обмежується липнем 2022 р.

У праці Т. Перегудової досліджуються питання надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам в Україні за принципом соціально-трудової інклюзії. Як стверджує автор, у статті визначено «слабкі моменти порядку надання грошової допомоги працездатним ВПО, як-от: штучне визначення розміру грошової допомоги; відсутність прив'язки розміру грошової допомоги до соціальних стандартів; відсутність залежності між розмірами ЄСВ, сплаченого працездатними ВПО, заробітної плати та розміром грошової допомоги». На думку вченої, удосконалення надання соціальної допомоги працездатним ВПО можливе «за рахунок визначення двох складових: некомпенсаційної, яка прив'язана до прожиткового мінімуму, та компенсаційної, що прив'язана до розміру заробітної плати». Такий підхід, на її думку, «стимулює до офіційної зайнятості та формує передумови розвитку соціального страхування в Україні» [4]. Із цим можна погодитися, оскільки запропонований підхід враховує соціально-психологічні та соціально-комунікативні механізми функціонування ринку праці й зайнятості населення.

Актуальна проблема забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб розглядається в праці А. Реут і Ю. Когатька. Автори наводять економічні розрахунки щодо будівництва житла, вдаються до моделювання ситуації із забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом. Однак деякі ключові припущення, покладені в основу цього моделювання, наприклад «війна триватиме до кінця 2022 р.» [5], уже застаріли. Проблеми, пов'язані з перебуванням українських біженців і наданням їм благодійної допомоги закордоном на прикладі Італії, досліджуються в статті Л. Головка і Л. Королик-Бойко [6]. Однак ця праця надає інформацію, подібну до тієї, що наводилася в багатьох повідомленнях ЗМІ.

Отже, аналіз згаданих вище наукових публікацій з проблем українських вимушено переміщених осіб / біженців і ринку праці за умов повномасштабної воєнної агресії Росії свідчить, що деякі важливі аспекти цієї проблематики потребують подальших досліджень. Адже, судячи з надходження згаданих вище наукових публікацій до редакцій, хронологічно їхня емпірична база обмежена, у кращому випадку, початком вересня 2022 р., а переважно першою половиною 2022 р. Але з того часу ситуація в російсько-українській війні сильно змінилася, змінилися й очікування та

поведінка значної частини українців. Тому застаріло й багато раніше зроблених експертних оцінок щодо подій в Україні та міжнародної ситуації через російсько-українську війну. Водночас з'являється потреба в нових оцінках і прогнозах.

Також у згаданих вище публікаціях україно мала відображено проблеми проживання українських біженців закордоном. Не розглянуто й останні зміни з традиційною трудовою міграцією українців до країн Європи під час російсько-української війни. Недостатньо уваги в цих публікаціях приділено соціально-комунікативним аспектам життєдіяльності українських вимушено переміщених осіб/біженців та пов'язаному із цим функціонуванню ринку праці.

Потребує також наукового узагальнення досвід підготовки аналітичних праць з проблем українських вимушено переміщених осіб / біженців і ринку праці за умов повномасштабної воєнної агресії Росії, який здійснювався на базі ресурсів НБУВ. У цій статті терміни «вимушено переміщені особи», «біженці», з урахуванням міжнародної термінології, використано як синоніми.

Метою статті є узагальнення досвіду дослідження проблем українських вимушено переміщених осіб / біженців і ринку праці за умов повномасштабної воєнної агресії Росії, проведених на базі ресурсів наукової бібліотеки з урахуванням наявного соціально-комунікативного компонента об'єкта дослідження.

Повномасштабна російська воєнна агресія Росії кардинально змінила умови підготовки аналітичних матеріалів на базі ресурсів великої наукової бібліотеки. Тому побудова методики дослідження визначалася можливостями здійснення інформаційно-аналітичної роботи за умов запровадження в Україні воєнного стану з урахуванням змін характеристик об'єкта дослідження, яких він зазнав під впливом повномасштабного воєнного російського вторгнення. Воєнне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. створило якісно нову для всього українського суспільства ситуацію. Подібний практичний досвід українського суспільства загалом, пов'язаний з окупацією в 2014–2015 рр. Росією Криму та частини Донбасу, за характером і масштабами не можна порівнювати із ситуацією, що виникла через агресію, розпочату Росією 24 лютого 2022 р.

Об'єктом досліджень у СІАЗ НБУВ, про які йтиметься в цій праці, були проблеми українських вимушено переміщених осіб / біженців і пов'язані з кількісною та географічною динамікою цієї соціальної групи проблеми ринку праці / української робочої сили. Ринок української робочої сили має два взаємопов'язані сегменти: ринок робочої сили на території України, що контролюється державною владою, та ринок праці українських біженців і традиційних трудових мігрантів закордоном. Тобто ринок української робочої сили складається із внутрішнього та зовнішнього сегментів. У цій праці терміни «ринок праці» та «ринок робочої сили» використано як синоніми.

Причому під впливом повномасштабного російського вторгнення частково змінився характер функціонального зв'язку між внутрішнім і зовнішнім ринками української робочої сили. Адже нинішній потік українців закордон представлено в основному біженцями, а не трудовими мігрантами, як раніше. Відмінності між цими соціальними категоріями громадян полягають у різній статево-віковій і професійній структурі та різній мотивації для виїзду закордон. Зазначені відмінності (які буде розглянуто далі) проявляються в проблемах із працевлаштуванням українців закордоном та поверненні великої кількості громадян України на батьківщину, якщо, на їхню думку, є така нагода.

Водночас через запровадження воєнного стану в Україні змінилися умови інформаційно-аналітичної діяльності наукової бібліотеки. Це позначилося на методичних підходах до підготовки відповідних аналітичних матеріалів. Так, змінилися умови подання суб'єктами економіки звітів до органів державної статистики. Державна служба статистики України призупинила оприлюднення більшої частини статистичної інформації, у тому числі й щодо ринку праці. За таких обставин зросло значення інших джерел інформації для дослідження ринку української робочої сили – результати соціологічних та економічних опитувань, повідомлення ЗМІ, експертні оцінки тощо. Зокрема, було проаналізовано результати соціологічних опитувань, проведених Соціологічною групою «Рейтинг», Інститутом соціології НАН України, Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, соціологічними та маркетинговими компаніями «Gradus Research Company»,

«Grc Ua», «Info Sapiens» і сайтом з пошуку роботи «Work Ua». Проведений аналіз цих опитувань дав змогу визначити мотивацію українських біженців щодо вибору країни їх перебування; проблеми, з якими вони стикаються; ієрархію їхніх потреб у місцях перебування; стан трудової зайнятості та працевлаштування українських біженців тощо. Аналіз результатів цих опитувань, за наявності відповідної інформації, коригувався з урахуванням повідомлень ЗМІ.

Водночас призупинення оприлюднення Держстатом України статистичної інформації щодо ринку праці негативно вплинуло на кількість і зміст повідомлень ЗМІ, а також публікацію експертних оцінок стосовно ринку праці. За таких обставин зросло значення непрямой інформації про стан об'єктів, які розглядаються в цій праці. Наприклад, для компенсації нестачі відповідних натуральних показників доводилося звертатися до аналізу фінансових показників. Зокрема, суми грошових переказів з різних країн в Україну певним чином корелюють із чисельністю українських трудових мігрантів у цих країнах.

Дослідження проблем українських біженців і ринку праці проводилося у дві хвилі. Перша хвиля охоплювала збирання інформації в період з лютого по червень 2022 р.; друга – з липня 2022 р. по січень 2023 р. Ці періоди часу характеризувалися значними змінами у перебігу бойових дій російсько-

української війни, ситуації в українській економіці та соціальній психології українського суспільства.

Водночас під дією повномасштабної воєнної агресії Росії кардинально змінилися не лише умови підготовки аналітичних матеріалів на базі ресурсів наукової бібліотеки, а й об'єкти відповідних досліджень. Щодо українських біженців і ринку праці такі зміни потребують більше уваги до соціально-психологічних та соціально-комунікативних аспектів розвитку цих об'єктів. Зокрема, це стосується психологічних механізмів ухвалення рішень. Психологи приділяють увагу системам мислення, що отримали назви «Система 1» і «Система 2». Д. Канеман описує «Систему 1» як таку, «що без якихось зусиль створює враження й почуття – основне джерело переконань і свідомого вибору «Системи 2». Автоматичні дії «Системи 1» продукують напрочуд складні комбінації ідей, але лише «Система 2» може конструювати думки шляхом упорядкованої послідовності дій». Саме «Система 2» бере кермо влади у свої руки та обмежує вільнодумство «Системи 1» з її імпульсами та асоціаціями [7, с. 25]. Тобто царина «Системи 1» – ухвалення інтуїтивних рішень; нею користуються і при ухваленні побутових, і при ухваленні професійних рішень.

Повномасштабна воєнна агресія Росії проти України – надзвичайна подія світового рівня. Американський дослідник Н. Талеб, який вивчає надзвичайні події, назвав її «чорним лебедем». По-перше, така подія «виняткова, абсолютно несподівана й ніщо в минулому її не обіцяло. По-друге, вона справляє колосальний вплив... По-третє, людська природа змушує нас вигадувати їй пояснення заднім числом, відтак подія починає виглядати зрозумілою та передбачуваною» [8, с. 9–10]. Концепція «чорного лебедя» є дещо дискусійною. Але ряд її положень можуть бути корисними для нашого дослідження. Це, наприклад, стосується класифікації події як «абсолютно несподіваної», й так і як «ніщо в минулому її не обіцяло».

Повномасштабна російська воєнна агресія створила в Україні ситуацію, яка характеризувалася надзвичайно високим ступенем невизначеності щодо подальшого перебігу подій. Невизначеність трактується так, як її свого часу класифікував Ф. Х. Найт: ідеться про поділ майбутніх ситуацій на ризиковані й невизначені. Ризиковані ситуації піддаються обрахунку згідно з теорією ймовірності. Їх можна інтерпретувати, наприклад, у категоріях витрат, а невизначена ситуація обрахунку не піддається. На обліку ризику базується страховий бізнес. Невизначені ситуації – унікальні. Відсутність частих повторів таких ситуацій виключає можливість їх кількісної оцінки, оскільки для цього недостатня наявна статистична база [9].

Ключові положення з робіт Д. Канемана, Н. Талеба та Ф. Х. Найта є важливою методичною базою для розуміння та аналізу соціально-психологічних і соціально-комунікативних механізмів поведінки українських вимушено переміщених осіб, у тому числі й на ринку праці. Для переважної більшості українців повномасштабне російське воєнне вторгнення було, так би мовити, «чорним лебедем», тобто абсолютно несподіваним, подібні

аналогі у їхньому досвіді були відсутні. Тому ухвалення відповідних рішень населенням України, як реакція на цю подію, базувалося на уявленнях, сформованих, як правило, із власного побутового досвіду, інформації зі ЗМІ, науково-популярних творів тощо. Цей досвід не відповідав новій ситуації, що склалася. Водночас поєднання емоційного та некритичного сприйняття інформації сприяло ухваленню саме інтуїтивних рішень. Тому на початку повномасштабного російського воєнного вторгнення провідна роль в ухваленні рішень біженцями належала «Системі 1». З набуттям власного досвіду життя за умов повномасштабної війни в українців при ухваленні рішень почала зростати роль «Системи 2». Дві хвили досліджень проблем українських біженців виявили ці соціально-психологічні зміни.

Аналіз результатів соціологічних опитувань, повідомлень зі ЗМІ та із соціальних мереж дає підстави вважати, що оцінку українцями розвитку ситуації під час повномасштабного російського воєнного вторгнення, особливо на початковій стадії, доцільно пояснювати з використанням ряду положень когнітивної й соціальної психології. Це, наприклад, теорія перспектив, механізм впливу рідкісних, яскравих подій на поведінку людей тощо.

Згідно з теорією перспектив люди роблять вибір, оцінюючи ситуацію в категоріях вигравів і втрат, при цьому намагаючись уникнути втрат. «Якщо безпосередньо порівнювати між собою втрати та виграші, то втрати здаватимуться більшими за виграші. Така асиметрія між силою позитивних і негативних очікувань чи відчуттів – результат нашої еволюції. Організми, що реагують на загрози сильніше, ніж на сприятливу перспективу, мають більше шансів на виживання та продовження роду» [7, с. 280]. При цьому «надання надмірної ваги малоймовірним результатам закорінене в... особливостях “Системи 1”. Емоційність і яскравість впливають на легкість згадування, доступність інформації та безпосередньо на оцінку вірогідності, що зрештою призводить до перебільшеної реакції на ті рідкісні події, які ми не ігноруємо» [7, с. 321].

Тому можна зрозуміти масову реакцію громадян України на російське повномасштабне воєнне вторгнення, особливо на його початковій стадії. Як зазначала директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. Птухи НАН України Е. Лібанова, «за найскромнішими оцінками, з десяти областей активного воєнного протистояння (Вінницької, Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської) виїхало 7 млн осіб. За даними прикордонників, з 24 лютого по 18 березня перетнули державний кордон приблизно 2,7 млн осіб (переважно мами з дітьми), а ще понад 4 млн (і в складі цієї групи доволі багато чоловіків) перебувають у західних областях» [10].

Проведені СІАЗ НБУВ дослідження засвідчили, що внаслідок російської агресії багато українських підприємств частково або повністю втратили свою робочу силу. Як впливає з публікацій Національного банку України, вплив нестачі персоналу на рівень завантаженості виробничих

потужностей українських підприємств протягом квітня – травня 2022 р. поступово знижувався. Але попри поживлення економіки попит на працівників відновлювався мляво. Пропозиція робочої сили значно перевищувала попит. Хоча наприкінці першої половини 2022 р. стабілізувалася частка підприємств, що істотно скоротили працівників (понад 30 %), і таких, що не змінили їхньої кількості. Середньозважений рівень зайнятості в Україні поліпшився. Але в травні 2022 р. він усе ще був на 25 % нижчий, ніж до повномасштабного воєнного вторгнення. Хоча ще на початку березня 2022 р. рівень зайнятості був на 40 % нижчий, ніж до вторгнення. Зростання кількості вакансій істотно поступалося приросту резюме.

Разом з тим огляд ринку праці в Україні в травні 2022 р., який підготували аналітики кадрового порталу «Grc.ua», також свідчив, що говорити про повноцінне відновлення ринку праці зарано. Компанії, оптимізуючи витрати, скорочують бонуси та зменшують розмір заробітних плат. Компанії, оптимізуючи витрати, скорочують бонуси та зменшують розмір заробітних плат. Кількість вакансій була набагато нижчою, ніж до повно-масштабного воєнного вторгнення. Змінилася й структура попиту на робочу силу. Зокрема, попит на фахівців у сфері комп'ютерних технологій і телекомунікацій перевищив попит на фахівців сфери продажів.

Повномасштабна військова агресія Росії зробила надзвичайно актуальною також проблему безробіття в Україні. Згідно з опитуванням Соціологічної групи «Рейтинг», проведеним наприкінці квітня 2022 р., не працювало 39 % респондентів, що мали роботу до початку російського військового вторгнення 24 лютого. Однак протягом перших двох місяців цієї фази в Україні рівень зайнятості дещо зріс, а рівень безробіття – знизився. Наприкінці квітня 39 % респондентів з тих, хто мав роботу до війни, не мали роботи, тоді як у березні таких було 53 %, на початку квітня 2022 р. – 41 %.

При цьому ступінь регіональної мобільності потенційних працівників в Україні був помітно нижчий за ступінь їхньої професійної мобільності. Навіть за умов війни. Скоріше це пов'язано зі структурними характеристиками контингенту вимушено переміщених осіб, серед яких висока частка осіб старшого віку, жінок (які часто обтяжені доглядом за дітьми й домашнім господарством) і менш освіченої робочої сили, що походить із сільської місцевості. Це створювало вагомі перепони на шляху до істотного скорочення рівня безробіття в Україні, обумовленого російською військовою агресією. Наслідком цієї агресії також стало посилення в Україні так званого прихованого безробіття, коли працівників хоча й не звільнено з роботи, але вони одержують неповну зарплату або ж не одержують її зовсім.

Безробіття має також чіткий регіональний аспект, пов'язаний з територіальним поширенням бойових дій. Серед усіх опитаних Соціологічною групою «Рейтинг» осіб, що мали роботу до початку повномасштабного вторгнення російських військ, але наприкінці квітня 2022 р. не працювали, на Сході України було 53 %, на Півдні України – 44 %, у Центральній і на Західній Україні – 37 та 29 % відповідно. При цьому і

відсоток непрацюючих раніше був більшим у всіх регіонах України. Особливо в березні. Однак у подальшому частка таких осіб в усіх регіонах України зменшувалася, хоча з дещо різною траєкторією таких змін. Наприклад, зростання активності бойових дій на Півдні України призвело до того, що після скорочення на початку квітня частки фактично безробітних у місцевій робочій силі до 38 % наприкінці квітня їх частка знову зросла до 44 %. На Західній Україні частка непрацюючих у квітні стабілізувалася (28–29 %) [11].

Таким чином, попри відсутність відповідних даних Держстату України використання інформаційних ресурсів НБУВ дало можливість провести дослідження ринку праці в Україні в першій половині 2022 р., стислий зміст частини якого представлено вище. Протягом другої половини 2022 р. стан ринку праці в Україні загалом стабілізувався. Кризова ситуація зберігалася переважно в зоні бойових дій. Тому в рамках другої хвилі ринок праці в Україні окремо не досліджувався, але, як і в рамках першої хвилі, проводився аналіз ситуації на закордонному ринку української робочої сили.

У 2022 р. під впливом повномасштабної військової агресії Росії потік біженців з України до інших країн світу, насамперед європейських, зростав. Як зазначалося вище, за підрахунками Е. Лібанової, станом на 18 березня закордон виїхало 2,7 млн осіб. За даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців, кількість українських біженців, зареєстрованих для тимчасового захисту або в аналогічних національних схемах захисту в країнах Європи, починаючи з 24 лютого 2022 р., станом на 16 червня 2022 р. становило 3207,0 тис. осіб [11]. Саме ці особи є українськими біженцями як такими. Станом на 10 січня 2023 р. кількість таких українських біженців сягнула вже 4928,3 тис. осіб, а станом на 20 березня 2023 р. у країнах Європи було зареєстровано 4944,8 тис. таких осіб [12, 13]. Отже, останнім часом сукупна кількість українських біженців у країнах Європи стабілізувалася.

Утім, сукупна кількість біженців, що прибули до країн Європи з території України, починаючи з 24 лютого та станом на 20 березня 2023 р., сягнула 8157,0 тис. осіб [13]. Причому до цього контингенту належать люди, які реєструвалися для тимчасового захисту або в аналогічних національних схемах захисту в країнах Європи і ті, які не реєструвалися в цих програмах, їхали транзитом, не мали українського громадянства тощо. Також аналіз публікацій німецьких, польських і чеських ЗМІ свідчить, що через свободу переміщення в межах Шенгенської зони реальна кількість українських біженців у певній країні Європи може не відповідати кількості офіційно зареєстрованих.

Також немає вимоги обов'язково зніматися з реєстрації українським біженцям у разі безповоротного виїзду в Україну. У країні свого тимчасового перебування вони в цьому випадку не отримують відповідної допомоги. Уточнювати кількість українських біженців у країнах Європи будуть у процесі їх перереєстрації протягом 2023 р. Загалом аналіз повідомлень ЗМІ дає підстави припускати, що реальна чисельність українських біженців у

країнах Європи може бути на 5–10 % меншою від кількості зареєстрованих у національних схемах захисту, тобто становити 4,5–4,7 млн осіб.

При цьому в 2022 р. на закордонному ринку робочої сили українські біженці заповнили вагому частину пропозиції вітчизняної робочої сили, яка раніше формувалася за рахунок традиційних трудових мігрантів з України. Для оцінювання обумовлених цим змін на ринку праці зупинимось на структурних і соціально-психологічних відмінностях між цими соціальними групами.

Ці відмінності між українськими біженцями та українськими трудовими мігрантами полягають насамперед у різній статево-віковій і професійній структурі та різній мотивації для виїзду закордон. Зокрема, серед українських біженців закордоном переважають жінки й діти, а також відносно багато осіб пенсійного віку. Серед українських трудових мігрантів минулих років переважали чоловіки – в основному працездатного віку, відносно багато було молоді. Що ж стосується основних мотивів поведінки, то українські біженці зорієнтовані насамперед на умови проживання, побуту, отримання необхідних послуг тощо в країні свого перебування. Питання працевлаштування в країні перебування в цьому контексті ставало похідним від зазначених побутових умов. Зі свого боку типові українські трудові мігранти орієнтуються саме на умови ринку праці країни, до якої вони прибули. Ідеться про сферу трудової діяльності, рівень заробітку, характер трудової діяльності тощо. Умови ж побуту для трудових мігрантів є підпорядкованими по відношенню до умов праці. Також є істотні відмінності в розподілі по країнах Європи потоків українських біженців і традиційних трудових мігрантів. Географічний розподіл потоків останніх формувався протягом багатьох років.

За даними ООН, найбільше українських біженців перебуває нині в Польщі, Німеччині, Чехії. Причому Польща також є найпопулярнішою країною Європи серед українських заробітчанин. До Німеччини ж та Чехії на заробітки, як правило, відправлялося менше українських трудових мігрантів, ніж до Італії, Іспанії та Португалії. Ці географічні диспропорції в кількості українських біженців і трудових мігрантів можуть певним чином позначитися на традиційному порядку функціонування української робочої сили в зазначених європейських країнах.

Так, у 2022 р. у Польщі бракувало працівників чоловічої статі з України. За інформацією ЗМІ, через російську війну проти України польські будівельні компанії втратили до 40 % працівників, оскільки українські чоловіки масово поверталися в Україну як добровольці. Бракувало робочої сили і в польських перевізників, оскільки до 1/3 водіїв становили українці. На початку травня 2022 р. стало відомо, що через припинення набору персоналу в Україні та Білорусі рекрутингові фірми не зможуть забезпечити компанії Чехії рядом кваліфікованих кадрів у сфері автомобілебудування й іншого промислового виробництва, логістики й будівництва.

Водночас треба враховувати, що протягом 2022 р. відбувався процес поступової адаптації українських біженців до умов проживання закордоном. Адже багато з них зрозуміли, що активна фаза повномасштабної російської воєнної агресії набуває затяжного характеру. У результаті, як засвідчив аналіз результатів соціологічних опитувань і повідомлень ЗМІ, серед життєвих пріоритетів українських біженців закордоном дедалі більшого значення набував пошук роботи, а не просто отримання якоїсь матеріальної та фінансової допомоги. При цьому серед осіб, що виїхали закордон, 2/3 становили кваліфіковані робітники, фахівці технічного й гуманітарного профілю, природничих наук, менеджери різного рівня та підприємці. Якщо ще згадати, що серед українських біженців закордоном переважають жінки й діти, а також відносно багато осіб пенсійного віку, то стають зрозумілими проблеми, що виникають в українських біженців з працевлаштуванням у країнах перебування. До цих проблем ще треба додати наявність мовного та інституційного бар'єрів на ринках праці держав-реципієнтів біженців з України.

З іншого боку, у попередні роки українські трудові мігранти займалися переважно фізичною працею й до того ж не завжди такою, що потребувала високої кваліфікації. Наприклад, за інформацією місцевих ЗМІ, у Чеській Республіці найбільше українців (саме чоловіків) працювало в будівельній сфері. Українські жінки працювали переважно в гастрономії, готельному бізнесі, у сфері охорони здоров'я, при цьому, як правило, на посадах, що не потребували високої кваліфікації. І це при тому, що в Україні багато з них могли виконувати роботи, які потребували вищої кваліфікації. Подібна ситуація з працевлаштуванням українських трудових мігрантів була і в інших європейських країнах.

Проведене на базі інформаційних ресурсів НБУВ дослідження свідчить, що українські біженці закордоном працюють в основному не за фахом, на роботах, що не потребують високої кваліфікації. Із працевлаштуванням українських біженців краща ситуація в країнах Європи з низьким мовним бар'єром, наприклад у Польщі та країнах Балтії. В останніх цей бар'єр знижується завдяки тому, що значний відсоток місцевого населення розуміє російську мову.

Так, за даними Служби зайнятості Литви, у 2022 р. 1,7 тис. осіб, або 8 % з працюючих тут українських біженців працювали на висококваліфікованих посадах. Це – фахівці з бізнесу та адміністрування, фахівці в галузі охорони здоров'я (лікарі, медичні сестри, ветеринари), фахівці з навчання, інформаційних технологій, фахівці з фізики, інженерії, у галузі права, соціальної сфери, культури. Більшість українців – 14,9 тис. осіб – працювало на роботах, які потребують середньої кваліфікації: фахівцями з обслуговування клієнтів, продавцями, будівельниками, механіками електромеханічного та електронного обладнання, операторами стаціонарного обладнання, водіями. Близько 5,4 тис. українців працювало на некваліфікованих роботах.

Причому ситуація з працевлаштуванням у Німеччині полягає в тому, що чимало професій є високорегламентованими. Тобто працювати за доволі багатьма професіями можуть лише ті, хто має спеціальне визнання кваліфікації. Іноземні дипломи не визнаються автоматично, а лише за складною процедурою. Це стосується багатьох професій, навіть таких як водій вантажівки. За даними соціологічного опитування, у ФРН найбільше українців, які прибули до цієї країни після 24 лютого 2022 р., працювало в готельній сфері та гастрономії (31 %), торгівлі (19 %), сфері послуг (12 %). Якщо до цього додати мовний бар'єр, то зрозуміло, що багато українських біженців ще тривалий час не зможуть знайти роботу, яка відповідає їхній освіті та професійній кваліфікації.

Тому прогнози деяких вітчизняних соціологів, що після війни покинути Україну можуть до 5 млн осіб, видаються завищеними. Дійсно, певна частина біженців уже не повернеться в Україну з-за кордону. Також після закінчення бойових дій в Україні до жінок з дітьми закордоном можуть доєднатися їхні чоловіки. Проведений аналіз можливості адаптації українських мігрантів до умов роботи й життя закордоном дає підстави вважати, що до України з-за кордону після закінчення бойових дій може не повернутися (враховуючи чоловіків, що приєднуються до своїх родин) 1,3–2,0 млн осіб [11, 12].

Висновки. Отже, представлений вище матеріал свідчить, що під час воєнного стану в Україні ефективно використання ресурсів наукової бібліотеки дає можливість досліджувати проблеми українських біженців і пов'язаного із цим розвитку ринку праці за умов гострої нестачі інформації та значної невизначеності щодо перспектив розвитку ситуації в Україні й навколо неї. Зокрема, унаслідок російської агресії багато українських підприємств частково або повністю втратили свою робочу силу. Хоча наприкінці першої половини 2022 р. стабілізувалася частка підприємств, що істотно скоротили працівників (понад 30 %), і таких, що не змінили їх кількість. Причому за умов війни ступінь регіональної мобільності потенційних працівників в Україні був помітно нижчий за ступінь їхньої професійної мобільності. Водночас унаслідок чіткого регіонального аспекту, пов'язаного з територіальним поширенням бойових дій, рівень безробіття на Півдні України був значно вищий, ніж на Західній Україні. Але протягом другої половини 2022 р. стан ринку праці в Україні загалом стабілізувався. Кризова ситуація на цьому ринку зберігалася переважно в зоні бойових дій.

У 2022 р. під впливом повномасштабної військової агресії Росії потік біженців з України до інших країн світу, насамперед європейських, зростав. Так, за даними ООН, на початок 2023 р. у країнах Європи їх було зареєстровано понад 4,9 млн осіб. При цьому в 2022 р. на закордонному ринку робочої сили українські біженці заповнили вагому частину пропозиції вітчизняної робочої сили, яка раніше формувалася за рахунок традиційних трудових мігрантів з України. Проведене дослідження свідчить, що прогнози стосовно того, що після війни Україну можуть покинути до 5 млн осіб, видаються завищеними у 2,5–4 рази.

Список бібліографічних посилань

1. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соц. економіка*. 2022. № 2. Т. 48. С. 37–57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
2. Чепурко Г. Ринок праці України: сучасні виклики та ризики. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 3. С. 121–148. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.121>
3. Іваненко О. Ринок праці і зайнятість під час війни: стан та перспективи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 4. С. 56–75. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.056>
4. Перегудова Т. В. Надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам за принципом соціально-трудової інклюзії. *Демографія та соц. економіка*. 2022. № 3. Т. 49. С. 145–164. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.145>
5. Реут А. Г., Когатько Ю. Л. Житлова проблема України на тлі війни 2022 року. *Демографія та соц. економіка*. 2022. № 3. Т. 49. С. 123–144. <https://doi.org/10.15407/dse2022.03.123>
6. Головка Л. В., Королик-Бойко Л. Є. Українські біженці в Італії: діяльність та допомога Карітасу і асоціації «MIST-IL PONTE». *Демографія та соц. економіка*. 2022. № 4. Т. 50. С. 75–89. <https://doi.org/10.15407/dse2022.04.075>
7. Канеман Д. Мислення швидке й повільне. Київ: Наш формат, 2018. 480 с.
8. Талеб Н. Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Київ: Наш формат, 2017. 392 с.
9. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Дело, 2003. 360 с.
10. Лібанова Е. Війна з Росією: як дати роботу біженцям і що робити після. *Дзеркало тижня*. 2022. 18.03. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vijna-z-rosijeju-jak-dati-robotu-bizhentsjam-i-shcho-robiti-pislja.html>
11. Кулицький С. Ринок української робочої сили під впливом повномасштабного військового вторгнення Росії. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2022. № 5–7. С. 53–63; 36–43; 34–43. URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_5.pdf; https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_6.pdf ; https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2022_Ukraina_7.pdf
12. Кулицький С. Українські біженці в соціумі та на ринку праці країн перебування. *Україна: події, факти, коментарі*. Київ, 2023. № 1–2. С. 35–45; 36–49. URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_

fakti/2023_Ukraine_1.pdf ;
https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/ukr_podii_fakti/2023_Ukraine_2.pdf
13. Ukraine Refugee Situation. United Nation Refugee Agency. URL:
<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>